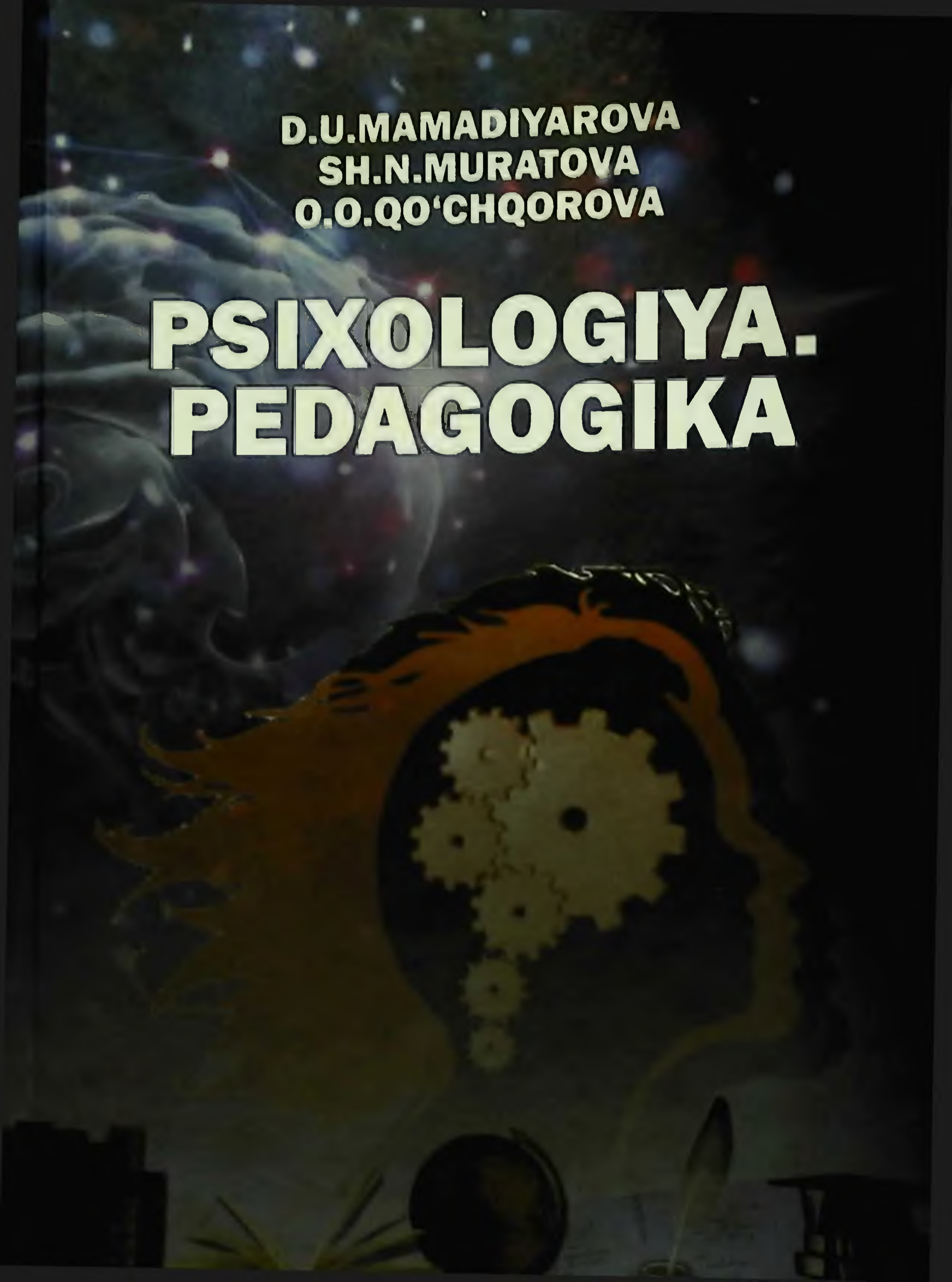

**D.U.MAMADIYAROVA
SH.N.MURATOVA
O.O.QO'CHQOROVA**

PSIXOLOGIYA. PEDAGOGIKA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
SOG'LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

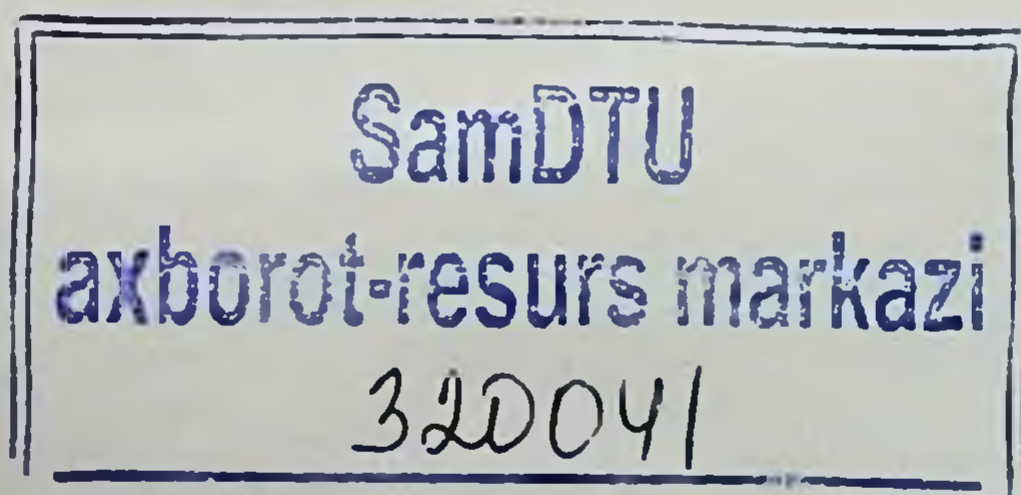
SAMARQAND DAVLAT TIBBIYOT UNIVERSITETI

D.U.Mamadiyarova, Sh.N.Muratova, O.O.Qo'chqorova

PSIXOLOGIYA. PEDAGOGIKA

DARSLIK

(Tibbiy ta'lim muassasalari va barcha oliy ta'lim yo'nalishi talabalari
uchun mo'ljallangan)

“Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti
Samarqand – 2023

UO'K: 159.9.07

KBK: 37.014.5

M 18

D.U.Mamadiyarova, Sh.N.Muratova, O.O.Qo'chqorova.
Psixologiya. Pedagogika. Darslik. – Samarqand: “Samarqand davlat
chet tillar instituti” nashriyoti, 2023. – 192 bet.

Ushbu darslikda psixologiya va pedagogika fanining asosiy mazmuni, maqsadi, tamoyillari va ilmiy tadqiqot metodlari, pedagogikasining rivojlanish jarayonlari, o'zbek psixologlari tadqiqotlarida kasb tanlash va kasbga yo'naltirish muammolari, kasbiy professiogramma va uning psixologik mazmuni, kasb psixologiyasida kasbiy motiv va motivatsiya, kasbiy shakllanish jarayonida shaxs taraqqiyoti va shaxsning kasbiy kamoloti, psixologiyaning umumiy masalalari va uning psixologik mohiyati, kasbiy faoliyat psixodiagnostikasi, kasbiy faoliyat darajalari va ko'rsatkichlarini tekshirish yo'llari, kasbiy layoqat tashxisi, kasb tanlashga ta'sir etuvchi asosiy omillar, mutaxassis attestatsiyasining psixologik jihatlari va shunga doir ilmiy nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Darslik tibbiy oliy ta'lim muassasalari barcha bakalavriat yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

Prof. R.D.Shadiyev

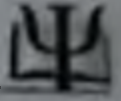
Dots. O.X.Qosimova

Ushbu darslik Samarqand davlat tibbiyot universitetining 2023-yil 5-maydagi A/F 215-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan (Ro'yxatga olish raqami G/0080-2023).

ISBN 978-9910-786-54-9

© D.U.Mamadiyarova, Sh.N.Muratova, O.O.Qo'chqorova, 2023

© “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2023

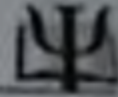
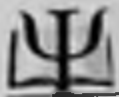
KIRISH

Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim talablari va davlat standarti asosida tibbiy oliy ta'limning barcha talabalari uchun asosiy manba hisoblanadi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ham har bir nutqlarida, chiqishlarida oliy ta'limga oid nazariy yondashuvlarga alohida e'tibor bermoqdalar. "Oldimizda yoshlarga tarbiya berish psixologiya, pedagogika sohalaridagi kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi", deya bugungi kunda har qanday kasb egasi har tomonlama rivojlangan, o'z kelajagini yorqin tasavvur qila oladigan, erkin, faol, o'ziga, atrofdagi odamlarga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o'zining to'g'ri munosibatini bildiradigan, mustaqil faoliyat ko'rsata oladigan, innovatsion g'oyalarni bera oladigan, yaratuvchan, ijodkor va faol tadbirkor bo'lishi lozimligini takidlab o'tdilar. Bu fan amaliy ahamiyatga ega fanlar hisoblanib ular orqali olingan bilimlar quruq nazariya yoki shunchaki yod olish uchun emas, balki hayot davomida kasbiy faoliyat jarayonlarida ana shunday bilimlarni ko'nikmalarni amaliy qo'llay bilishdadir. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shaxsning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlari ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish mamlakatda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarning asosiy maqsadi kuchli raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash – degan. Chunki, xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlarini salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi ta'lim taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qoldi. Haqiqatan ham bu cheksiz murakkab orqaga qaytarilmaydigan muhim jarayon bo'lib, unda inson manfaatlari yo'lidan unumli foydalanishni tashkil etish, bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Shu boisdan, kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning muhim omillari "Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonunimizda alohida ta'kidlab o'tildi. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasbkorni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrat o'z hissasini qo'shib yashashi va shu orqali jamiyatda o'zligini namoyon etishi ya'ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy shakllanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. Keng ma'noda kasbiy shakllanish deganda insonning o'z aqliy qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko'ra biror bir kasb sohasida ta'lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali mutaxassis bo'lib yetishishi tushuniladi.

Shu kabi ulkan vazifalarni amaliyotda o'z ifodasini toptirishda psixologiya va pedagogika fanlari muhim o'rin egallab, tibbiy ta'limda mutaxassislar tayyorlash jarayonida kasbiy bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni shakllantirish borasida ustuvor ahamiyat kasb etib kelmoqda.

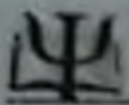
I BOB. PSIXOLOGIYA FANIGA KIRISH. TIBBIYOTDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK BILIMLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

1.1. Psixologiya va pedagogika fanlarining tibbiyotdagi o'rni

Tibbiyot insonga o'z vaqtida va sifatli yordam ko'rsatish, sog'lig'ini saqlash yoki yaxshilash uchun xizmat qiladi. Bugungi kunda iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy hayotdagi har qanday o'zgarishlar, moliyaviy qiyinchiliklar fuqarolarning ruhiy holatiga ta'sir qiladi. Hozirgi vaqtda inson organizmiga hamda uning ruhiyatiga ham ta'sir etuvchi salbiy ekologik, texnogen, ijtimoiy omillar soni keskin ortib bormoqda. Shuning uchun har bir tibbiyot xodimi bemorga yordam ko'rsatishda kompleks (individual) yondashish talab etiladi. Psixologiyani amaliy soha sifatida bilish boshqa sohalarda bo'lgani kabi tibbiyot xodimlari faoliyatida ham zarurdir. Bemorning ruhiyatiga ta'sir etish, uni ishontirish, tushuntirish, aytib berish, o'z hissiy holatini tartibga solish, stressli vaziyatlarga qarshi turish, professional, mutaxassis sifatida rivojlanish - bu tibbiyot xodimining psixologiyani o'rganishiga asosdir.

Tibbiyot xodimining samarali, muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatida, bemorlar bilan ijobiy aloqa o'rnatish va tibbiy yordam ko'rsatish uchun bemorning xususiyatlarini (nafaqat fiziologik, balki psixologik) ham bilish kerak.

Bugungi kunda organizmda sodir bo'layotgan fiziologik jarayonlarni o'rganishning o'zi etarli emas, inson psixikasini, uning xarakterini, aql-zakovati, his-tuyg'ularini tushunish muhimdir. Hayotiy munosabatlar ko'p jihatdan nafaqat asab va aqliy jarayonlarning namoyon bo'lishi va rivojlanishini belgilaydi. Bemorning ruhiy xususiyatlarini aniqlash, ularning somatik kasalliklarning paydo bo'lishi, kechishi va natijalariga ta'siri, turli sharoitlarda bemor va tibbiyot xodimi o'rtasidagi munosabatlar - bu tibbiyot va psixologiya uchun muhim bo'lgan sohadir. Tibbiy-psixologik qarashlar psixologiya va pedagogika fani rivojlanishi bilan vujudga kelgan. Ilm-fangacha bo'lgan davrda odamning ongiga, shu jumladan kasal odamga og'zaki va so'zsiz ta'sir qilishning turli xil variantlaridan foydalangan holda sehri ta'sir qilish amaliyoti mavjud

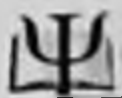

edi. Qadimgi Misr papiruslarida yuzlab turli kasalliklarning afsunlari matnlari topilgan. Sharq an'anaviy tabobati ruh va tana o'rtasidagi munosabatlarga alohida e'tibor qaratgan. Qadimgi hind yogislari zamonaviy avtogen ta'limning asosini tashkil etuvchi psixik o'zini-o'zi boshqarishning amaliy usullarini topdilar. Shifokor va bemor munosabatlarining axloqiy qoidalari qadimgi Fors tibbiyot maktablarida ham o'qitilgan.

Inson muammolarining ko'p qirraliligi nafaqat psixologiya, balki tibbiyot uchun ham muhimdir. Barcha olimlarning diqqat markazida inson zamonaviy taraqqiyotning bosh qahramoni bo'lib kelmoqda. Barcha fanlar, bilim sohalari insonga xizmat qilishi, uni qurollantirishi, kamol toptirishi bilan bog'liq bo'lsa, u mazmunli va ahamiyatlidir. Bu vazifalarni esa psixologiya fani tibbiyot bilan yaqin aloqada bo'lib hal qiladi. Zamonaviy mutaxassis bemorlarga yordam berishning yanada to'liq, samarali jarayoni uchun inson psixikasi muammolarini bilishi kerak. Tibbiyot va psixologiya - bu inson haqida, uning tanasining xususiyatlari va unga ta'sir qilish imkoniyatlari haqida bilim beradigan fanlardir. Inson tabiatning bir qismi - yagona integral tizim sifatida taqdim etiladi.

Tibbiyot va psixologiya o'rtasidagi bog'liqlikning yana bir jihati - bu tibbiyot xodimi va psixologning kasblarini tahlil qilishdir. Bu kasblar "odamdan odamga" xizmat qilish turiga kiradi. Bu ikkala kasb mutaxassislariga deyarli bir hil talablarni qo'yadi. Kasb orqali insonlar bir-biri bilan aloqa o'rnatadilar. Bular inson o'rtasidagi yaqin munosabatlar bilan bog'liq kasblardir. O'zaro munosabatlarning teng huquqli ishtirokchisi sifatida boshqa shaxsga yo'naltirish katta ahamiyatga ega. Tibbiyot ham, psixologiya va pedagogika ham muayyan axloqiy-ta'limiy tamoyillar, me'yor va mezonlarsiz mavjud bo'lolmaydigan fan sohalaridir. Axloq kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan turli vaziyatlar bilan bog'liq zaruratdir. Axloqiy va ta'limiy tamoyillarning faoliyat doirasini, boshqa shaxsga ta'sir doirasini belgilaydi. Ular doim tartibga solinishi va nazorat qilinishi kerak. Bu ikki fanning aloqadorligining yana bir tomoni shaxs faoliyatining natijasidir.

Tibbiyotdagi me'yor-tushunchasining tub mohiyati shaxs salomatligiga e'tibor qaratish yotadi.

Psixologiya va pedagogika me'yor - o'rtacha, o'rnashgan, jamiyatdan, insonlardan ajralib turmaydigan, atrof-muhitga moslashishdir.

Psixolog ham, tibbiyot xodimi ham odamga yordam berish uchun bir-biriga muhtojdir. Bu ikki fandagi me'yor tushunchalari doimo bir birini to'ldirib turadi.

1.2. Psixologiyaning predmeti, maqsadi va vazifalari hamda prinsiplari

Psixologiya psixikani uning rivojlanishi va turli faoliyatdagi namoyon bo'lishini o'rganadigan fandir.

Psixologiya hayotning alohida shakli sifatida psixikaning rivojlanishi va faoliyat ko'rsatish qonuniyatlari haqidagi fandir. Psixologiya odam va hayvonlarning psixik jarayonlari, holatlari va xossalarning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganuvchi ilmiy bilimlar sohasidir.

Psixologiya insonning ichki, aqliy, ma'naviy hayoti, shuningdek, inson (va hayvon) xulq-atvori sohasi bilan bog'liq bo'lgan voqealarga ma'lum tartibli qarash haqidagi fan.

Psixologik fanining maqsadi - psixik funksiyalarning individual va ijtimoiy xulq-atvordagi rolini, shuningdek, odamlarning bilish faoliyati va xatti-harakatlari asosidagi fiziologik va neyrobiologik jarayonlarni o'rganishdir.

Psixologiyaning fanining obyekt - psixika, subyekt - psixik voqelikning paydo bo'lishi va faoliyatining asosiy qonuniyatlari.

Psixika shunday yuqori darajada tashkil etilgan materiyaning tizimli xususiyati bo'lib, u subyektning obyektiv dunyoni faol aks ettirishi, uning o'zidan ajralmas dunyo rasmini qurishi va shu asosda uning xatti-harakati hamda faoliyati asosida o'zini-o'zi boshqarishidir. Barcha psixik hodisalarning yig'indisini bildiruvchi umumiy tushunchadir.

Keng ma'noda psixologiyaning obyekt shaxsdir.

Psixologiya fanining predmeti sifatida psixologik bilimlar rivojlanishining turli bosqichlarida turli hodisalar ko'rib chiqish ya'ni ruh, ong hodisalari, subyektning bevosita tajribasi, ongsizlik, xatti-harakatlar va boshqalardir.

A.V.Petrovskiyning umumiy psixologiya kitobida fanning predmeti -subyektning tabiiy va ijtimoiy-madaniy dunyo bilan tabiiy aloqalari, bu dunyoning hissiy hamda aqliy tasvirlari tizimida, harakatni rag'batlantiradigan motivlarda, shuningdek, harakatlarning o'zida, o'zi va boshqa odamlar bilan munosabatlari tajribasi bu tizimning o'zagi sifatida shaxs xususiyatlarida nomoyon bo'lishiga aytiladi.

Psixik hodisalar subyektiv kechinmalar yoki subyektning ichki tajribasining elementlari hisoblanadi. Psixik hodisalarning to'rtta guruhi mavjud: jarayonlar, holatlar, xususiyatlar va shakllanishlar.

Psixik jarayon - aks ettirish obykti va tartibga solish funksiyasiga ega bo'lgan aqliy faoliyat harakati hisoblanadi. Aqliy jarayonlar xulq-atvorning asosiy regulyatori vazifasini bajaradi.

Aqliy aks ettirish – bu qandaydir faoliyatni amalga oshirish sharoitlari haqidagi tasavvurni shakllantirish jarayoni.

Ruhiy holat (ing. psixik holat) – Individual psixikaning vaqt o'tishi bilan nisbatan o'zgarmagan ichki yaxlit xarakteristikasidir.

Ruhiy holatlar psixik jarayonlar asosida shakllanadi va butun psixikaning holatini xarakterlaydi.

Psixik xususiyatlar – Individual psixologik xususiyatlar insonning dunyo bilan o'zaro munosabatlarining doimiy yo'llarini belgilab beradi. Ular barqarorlik va doimiyligi bilan ajralib turadi, insonning o'ziga xosligini belgilaydi shaxs xususiyatining asosini tashkil qiladi (temperament, xarakter, shaxsiy qobiliyat).

Psixik shakllanishlar inson psixikasining rivojlanishi natijasidir; ular shaxsning hayotiy va kasbiy tajribasining natijasidir. Ruhiiy shakllanishlarga bilim, malaka, odatlar, e'tiqodlar, qadriyatlar kiradi.

Ruhiy jarayonlar, holatlar va xususiyatlar zamonaviy psixologiya fanining asosiy kontseptual "ramkasini" tashkil qiladi.

Psixologiya fanining vazifalari:

- barcha psixik hodisalarni sifatli o'rganish.
- barcha psixik hodisalarning shakllanishi va rivojlanishini tahlil qilish.
- ruhiy hodisalarning psixologik mexanizmlarini o'rganish.

Psixologik bilimlarni odamlar hayoti va faoliyati amaliyotiga tizimli ravishda joriy etishda yordam berishdan iborat.

Psixologiya fanining tamoyillari:

Determinizm tamoyili. Psixika va uning oliy shakli - ong tashqi muhit, birinchi navbatda, ijtimoiy ta'sir ostida rivojlanadi; ong faqat shaxsda mavjud bo'lib, insoniyat jamiyatida vujudga keladi;

Psixika, ong va faoliyatning birligi tamoyili. Mehnat faoliyati inson ongining paydo bo'lishi va rivojlanishiga yordam beradi. Ong esa faoliyatni belgilaydi; ong tufayli inson faoliyat rejasini tuzadi, amalga oshirish vositalarini tanlaydi, kutilgan natija haqida o'ylaydi; ong faoliyatning maqsadga muvofiqligini belgilaydi. Ong maqsadli faoliyat bilan belgilanadi;

Psixikaning, ongning faoliyatda rivojlanish tamoyili. Inson tabiatan moyillik bilan tug'iladi. Agar bola tegishli faoliyatga kiritilmagan bo'lsa, ular rivojlanmagan holatda qolishi mumkin.

Inson psixikasini o'rganishda shaxsiy yondashuv tamoyili. Odamlar tabiiy moyilligi, temperamenti, asab tizimining kuchliligi, shaxsiy xarakteri, ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari, qarashlari bilan farqlanadi. Bularning barchasi ma'lum bir shaxsni o'rganishda hisobga olinishi kerak.

Inson psixikasini o'rganishga tarixiy yondashuv tamoyili. Filogenezda inson rivojlanishini o'rganish .

1.3. Psixika va ong muammolari

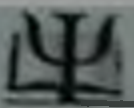
Psixika - miyaning funksiyasi, u ideal tasvirlarda obyektiv voqelikni izlashdan iborat bo'lib, uning asosida organizmning hayotiy faoliyati tartibga solinadi.

Miyani o'rganishda turli fanlar ishtirok etadi. Uning tuzilishini anatomiya, murakkab faoliyatini esa neyrofiziologiya, tibbiyot, biofizika, biokimyoy, neyrokibernetika kabi fanlar turli tomonlardan o'rganadi.

Psixologiya miyaning moddiy voqelikning aqliy izi bo'lgan xususiyatini o'rganadi, buning natijasida organizmning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini tartibga solish uchun zarur bo'lgan voqelikning ideal tasvirlari shakllanadi.

Psixika - miya yarim sharlari po'stlog'ining hosilasi. Bu faoliyat yuqori asabiy faoliyat deb ataladi.

Psixikaning ilmiy talqini quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

➤ Psixika materiya taraqqiyotining ma'lum bosqichida ya'ni ko'rinish bosqichida vujudga kelgan;

➤ Evolyutsion rivojlanish jarayonida hayvon organizmlarini aks ettiruvchi, tartibga soluvchi adaptiv xulq-atvor mexanizmi hisoblanadi;

➤ Psixika rivojlanishining eng yuqori bosqichi - ong, uning paydo bo'lishi jamoaviy muhitda inson mehnati tufayli amalga oshadi.

Psixikaning xususiyatlari:

-izlanishda aqliy aks ettirish va shartlarga javob beradigan faol muhit harakatlarini tanlash.

-faoliyat va xatti-harakatlarda aqliy aks ettirish rivojlangan bashorat qilish funksiyasini ta'minlaydi.

-har bir aqliy harakat shaxsning individualligi, uning ruhiy hayotida o'ziga xoslikni aks ettirish, maqsad va harakat orqali amalga oshirilgan jarayondir.

-faol faoliyat jarayonida psixika doimo takomillashib boradi va rivojlanadi.

Psixikaning funksiyalari:

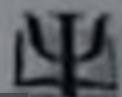
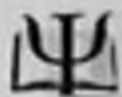
1. Tashqi voqelik va uning inson ehtiyojlarini aks ettirish asosida individual xatti-harakatlarni tartibga solish hisoblanadi: bu murakkab, lekin u turlarga ajratiladi, ya'ni ekzopsixika, endopsixika va introppsixika.

Ekzopsixika shaxsning organizmga nisbatan tashqi dunyoni aks ettiruvchi psixikaning bir qismidir.

Endopsixika tanamizning ichki holatini aks ettiruvchi ruhiy jarayonning bir qismidir. Endopsixika ehtiyojlar, his-tuyg'ular, qulaylik va noqulaylik tuyg'ularini o'z ichiga oladi.

Lekin endopsixika va ekzopsixikadan farq qiluvchi psixikaning yana bir turi bor. Bular *intropsixik hodisalardir*. Bularga fikrlar, harakatlar, fantaziyalar, orzular, iroda kuchi kiradi. Ularni tananing muayyan sharoitlariga bog'lash va tashqi voqelikning manbai deb bo'lmaydi. Intropsixik hodisalarni esa "aslida aqliy jarayonlar" deb hisoblash mumkin.

1. Xulq-atvor va faoliyatni tartibga solish; xulq-atvorni tartibga solishni ta'minlaydi, ular juda xilma-xildir. Bu funksiya bir nechta qismlardan iborat.

2. Motivatsion jarayonlar xatti-harakatlarning yo'nalishini va uning darajasini ta'minlaydigan faoliyat. Xulq-atvor, motivlar va ehtiyojlarga asoslangan maqsadni rejalashtirish yo'llari va strategiyalarni taqdim etadi.

Qabul qilish jarayonlari o'z ichiga qarorlar, faoliyat maqsadi va unga erishish vositalarini tanlashni belgilaydi.

Hissiyotla voqelikka bo'lgan munosabatimizni aks ettirish mexanizmini taqdim etadi va va ichki holatni tartibga soladi.

3. Kommunikativ og'zaki va so'zsiz muloqot jarayonlarini ya'ni shaxslararo ma'lumot almashish, birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish va uzatishni ta'minlovchi asosiy jarayonlardir.

Inson dunyosining ruhiy izi uning ijtimoiy tabiati bilan bog'liq bo'lib, u ijtimoiy ishlab chiqarilgan bilimlar vositasida amalga oshiriladi. Psixika, aks ettirish sifatida hayvonlarda ham mavjud. Lekin psixikaning eng oliy shakli ijtimoiy va mehnat amaliyoti jarayonida vujudga kelgan inson ongidir. Ong til bilan uzviy bog'liqdir. Ong tufayli odam o'z xatti-harakatlarini tartibga soladi.

Ong voqelik hodisalarini fotografik tarzda aks ettirmaydi. U hodisalar orasidagi obyektiv ichki bog'lanishlarni ochib beradi.

Psixikaning mazmuni obyektiv mavjud hodisalarning ideal aksidir. Ammo bu aks ettirishlar turli odamlarda turli yo'llar bilan sodir bo'ladi.

Ular o'tmish tajribasi, bilimlari, ehtiyojlari, qiziqishlari, ruhiy holati va boshqalarga bog'liq. Boshqacha aytganda, psixika obyektiv dunyoning subyektiv izidir. Biroq, tasmaning subyektiv tabiati bosmaning noto'g'ri ekanligini anglatmaydi; ijtimoiy-tarixiy va shaxsiy amaliyotni tekshirish atrofimizdagi dunyoning obyektiv izini ta'minlaydi.

Demak, psixika ideal obrazlardagi obyektiv voqelikning subyektiv izi bo'lib, uning asosida insonning tashqi muhit bilan o'zaro munosabati tartibga solinadi.

Psixika nafaqat aqliy obrazlarni, balki favqulodda komponentlarni - shaxsning umumiy qadriyatli yo'nalishlarini, hodisalarning mazmuni va ma'nosini, aqliy harakatni o'z ichiga oladi.

Psixika inson va hayvonlarga xosdir. Biroq, inson psixikasi psixikaning eng oliy shakli sifatida "ong" tushunchasi bilan ham ta'sir

qiladi. Ammo psixika tushunchasi ong tushunchasidan kengroqdir, chunki psixika o'z ichiga ong osti va g'ayritabiiylik ("Super-men") sohasini o'z ichiga oladi.

1.4. Onglilik va ongsizlik tushunchalari

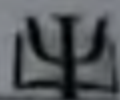
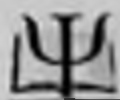
Insonning ongli mavjudot ekanligi haqidagi tushuncha hammaga ma'lumdir. Inson o'z hayotini, "men" ni atrofdagi muhitdan ajrata oladi, uning ichki dunyosini ta'kidlaydi va subyektivligini tushunish obyektini, amaliy o'zgarishlar obyektini sifatida taqdim etadi. Bu tushuncha, shaxs hayotining asosiy xususiyatini ko'rsatadi. Bu shaxsni hayvonlardan ajratib turadigan narsa. Ong inson voqeligining xilma-xil hodisalarini to'playdi va chinakam yaxlit mavjudot tarziga birlashtiradi. Ong - bu odamni - "Odam" qiladigan narsa.

Ong - bu atrofdagi dunyoning obyektiv barqaror xususiyatlari va qonuniyatlarini umumlashtirilgan aks ettirishning eng yuqori shakli, insonda tashqi dunyoning ichki modelini shakllantirish, buning natijasida atrofdagi voqelikni bilish va o'zgartirishga erishiladi. Ong - bu ijtimoiy-tarixiy mavjudot sifatida faqat insonga xos bo'lgan shaxs hayotini aqliy aks ettirish va o'zini-o'zi boshqarishning eng yuqori darajasi hisoblanadi. Shu bilan birga, ong psixikaning maxsus mulki sifatida harakat qilib, psixikaning o'zini ham boshqaradi.

Ongsizlikni chinakamiga o'rganishga kirishgan Z.Freyd vujudga kelgan har bir fikr, xotira, tuyg'u yoki harakatning o'ziga xos sababi borligiga ishongan. Har bir ruhiy hodisa ongli yoki ongsiz niyat tufayli yuzaga keladi va oldingi voqealar bilan belgilanadi.

U behushlik sohasiga jinsiy (Eros) va tajovuzkor (Tanatos) drayvlar bilan bog'liq bo'lib, ular hech qachon ongli bo'lmagan va umuman ongga kirish mumkin emas. Bundan tashqari, ongsizlikda "tsenzura" qilingan va ongdan majburan chiqarib yuborilgan material mavjud (yoqimsiz yoki fojiali voqealar va tajribalar, "taqiqlangan" istaklar va boshqalar). Ruhning asosiy muammosi tashvish bilan kurashishdir. Ba'zi bir bostirilgan ehtiyoj ongga kirib, inson xatti-harakatlarini bo'ysundirishi mumkin bo'lgan tahdid mavjud bo'lganda paydo bo'ladi.

Xavotirni yengish uchun orzular, sublimatsiya va psixologik himoya mavjud. Masalan, Freyd inson orzularini ongsizlikka olib

boruvchi yo'lni "Qirollik yo'li" deb hisoblagan. Shuning uchun, bu material unutilmaydi yoki yo'qolmaydi, uni shunchaki eslab qolishga yo'l qo'yilmaydi. Bir necha o'n yillar o'tgach, ongga qayta qabul qilingan xotiralar hissiy kuchini yo'qotmaydi.

Ong falsafa, psixologiya, sotsiologiya, kognitiv fanning fundamental kategoriyasi bo'lib, inson psixikasining eng muhim tarkibiy qismini belgilaydi. Ong, shuningdek, shaxsning mavhum kontseptual va og'zaki fikrlash qobiliyati, obyektiv voqelikning aloqalari va qonuniyatlari haqida umumlashtirilgan bilimlarni olish qobiliyati deb ataladi; maqsadni belgilash, shaxsning aniq-amaliy faoliyatini oldindan bilish sifatida ideallashtirish qobiliyati; ong atrof-muhitga moslashishning o'ziga xos insoniy usuli sifatida tushuniladi.

Ontologik nuqtai nazardan, ong subyektiv voqelik, sezgilar bilan idrok etilmaydigan shaxsning ma'naviy olamini tashkil etuvchi bilimlar, hislar, obrazlar, g'oyalarning ideal olami sifatida namoyon bo'ladi.

Gnoseologik nuqtai nazardan, ong umumiylik darajasi bilan farq qiluvchi nazariy bilimlar, dunyoning ilmiy suratlari va ilmiy bilish paradigmalari shaklida namoyon bo'ladi.

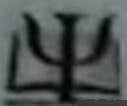
Aksiologik nuqtai nazardan, ong o'z ichiga qadriyat komponentlarini me'yorlarni, ideallarni, e'tiqodlarni o'z ichiga oladi.

Prakseologik nuqtai nazardan, ong maqsadlarni belgilash va uning mavjudligining tabiiy va ijtimoiy sharoitlarini ijodiy o'zgartirishni tashkil etish funksiyasini bajaradi.

Ong klassik falsafaning asosiy tushunchalaridan biridir. Falsafa tarixida ongning sinonimlari "ruh", "g'oya", "ideal", "ilohiy aql", "dunyo irodasi", "koinot ruhi", "subyektiv voqelik" tushunchalari bo'lgan.

Falsafiy tafakkur tarixi davomida ong hodisasi insonni doimo hayajonga solib kelgan. Qadim zamonlarda jonsiz tabiatdan ongli tirik organizmlar qanday paydo bo'lganligi haqida savollar ko'tarilgan; sezgi va sezgilardan tafakkurga o'tish qanday amalga oshiriladi; Ongning moddiy dunyoga aloqasi qanday?

Birinchi animistik g'oyalar (anima ruh) harakatlantiruvchi tamoyil sifatida odamlarning ruhlarga ishonishi bilan bog'liq edi. Keyinchalik bu g'oyalar diniy ta'limotlarda o'ziga xos talqinni oldi, unga ko'ra ong qandaydir nomoddiy substansiya mustaqil mavjudotga

ega bo'lgan va materiyaga, inson miyasiga bog'liq bo'lmagan alohida "ruh" ning ko'rinishidir.

Ruhning ustuvorligi va abadiyligiga aqliylashtirilgan shakldagi e'tiqod diniy ta'limotlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan idealizm tomonidan qabul qilingan. Idealizm ongni (g'oya, ruh) mustaqil mavjudot bilan ta'minlaydi, go'yo atrofdagi dunyoni yaratadi, uning harakati va rivojlanishini boshqaradi. Idealizm vakillari qandaydir tarzda materiyaga nisbatan ongning ustuvorligini ta'kidlab, uni inson qalbining tug'ma mulki deb bilishadi.

Shu bilan birga, ong miyadan mustaqil ravishda o'z-o'zidan rivojlanadi va uni faqat o'z-o'zidan tushunishi mumkin. Antik falsafada bunday qarash Platonga xos bo'lib, u birinchi marta ideal tushunchasini hissiy-obyektiv, materialga qarama-qarshilik turi sifatida ajratib ko'rsatdi. Ideal (jismoniy aql) - bu uyg'unlikning yetakchisi va manbaidir. Har bir inson qalbida aql o'zini-o'zi tafakkur qiladi va shu bilan birga inson xatti-harakatlarini tartibga soluvchi tamoyilidir.

Reflektiv Ong kognitiv jarayonlarni (idrok etish, tasvirlash, fikrlash), xotirani ham tartibga soladi.

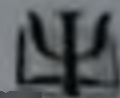
Taxminiy Ong ba'zi his-tuyg'ularning aksariyatini shakllantirishda ishtirok etadi. Ong darajasidagi odam ko'pchilik hodisalarni va o'zini baholaydi.

Ijodiy Ijod ongsiz amalga oshishi mumkin emas. Ko'pgina ixtiyoriy tasavvur turlari ongli darajada tashkil etilgan: Bularga ixtiro, badiiy ijod va boshqalar kiradi..

Refleksiv Ongning bir turi o'z-o'zini anglash - insonning o'z fikri, harakatlarini tahlil qilish jarayoni, o'zini kuzatish, o'zini baholash va hokazolardir.

Refleksiv so'zining ma'nosi inson ongining o'ziga qaratish qobiliyatidir. Bundan tashqari, bu atama o'zaro tushunish mexanizmini ham anglatadi, ya'ni insonning u bilan muloqotda bo'lgan boshqa odamlar qanday fikrlashi va his qilishini tushunishidir.

Transformativ Inson o'z maqsadlarining aksariyat qismini ongli ravishda belgilaydi va ularga erishish yo'lini belgilaydi. Shu bilan birga, u ko'pincha narsa va hodisalar bilan aqliy operatsiyalarni bajarish bilan cheklanib qolmaydi, balki ular bilan real harakatlarni

amalga oshiradi, o'z ehtiyojlariga mos ravishda atrofdagi dunyoni o'zgartiradi.

Vaqtning shakllantirish Ong dunyoning yaxlit rasmini shakllantirish uchun javobgardir, unda o'tmish xotirasi, hozirgi va kelajak haqidagi g'oyalar mavjud. Bu inson ongi hayvonlar psixikasidan farq qiladi.

1.5. Psixologiyaning sohalari va tadqiqot metodlari

Boshqa fanlarda bo'lgani kabi psixologiyada ham ma'lumotlarni olish, ularni qayta ishlash va tushuntirish uchun bir qator tadqiqot metodlar qo'llaniladi.

Psixologik tadqiqotda qo'llaniladigan barcha metodlar to'rt guruhga bo'lish mumkin:

- 1) tashkiliy metodlar;
- 2) empirik- ilmiy ma'lumotlarni olish metodlari;
- 3) ma'lumotlarni qayta ishlash texnikasi metod;
- 4) izohlash metodlari.

Tashkiliy metodlar

Qiyosiy metod - ("kesma" metodi) odamlarning turli guruhlarining yoshi, ma'lumoti, faoliyati va muloqoti bo'yicha solishtirishdir. Masalan, bir xil yoshdagi odamlarning ikkita katta guruhi (talabalar va ishchilar) ning ilmiy ma'lumotlarni olishning bir xil empirik metodari bilan o'rganiladi va olinadi. Ma'lumotlar bir-biri bilan taqqoslanadi.

Lyungard metod - ("bo'ylama kesish" metodi) bir xil shaxslarni bir necha marta tekshirishdan iborat. Bu uzoq vaqt davomida amalga oshiriladi. Masalan, talabalarning bir nechta so'rovlari u ta'lim muassasida o'qishining butun davri davomida tekshirilishi.

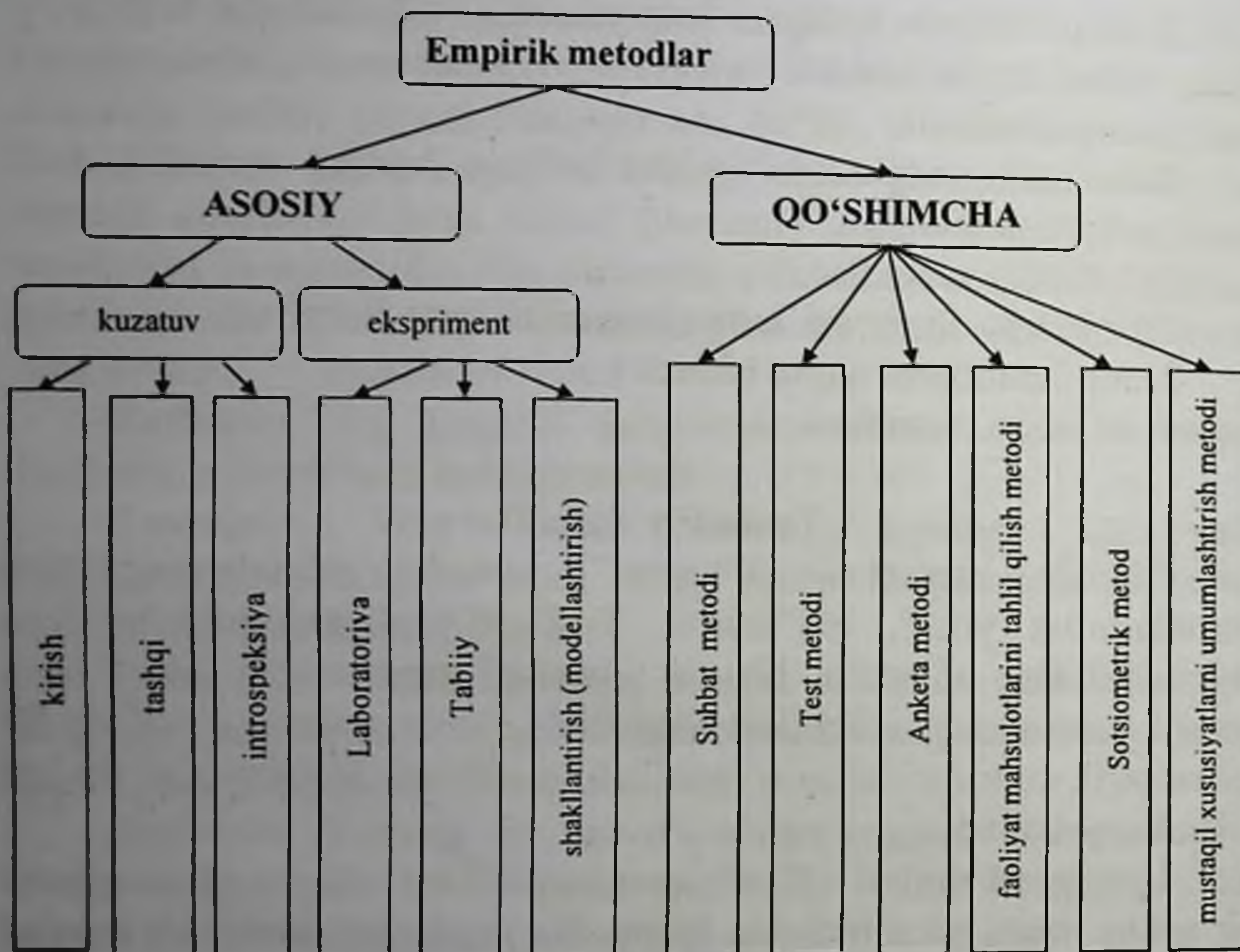
Kompleks metod - bu o'rganiladigan obyektning har tomonlama o'rganish metodidir. Bunda turli fan vakillari jalb etiladi va turli xil hodisalar o'rtasida aloqa va munosabatlar o'rnatishga imkon beradi. Masalan, shaxsning fiziologik, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini bir vaqtda o'rganish.

Empirik metodlar. Kuzatuv metodlari

Empirik metodlar asosiy va qo'shimcha metodlarga bo'linadi. Asosiy metodlarning o'zi esa kuzatish va eksperiment metodlariga bo'linadi.

Kuzatish (tashqi) - qasddan, tizimli, maqsadli idrok etishdan tashkil topgan usul va psixikaning tashqi ko'rinishlarini qayd etishidir.

O'z-o'zini kuzatish (introspeksiya) - shaxsning o'z ruhiy hodisalarini kuzatishi.

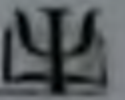

1-rasm. Emperik metod turlari

Eksperimental metodlar

Tajriba metodi - kuzatish metodidan farq qiladi. Tajriba o'tkazuvchi tomonidan muayyan vaziyatda omillarni tizimli amalga oshirish va tegishli o'zgarishlarni ro'yxatdan o'tkazish hamda subyektning xatti-harakati o'rganishdan iborat.

Laboratoriya tajribasi metodi - sun'iy sharoitda, maxsus jihozlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Bunda qoida tariqasida barcha ta'sir etuvchi omillarni qat'iy nazorat qilish muhimdir.

Tabiiy eksperiment metodi - psixologik eksperiment kiradi
Formativ (instruktiv) eksperiment - shaxsning psixik jarayoni, holati yoki sifatlarini tadqiq qilish va shakllantirish metodi.

Qo'shimcha metodlar

Test - o'lchash imkonini beruvchi vazifalar tizimi. Shaxsning muayyan sifat (xususiyatlar) ning rivojlanish darajasini o'rganadi.

Muvaffaqiyat testlari - psixodiagnostika usullaridan biri, bu shaxsning bilim, ko'nikma, qobiliyat darajasini aniqlash imkonini beradi.

Intellekt testlari - shaxsning aqliy salohiyati aniqlash uchun psixodiagnostika metodidir

Ijodkorlik testlari - ijodiy qobiliyatlarni o'rganish va baholash metodlari to'plamidir.

Shaxs testlari - bu shaxsni turli tomonlarini o'lchash uchun psixodiagnostika metodi.

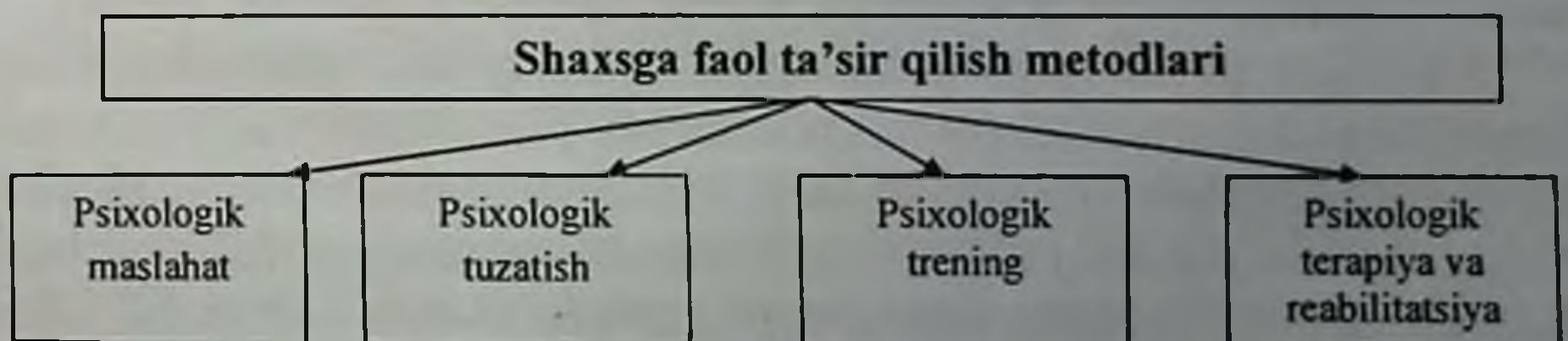
Proyektiv testlar (proektiv) - yaxlitlik uchun texnikalar to'plami psixologik talqinga asoslangan shaxsni o'rganish, ya'ni subyektning o'ziga xos xususiyatlari va holatini ongli yoki ongsiz ravishda o'tkazish uchu qo'llaniladi.

Anketa - birlamchi ma'lumotni olish uchun uslubiy vosita .Og'zaki muloqotga asoslangan ijtimoiy-psixologik ma'lumotlar, bu oldindan tuzilgan savollarga javob olish uchun so'rovnoma.

Sotsiometriya - bu munosabatlarning tuzilishi va psixologik mosligini aniqlash uchun guruhdagi shaxslararo munosabatlarni psixologik tadqiq qilish metodi.

Intervyu - psixologiyaning yaa bir metodi bo'lib, odatda oldindan tuzilgan savollarga javoblar olish, olingan ma'lumotlarni yig'ish metodi.

Suhbat - bu to'g'ridan- to'g'ri yoki bilvosita til aloqasi orqali psixologik ma'lumotlarni o'z ichiga olgan metod.

2-rasm. Shaxsga faol ta'sir qilish usullari

Psixologik maslahat - insonga psixologik yordam ko'rsatish maqsadida o'tkaziladi jarayonni o'tkazish davomida insonning qiyin

axborot-resurs markazi

1320041

hayotiy vaziyatdan chiqish uchun qo'shimcha psixologik imkoniyatlari yangilanishi mumkin.

Psixologik tuzatish - maxsus psixologik harakat vositalari yordamida insonning psixologik rivojlanishi yoki xulq-atvoridagi kamchiliklarni tuzatishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidir. Psixokorreksiya yangi maqsad, qadriyatlar, xatti-harakatlar motivlarini shakllantirish, hayot tarzini o'zgartirish dasturini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Psixologik trening - shaxsning qobiliyatlarini, diqqatini, xotirasini, fikrlashini, tasavvurlarini rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ijtimoiy-psixologik trening kommunikativ, pertseptiv, interaktiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan, shaxsning shaxslararo muloqot qilish qobiliyatini yaxshilaydi.

Psixologik terapiya va reabilitatsiya turli xil psixologik qiyinchiliklarga duch kelgan odamlarga (mijozlarga) psixologik yordam ko'rsatishni, shuningdek, zarurat tug'ilganda ularning hayot sifatini yaxshilashni o'z ichiga oladi. Psixoterapiya jarayonida gipnoz texnikasi, autogenik trening, art terapiya, mehnat terapiyasi qo'llaniladi.

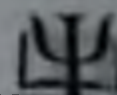
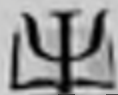
Psixologiyaning fanining tarmoqlari

Zamonaviy psixologiya fanining tarmoqlari juda xilma-xildir. Psixologlarning psixikani bilish, amalga oshirish yoki o'zgartirishga qaratilgan e'tiboriga ko'ra, psixologiya uchta katta tarmoq guruhini - nazariy, ilmiy-amaliy va amaliy psixologiyani ajratish maqsadga muvofiqdir.

1. Nazariy psixologiyaga quyidagilar kiradi: umumiy psixologiya, psixologiya tarixi, eksperimental, genetik, ijtimoiy, qiyosiy, differensial psixologiya, psixofiziologiya, shaxs psixologiyasi, psixikani modellashtirish.

Umumiy psixologiya psixologiya fanining turli sohalarida olingan eksperimental ma'lumotlarni tizimlashtiradi, psixologiyaning fundamental nazariy muammolarini ishlab chiqadi, asosiy tamoyillarni, kategoriyalarni, tushunchalarni, qonuniyatlarni shakllantiradi, psixologiya fanining barcha sohaları va bo'limlarining asosini tashkil qiladi.

Psixologiya tarixi ilmiy psixologiya paydo bo'lgan davrdan to hozirgi vaqtgacha psixologik kategoriya va tushunchalarning shakllanishini, turli maktablarda turli davrlardagi psixologik tadqiqotlar tarixi va psixologiyaning fan sifatida rivojlanish istiqbollarni ko'rib chiqadi.

Eksperimental psixologiya psixik voqelikni chuqurroq o'rganish uchun psixologik tadqiqotning yangi usullarini ishlab chiqmoqda.

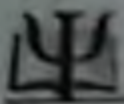
Genetik psixologiya hayvonlar va odamlar psixikasining filogenezda (psixikaning barcha tirik va tarixiy rivojlanishining biologik evolyutsiyasi davrida) va ontogenezda (individning hayoti davomida) rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.

Ijtimoiy psixologiya odamlarning katta va kichik ijtimoiy guruhlardagi o'zaro ta'siri jarayonida ruhiy hodisalarni ya'ni: ommaviy axborot vositalarining aholining turli qatlamlariga ta'siri, mish-mishlarni shakllantirish va tarqatish xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlar, moda, psixologik moslik, shaxslararo munosabatlar guruh muhiti, guruhdagi yetakchining roli, shaxsni idrok etish, guruhdagi shaxsning o'zmi, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar va boshqalarni o'rganadi.

Shaxs psixologiyasi insonning psixik xususiyatlarini yaxlit mavjudot sifatida, tegishli tuzilishga, ichki munosabatlarga ega bo'lgan, individuallik bilan ajralib turadigan va tabiiy, ijtimoiy muhit bilan o'zaro bog'liq bo'lgan psixik xususiyatlar tizimi sifatida o'rganadi.

Ijtimoiy psixologiya va shaxs psixologiyasi fan sifatida rivojlanishida 1920-1930 yillarda yashab o'tgan aka-uka Olport Floyd va Gordanlar katta hissa qo'shgan. Shunisi ajablanarliki, keyingi 10 yillar davomida bu fan ikki tarmoqqa ajralib ketdi. Ijtimoiy psixologiya mutaxassisleri umumiy insonlarni o'rganishga va insonlarning o'zaro munosabatlaridagi o'zgarishlarni, faoliyatlarini o'rganishga boshladi. Shaxs psixologiyasi esa insonlarning bir-biridan individual farqlari, ruhiy jarayonlarni diagnostika qilish usullarini o'rganishga boshladi. Bu bo'lim ma'lum bir ma'noda ijtimoiy psixologiya va shaxs psixologiyasidagi aniqlanmagan taxminlarni o'rni asta-sekin asosiy tamoyillar, xulosalar va boshqa usullarning individual farqlarni egallashi amaliyotchi psixologlarga qulaylik tug'dirdi.

Taniqli ijtimoiy psixolog Roger Brovn o'z xotiralarida an'analar orasidagi noqulay to'qnashuvlarni shunday eslaydi: Psixolog sifatida men yillar davomida shaxs individual xususiyatlari bo'rttirib ko'rsatiladi deb o'ylardim. Men qachonlardir, Garvard universiteti shaxsshunosi Genri Murreyga: "Men o'ylaymanki, odamlar hammasi bir xil." Murrey javob berdi: "Eh seni! Lekin sen axmoq bilmaysanki, nima deyapsan." Men bu ma'noda aytmoqchi emasdim. (Brovn 1996 y 169 bet) Bu kichik fikr almashish noto'g'ri tarixiy haqiqatni ko'rsatadiki, taxminan o'sha vaqtlarda ijtimoiy psixologiya va shaxs psixologiyasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq, xuddi ota-onaning egizak farzandlaridek, yonma-yon

chegaradosh fanlar sifatida ular bir narsani ikki tomondan to'ldirib, o'rganishadi.

Shuni e'tiborga olish kerakki, bu ikki soha ajralmas bo'lib, bir-birini to'ldiradi, taklif beradi, uslubiy yordam beradi va yondashuvlarni izohlab beradi. Mening fikrimcha, bu ikki yo'nalish ijtimoiy va shaxs psixologiyasidagi asosiy o'zgarishlarni o'rganadi. Bir tomondan ijtimoiy psixologiyaning an'anaviy usullaridan bundaydir vaziyatlarda, o'zgargan sharoitlarda odamlarga ta'sir ko'rsatish uchun foydalanib kelmoqda. Boshqa tomondan an'anaviy metodlar shaxs psixologiyasining turli jihatlarini baholash uchun ishlatiladi. Turli vaziyatlarda ijtimoiy – psixologik tadqiqotlar yordamida shaxslararo munosabatlarda aniqlangan nizolar, o'n yillar davomida kuchli ta'sir ostida psixologik adabiyotlarda muhim mavzu sifatida o'rganib kelingan. Aslida ikkala sohadagi eng yaxshi mavjud dalillarning bo'lishi, shaxslarga bir xil yuqori darajada ta'sir o'tkazishni ta'minlaydi. (Richard Bond, Stokes-Zoota, 2003) Lekin bu bizni tariximizda tez rivojlanib bormoqda. Ijtimoiy hayotda oddiy kuzatish (a) odamlarni turli vaziyatlarda turli xil narsalarni (b), hatto har xil vaziyatlarda turli xil odamlar bir xil narsalarga ishonch hosil qilishadi.

Bu ikki xil xulosa odamlarni shaxs va ijtimoiy psixologiyada bir-birlarini to'liq tushunishi va xabardor bo'lishini ta'minlash uchun yetarli bo'ladi. Ushbu bobning maqsadi shundan iboratki, ijtimoiy psixologiya va shaxs psixologiyasi o'rtasida aloqadorlikni tiklash uchun yordam beradi. Bu bob olti qismdan iborat. Birinchi uch qism shaxs psixologiyasining asosiy tuzilishini ta'minlash va ba'zi zamonaviy tadqiqotlarni ko'rib chiqadi. I qism shu sohalarni o'rganadi. II qism shaxsni o'rganishda asosiy konsepsiyalar va nazariy yondashuvlarni tahlil qiladi. Fikrimizcha, bu bosqich shaxsga har tomonlama yondashadigan emperik fanlardan bo'lib, insonning xulqi unga beriladigan ijtimoiy bahoga bog'liq deb qabul qiladi. Bu bog'liqlik shaxs psixologiyasi markaziga chiziqli yondashuvni qo'yadi. III qism tadqiqotchilari shuni muhokama qiladiki, shaxs xulqini baholash uchun ishlatiladigan metodlarni tahlil qiladi. Ular kengroq doirada shaxs xulqini o'lchovini kuzatadigan, o'z-o'zini nazorat qilishni taniqli va ijodiy metodlarini muhokama qiladi. Oxirgi uch qismda, so'ngi 40 yil mobaynida ijtimoiy psixologiya va shaxs psixologiyasi o'rtasidagi aloqa va munosabatlarni o'z ichiga oladi. IV qism ijtimoiy va shaxs psixologiyasi kesishuvini ifodalaydi. Bu bob insonning hissiyotlari va shaxsini aniq baholashga yo'naltirilgan. V qism shaxs va ijtimoiy psixologiya o'rtasidagi omadsiz rivojlanish davrini tasvirlaydi. VI qism

shu sohalarni birlashtirish taklifi bilan chiqib, raqobatdan ko'ra ko'proq hamkorlikka qaratilgan.

Qiyosiy psixologiya - psixik hayotning filogenetik shakllarini o'rganadigan psixologiya bo'limi. Qiyosiy psixologiya sohasida hayvonlar va odamlar psixikasi solishtiriladi, ularning xulq-atvoridagi o'xshashlik va farqlarning o'ziga xos xususiyatlari hamda sabablari aniqlanadi. Qiyosiy psixologiyaning bo'limi **zoopsixologiya** bo'lib, u turli sistematik guruhlariga (tur, zot, oila) mansub hayvonlar psixikasini, xulq-atvorining eng muhim shakllari va mexanizmlarini o'rganadi. Masalan kitsimonlar (delfinlar) qiyosiy psixologiyaning klassik obyektlariga (o'rgimchaklar, chumolilar, arilar, qushlar, itlar, otlar, maymunlar) biriktirilgan. Hayvonlar xulq-atvorining tug'ma mexanizmlari biologiya va psixologiyaning nisbatan yangi sohasi - etologiyaning maxsus tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Differensial psixologiya psixikaning yosh rivojlanish darajasi va faoliyat mexanizmlarini, shaxsning moyilligi va qobiliyatining rolini va boshqalarni hisobga olgan holda psixikaning individual psixologik xususiyatlarini o'rganadi.

Psixofiziologiya miyaning fiziologik mexanizmlarini, psixikaning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan yuqori asab tizimini o'rganadi.

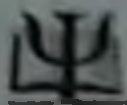
Psixologiyani modellashtirish nazariy psixologiyaning bir bo'limi sifatida psixika haqidagi ilmiy ma'lumotlardan aqliy funksiyalarning matematik va kibernetik modellarini (idrok etish, tafakkur, xotira, tanib olish, aloqa va boshqalar) va umuman psixikani texnik tizimlarni ishlab chiqish hamda takomillashtirish, sinovdan o'tkazish uchun foydalanadi. Kompyuter simulyatsiyasi (kompyuter tajribasi) yordamida mavjud psixologik nazariyalar.

2. Ilmiy-amaliy psixologiya odamlarning xulq-atvori va faoliyatini optimallashtirish uchun bilimlardan amaliy foydalanish hamda tadqiq qilish bilan tavsiflanadigan bir qator sohalarni o'z ichiga olishi kerak. Ilmiy va amaliy psixologiya sohalari ma'lum xususiyatlar bilan ajralib turishi kerak:

a) inson faoliyati va xatti-harakati turi bo'yicha:

mehnat psixologiyasi inson mehnatining psixologik qonuniyatlarini, mehnatni ilmiy tashkil etishning psixologik asoslarini umumiy mehnat ko'nikmalarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini, mehnat muhiti omillari va texnik vositalarining ishchiga samaradorlik ta'sirini o'rganadi.

Muhandislik psixologiyasi muhandislik-psixologik loyihalash, murakkab texnik komplekslar va texnologik jarayonlarni boshqarish

tizimlarini ishlatish hamda optimallashtirishda olingan bilimlardan foydalangan holda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari operatorining xususiyatlarini, inson va mashina o'rtasidagi funksiyalarni taqsimlash hamda muvofiqlashtirishni o'rganadi. Muhandislik psixologiyasi ergonomikaning muhim tarkibiy qismi - operator, mashina va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir qonunlari va "odam - mashina" tizimlarining ishlash qonunlari haqidagi fan;

Ijod psixologiyasi ijodiy (evristik) faoliyatning qonuniyatlarini, ixtirochi, innovatorlarning ijodiy izlanishini rag'batlantiruvchi omillarni, ijodiy shaxsni rivojlantirish shartlarini o'rganadi va fan, texnika, san'at, madaniyat sohalarida xodimlarning ijodiy qobiliyatini oshirish usullarini ishlab chiqadi.

"Sun'iy intellekt" psixologiyasi turli xil intellektual kibernetik tizimlarni yaratishda psixikaning rasmiy modellarini ishlab chiqish va ishlatishga qaratilgan, masalan, robototexnika boshqaruv tizimlari, avtomatlashtirilgan tarjimalar, ekspert tizimlari va boshqalar;

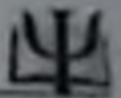
Aviatsiya psixologiyasi insonning parvozdagi faoliyatining psixologik xususiyatlarini o'rganadi, aviatsiya xodimlarini tanlash va tayyorlashda kasbga qo'yiladigan psixologik talablarni belgilaydi, parvoz ekipaji ishini optimallashtirishga yordam beradi;

Kosmik psixologiya inson faoliyatining psixologik muammolarini kosmosda o'rni, fazoviy disorientatsiya, haddan tashqari yuk yoki orbitada odamlardan uzoq vaqt izolyatsiya qilingan ekstremal holatlarda yuzaga keladigan psixologik stressni o'rganadi.

Kosmonavtlikka nomzodlarni tanlash, ularni tayyorlash, maxsus qurilmalarda (simulyatorlarda) o'qitish, kosmik kemalar ekipajlarini shakllantirish, kosmonavtlarni parvozda psixologik qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadi.

Din psixologiyasi ham bugungi kunda psixologiyaning muhim tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Ana shundan kelib chiqib, ayni paytda Toshkent Islom universitetida dinshunos va psixolog yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi.

Harbiy psixologiya ekstremal jangovar harakatlar sharoitida insonning samarali xulq-atvori omillari, harbiy xizmatchilarning jangovar qobiliyatini oshirish, harbiy xizmatchilarni tayyorlash, qo'shinlar va harbiy texnikani boshqarish, qo'mondonlar va bo'ysunuvchilar o'rtasidagi munosabatlar, psixologik targ'ibot, tashviqot va qarshi kurash usullari bilan shug'ullanadi.

Boshqaruv psixologiyasi jamiyat hayotida ijobiy natijalarga erishish uchun davlat, hududiy va mahalliy miqyosda siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ishlab chiqarish va hokazolar darajasida boshqaruv, kishilarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish jarayonlarini o'rganadi;

Iqtisodiy psixologiya makro va mikroiqtisodiy darajadagi iqtisodiy muammolarni hal qilishda inson omilining rolini o'rganadi.

Savdo psixologiyasi xaridorlarning ehtiyojlarini shakllantirish, tovarlarni reklama qilish va sotishni to'g'ri tashkil etish, mijozlarga xizmat ko'rsatish madaniyatini oshirish va boshqalar uchun odamlarning psixologik xususiyatlarini o'rganadi.

Ekologik psixologiya inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar muammolarining paydo bo'lishi va hal etilishining psixologik omillarini, bu munosabatlarni optimallashtirish, tabiiy va texnogen ofatlarning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini bartaraf etishni o'rganadi.

Sport psixologiyasi sport musobaqalarida odamning xulq-atvori qonuniyatlarini, sportchilarni tanlash, tayyorlash, tashkil etish va musobaqalarda qatnashgandan keyin ularni psixologik rehabilitatsiya qilish usullarini o'rganadi.

b) ilmiy va amaliy psixologiyada inson rivojlanishining psixologik jihatlariga ko'ra quyidagi yo'nalishlarni ajratish mumkin:

Yosh davrlari psixologiyasi turli yosh bosqichlarida shaxsning psixik xususiyatlarining ontogenezini o'rganadi. Yosh psixologiyasining bo'limlari: maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasi, kichik maktab o'quvchisi psixologiyasi, o'smir psixologiyasi, yigit psixologiyasi, kattalar psixologiyasi, gerontopsixologiya.

Atrof-muhit psixologiyasi shaxsni o'rganish va tarbiyalashning psixologik qonuniyatlarini o'rganadi va quyidagi bo'limlardan iborat: o'quv psixologiyasi, ta'lim psixologiyasi, g'ayritabiiy va qiyin bolalar bilan tarbiyaviy ish psixologiyasi.

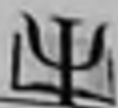
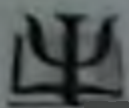
G'ayritabiiy rivojlanish psixologiyasi yoki **maxsus psixologiya** quyidagilarga bo'linadi:

Patopsixologiya ruhiy rivojlanish anomaliyalarini, miya patologiyasining turli shakllaridagi ruhiy kasalliklarni ko'rib chiqadi.

Oligofrenopsixologiya bosh miyaning tug'ma nuqsonlari bilan bog'liq bo'lgan psixik rivojlanishning patologik buzilishlarini o'rganadi.

Surdopsixologiya karlik eshitish qobiliyati zaif bolalar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Tiflopsixologiya ko'rish qobiliyati past yoki ko'r bolalarning shaxsiyatini rivojlantirishii o'rganadi.

v) *shaxs psixikasining normal yoki kasal ekanligiga qarab quyidagi tarmoqlarga ajratiladi:*

Salomatlik psixologiyasi - sog'lom turmush tarzining psixologik asoslari, inson salomatligini saqlash va yaxshilash haqidagi fan.

Tibbiy psixologiya shifokor va bemor shaxsining psixologik jihatlarini o'rganadi va quyidagi yo'nalishlarga bo'linadi:

Neyropsixologiya ruhiy hodisalar va miyaning fiziologik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi.

Psixofarmakologiya dorilarning aqliy faoliyatga ta'siri haqidagi fan.

Psixoterapiya bemorlarni davolash uchun ularning psixologiyasini o'rganadigan fan.

Psixoprofilaktika ruhiy kasalliklarning oldini olish bo'yicha psixologik tadqiqotlar amalga oshiriladi.

Psixogigiena shaxsning ruhiy salomatligini tegishli darajada saqlash va ta'minlash vositalari tizimi haqidagi fan.

d) *huquqiy xulq-atvor tizimini psixologik vositalar bilan amalga oshirish muammolarini o'rganish bilan bog'liq bo'lgan huquqiy psixologiyani huquqqa bo'lgan munosabat nuqtai nazaridan ajratib ko'rsatilgan, yuridik psixologiya quyidagi bo'limlarga ega:*

Sud psixologiyasi jinoyat subyektlarining psixologik xatti-harakati haqidagi fan.

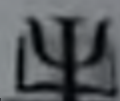
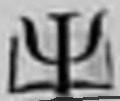
Jinoyat psixologiyasi uning predmeti jinoyatchining psixologik xususiyatlari, jinoyat sabablari va boshqalari o'rgaadi.

Mahkum psixikasini, uning shaxsini tuzatish va qayta tarbiyalash usullarini o'rganishning ilmiy va amaliy masalalari bilan shug'ullanadigan **axloq tuzatish mehnat (penitensiar) psixologiyasi**.

1.6. Psixologiyaning boshqa fanlar bilan bog'liqligi

Zamonaviy psixologiya boshqa fanlar bilan o'zaro aloqada rivojlanmoqda. Uning asosiy g'oyasi psixologiyaning kelajagi uning matematika, fizika, biologiya, sotsiologiya, tilshunoslik, siyosiy iqtisod, mantiq – zamonaviy bilimlar olamini tashkil etuvchi ulkan fanlar turkumi bilan bog'liq fanidir.

Zamonaviy psixologiyada ko'plab falsafiy va psixologik muammolar mavjud: psixologik tadqiqotning predmeti va metodologiyasi, inson ongining kelib chiqishi, tafakkurning yuqori shakllarini o'rganish, ijtimoiy munosabatlarda insonning o'rnini va roli, hayotning mazmuni, vijdon va

mas'uliyat, ma'naviyat, yolg'izlik va baxt kabilardir. Ushbu muammolarni o'rganishda psixologlar va faylasuflarning hamkorligi samarali bo'lishi lozim.

Psixologiyaning biologiya fanlari bilan bog'lanishi inson psixikasining tabiiy asosga ega bo'lishi bilan bog'liq. Shuning uchun ko'plab psixologik muammolarni psixologlar va biologlarning o'zaro ta'siri orqali hal qilish kerak.

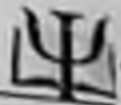
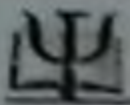
Ayniqsa, fiziologiya bilan bog'liqdir. Bu ikki fanning tutashgan joyida psixofiziologiya paydo bo'ldi. Miyaning chuqur fiziologik tushunchasi ko'plab psixologik muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Psixologiyada tarix bilan yaqin aloqalarni kuzatish mumkin. Inson psixikasi tarixiy jarayon davomida rivojlangan.

Demak, ayrim psixik hodisalarning tarixiy ildizlarini bilish ularning psixologik mohiyati va xususiyatlarini to'g'ri tushunish uchun mutlaqo zarurdir. Tarixiy an'analar va odamlarning madaniyati ko'p jihatdan zamonaviy inson psixologiyasini shakllantiradi. Psixologiya va tarixning tutashgan joyida madaniy va tarixiy psixologiya paydo bo'ldi.

Zamonaviy fan va amaliyotda qiziqish sohalari va aloqalarining kesishishi juda aniq. Shuning uchun psixologiyada hozirgi vaqtda ko'plab fanlararo tadqiqot va amaliy ish yo'nalishlari mavjud. Bunday turdagi misollar: boshqaruv, konflikt, etnologiya, jamoatchilik bilan aloqalar. Ba'zan bu muammolarni o'rganish va amaliy hal qilishda turli fanlarning ta'sir doiralarini farqlash qiyin. Shuning uchun fanlarning integratsiyasi dolzarb bo'lib qoladi va psixologlarning boshqa fanlar va amaliyot sohalari mutaxassislari bilan yaqin aloqada ishlash qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

Falsafa va uning oxirgi paytlarda shakllanib, rivojlanib borayotgan ijtimoiy falsafa qismi bilan bo'lgan aloqa bu ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va uning rivojlanib borish tendensiyalarini belgilashdagi o'rni va ahamiyatidan kelib chiqadi. Tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlari bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasi va milliy ongning shakllanishiga taalluqli umumiy ilmiy qonuniyatlarni izlashda ham yurtimiz sharoitida bu ikkala fan – falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda. Bu bog'liqlik avvalo yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirish muammosi ko'ndalang turgan tarixiy davrda milliy mafkura va milliy

g'oyani shakllantirish kabi dolzarb vazifani bajarishga xizmat qilmoqda.

Sosiologiya fani ham yangicha ijtimoiy munosabatlar sharoitida o'z taraqqiyotining muhim bosqichiga o'tgan ekan, psixologiya ushbu fan erishgan yutuqlardan ham foydalanadi, ham ularning ko'lami kengayishiga baholi qudrat xizmat qiladi. Ayniqsa, psixologiyadan mustaqil ravishda ajralib chiqqan, bugungi taraqqiyot davrimizda alohida ahamiyat kasb etgan ijtimoiy psixologiyaning sosiologiya bilan aloqasi o'zviy bo'lib, ular jamiyatda ijtimoiy taraqqiyot va rivojlanishni ta'minlashishiga xizmat qiladilar. Qolaversa, huquqiy, demokratik davlat qurishini sobitqadamlik bilan amalga oshirayotgan O'zbekiston aholisining huquqiy madaniyatini va demoqratik o'zgarishlarga psixologik jihatdan tayyorligini amalda ta'minlash, bu sohada muntazam tarzda ijtimoiy fikr va insonlar fikr va qarashlaridagi o'zgarishlarni o'z vaqtida o'rganish, bashorat qilish va taraqqiyot mezonlarini ishlab chiqishda ikkala fanlar metodologiyasi va metodlarini birlashtirish tadbqiqiy ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun joylarda tashkil etilgan ijtimoiy-psixologik xizmat markazlari ayni shu vazifani bajarishga qaratilgandir. Respublikamiz miqyosida esa "Ijtimoiy fikr" markazining turli mavzular bo'yicha olib boradigan ijtimoiy so'rovlari aholining kayfiyati, qiziqishi, xohishi, ehtiyoji, niyatini ifodalash bilan birga, hukumat va davlat tomonidan qanday istiqbolli rejalar tuzish lozimligiga olib keladi. Ijtimoiy-psixologik so'rovlarning oliygohlarda o'tkazilishi ustoz-shogird, talaba-o'qituvchi munosabatlarini, ish joylarida o'tkazish xodim-rahbar, xodim-xodim munosabatlarini bilib olish imkonini yaratadi. Bu orqali nafaqat sosiologik so'rov, balki inson shaxsiga aloqador psixologik xususiyatlarni aniqlash mumkin bo'ladi.

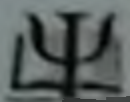
Pedagogika bilan Psixologiyaning uzoq yillik aloqalari mavjud. Ko'pgina taniqli pedagoglar psixologik bilimlarning pedagogika fani va amaliyoti uchun zarurligini ta'kidlaganlar. Boshqa tomondan, bolaning aqliy rivojlanish jarayonlarini chuqur o'rganish faqat ta'lim va tarbiyaning pedagogik qonuniyatlarini tushunish asosida mumkin. Bola bilan bog'liq har qanday muammolarni hal qilishda psixologlar va o'qituvchilarning o'zaro hamkorligi zarur. Pedagogik psixologiya psixologiyaning pedagogika bilan tutashgan joyida paydo bo'ldi. Psixologiyaning o'zaro hamkorligi va aloqasi an'anaviy va azaliy bo'lib, ularning yosh avlod tarbiyasini zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuzi o'ziga xosdir. Respublikamizda amalga oshirilayotgan «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning Milliy Dasturi»ni amalga oshirish ham ikki fan hamkorligi va o'zaro aloqasini har qachongidan ham dolzarb qilib qo'ydi. Milliy dasturda e'tirof etilgan

yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo'lib yetishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart – sharoitlar orasida yangi pedagogik texnologiyalarini ta'lim va tarbiya jarayonlariga tadbiq etishda pedagogikaning o'z uslub va qoidalari yetarli bo'lmaydi. Shuning uchun ham psixologiya u bilan hamkorlikda yosh avlod ongining ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, toki yangicha o'qitish texnologiyalarini bola tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechoglik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish va shu asosda ishni tashkil etish psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Ayniqsa, ma'naviy barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta'lim muassasalarida joriy etish ham shaxs psixologiyasini teran bilgan holda o'qitishning eng ilg'or va zamonaviy shakllarini amaliyotga tadbiq etishni nazarda tutadi. Shaxsga ta'lim va tarbiya berishning alohida emas, birgalikda qaralishida pedagogika va psixologiya fanlarining o'zaro o'zviyligi muhimdir. Hozirgi kunlarda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish uchun ta'lim oluvchining psixologik xususiyatlarini bilgan holda, unga pedagogik ta'sir etish va uni yangi bilimlarga yo'naltirish texnologiyasi joriy etilganligi ham bu ikki fan bir-biriga chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Tabiiy fanlar: biologiya, fiziologiya, ximiya, fizika va b.k. psixik hodisalar va jarayonlarning tabiiy fiziologik mexanizmlarini tushunish va shu orqali ularning kechishi qonuniyatlarini obyektiv o'rganish uchun material beradi. Ayniqsa, bosh miyaning hamda markaziy asab sistemasining psixik faoliyatlarini boshqarishda va ularni muvofiqlashtirishdagi rolini e'tirof etgan holda psixologiya fani tabiiy fanlar erishgan yutuqlar va ulardagi tadqiqot uslublaridan omilkorona foydalanadi. Masalan, shaxs qobiliyatlarini diagnostika qilish uning tug'ma layoqatlari hamda orttirilgan sifatlarini bir vaqtda bilishni taqozo etgani sababli, o'sha tabiiy layoqatning xususiyatlarini aniqlashda psixofiziologiyaning qator usullaridan (miyaassimetriyasi qonunlari, miya bioritmlarini yozib olish, neyrodinamik hodisalarni aniqlash, qon aylanish va tana haroratini o'lchash metodlari) o'z o'rnida foydalanadi va biologiya, anatomiya, fiziologiya, neyro fiziologiya kabi fanlarning shu kungacha erishgan yutuqlaridan foydalanadi. Shuning uchun tabiiy fanlar sohasida erishilgan barcha yutuqlar psixologiyaning predmetini mukammalroq yoritishga o'z hissasini qo'shgan holda uni boyitadi.

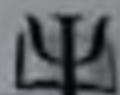
Kibernetika fani sohasidagi erishilgan yutuqlar psixologiya uchun ham ahamiyatli va zarur bo'lib, u inson shaxsining o'z-o'zini boshqarish va psixik jarayonlarni takomillashtirish borasida axborotlar texnologiyasi

va kibernetika tomonidan qo'lg'a kiritilgan yutuqlar va tadqiqot metodlari, maxsus dasturdan o'z o'rnida foydalanadi. Ayniqsa, ma'lumotlar asri bo'lgan XXI asrda informasion texnologiyalar va modellashtirish borasida psixologiya hamda kibernetika hamkorligining salohiyati yanada ortadi. Masalan, oddiy muloqot jarayonini yanada takomillashtirish, har bir so'zning shaxslararo munosabatlardagi ta'sirchanligini oshirish maqsadida hamda ana shunday ijtimoiy faoliyat jarayonida shaxs tizimini takomillashtirishda turli kibernetik modellaridan o'rinli foydalanish zamonaviy psixologiyaning jamiyatdagi o'rnini va rolini oshiradi, maxsus kompyuter dasturlarining keng qo'llanilishi inson miyasi va ruhiy olami sirlarini tez va aniq o'rganishni kafolatlaydi.

Texnika fanlari bilan psixologiyaning o'zaro aloqasi va hamkorligi yaqqol sezilmoqda. Bir tomondan murakkab texnikani boshqaruvchi inson ongi muammosini yechishda, ikkinchi tomondan, psixik hayotning murakkab qirralarini ochishda maxsus texnik vositalardan foydalanish zarurati bu ikki yo'nalishning erishgan yutuqlarini birlashtirishni nazarda tutadi. Masalaning yana bir alohida tomoni ham borki, uhambo'lsa, texnika taraqqiyotga intilayotgan bir vaqtda murakkab texnika va mashinalar bilan «muloqot» qilayotgan shaxs faoliyatini yanada mukammallashtirish va uning imkoniyatlariga moslash masalasi ham anashu hamkorlikda hal qilinishi lozim bo'lgan masaladir. Ayniqsa, mustaqil O'zbekiston uchun murakkab zamonaviy texnika sir – asrorlarini biladigan, uning jamiyat va fan ravnaqiga xizmatini ta'minlash qanchalik dolzarb bo'lsa, ana shu texnikaga har bir oddiy fuqaro ongi, tafakkuri va qobiliyatlarini moslashtirish va “odam – mashina” dialogining eng samarali yo'llarini izlab topishi juda muhim. Texnika bilan bemalol “tillashadigan” malakali mutaxassislar tayyorlash borasida ham texnika fanlari pedagogika va psixologiya fanlari metodlaridan foydalana olsagina, muvaffaqiyatga erishadi.

Iqtisodiyot bilan psixologiyaning o'zaro aloqasi va hamkorligi ham yangilik bo'lib, ayniqsa, bozor munosabatlariga bosqichma – bosqich o'tish sharoitida iqtisodiy ong hamda iqtisodiy xulqning o'ziga xos namoyon bo'lish qonuniyatlarini o'rganishda ikkala fan teng xizmat qiladi. O'zbekiston Prezidenti I. Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq fuqorolarda, birinchi navbatda, yoshlarda yangicha iqtisodiy tafakkur shakllanishining jamiyat iqtisodiy taraqqiyotidagi ahamiyatiga e'tiborni qaratgan edilar. Demak, yangi davr shaxsini tarbiyalash va uning jamiyatga moslashuvi masalasida psixologiya iqtisodiyot fanida qo'lg'a kiritgan yutuqlar, yangiliklar va iqtisodiy samaraga erishish omillarini

hisobga olsa, iqtisodiyot o'z navbatida iqtisodiy islohotlarning obyektini hamda subyektini bo'lmish inson omilidagi barcha psixologik o'zgarishlarni aniqlash, tahlil qilish va shu asnoda bashorat qilish vazifasini yechishi kerak.

Yuqorida ta'kidlangan fan tarmoqlari psixologiya bevosita o'zviy aloqada rivojlanadigan fanlarning asosiy qismi xolos. Bugungi kunda har bir fan rivoji uchun inson omilini hisobga olish zarur ekan, psixologiya o'sha barcha fanlar bilan aloqada va hamkorlikda rivojlanadi.

1.7. Psixologiyaning shakllanish tarixi va rivojlanish bosqichlari

Psixologiya fan sifatida uzoq va murakkab shakllanish davrini boshidan kechirdi. Psixologik bilimlarning rivojlanish bosqichlari bir necha davrlarga bo'linadi. Ular quyidagilar:

Psixologiya ruh haqidagi fan sifatida (II ming yil oldin). Yevropa madaniyatida falsafa (psixologiya)ning tug'ilishi qadimgi Yunonistonda sodir bo'lgan. Faylasuflar ruh haqidagi tushunchani turlicha tushunishgan.

Demokrit, Epikur ruhni materiyaning bir turi, sferik, kichik va eng harakatlanuvchi atomlardan tashkil topgan jismoniy shakllanish deb hisoblagan.

Platon ruhni kosmik, ilohiy, ideal va tanadan farq qiladigan narsa deb hisoblagan. Ruh inson tanasiga kirishdan oldin dunyoda alohida mavjud bo'lib, u yerda g'oyalarni - oliy o'zgarmas mavjudotlarni o'rganadi. Tanaga kirib, ruh tug'ilishdan oldin ko'rganlarini eslay boshlaydi. Platonning tanasi va ruhiyati bir-biriga qarama-qarshidir.

Shunday qilib, materialist faylasuflar (Demokrit, Lukretsiy, Epikur) inson ruhini materiyaning bir turi, sharsimon, mayda va eng harakatlanuvchi atomlardan vujudga keladigan jismoniy shakllanish deb tushunganlar. Va idealist faylasuf Aflotun inson ruhini tanadan farq qiladigan ilohiy narsa deb tushundi. Ruh inson tanasiga kirgunga qadar oliy dunyoda alohida mavjud bo'lib, u erda abadiy va o'zgarmas mohiyat g'oyalarini o'rganadi. Tanaga kirib, ruh tug'ilishdan oldin ko'rgan narsalarni eslay boshlaydi. Ya'ni, nomoddiy ruh insonning o'y-fikrlari, kechinmalari va irodasi ruhiy hayotining tashuvchisi va sababidir. Tana va psixikaga ikkita mustaqil va antagonistik tamoyil sifatida qaragan Platonning idealistik nazariyasi keyingi barcha idealistik nazariyalarga asos soldi.

Din chuqur e'tiqodga asoslangan holda ruh tushunchasiga diniy ma'no kiritdi. Diniy tushunchaga ko'ra, ruh nomoddiy, jismonsiz

mavjudot bo'lib, go'yo o'lim vaqtida inson tanasini tark etadi va keyingi hayotda mavjud bo'ladi.

Buyuk faylasuf Aristotel o'zining "Ruh to'g'risida" risolasida psixologiyani o'ziga xos bilim sohasi sifatida ajratib ko'rsatdi va birinchi navbatda ruh va tirik tananing ajralmasligi g'oyasini ilgari surdi. Ruh va psixika turli xil faoliyat qobiliyatlarida namoyon bo'ladi: hissiy, harakatchan, aqlli va boshqalar; yuqori fakultetlar quyidan va ularning asosida paydo bo'ladi. Inson sezgisining birlamchi kognitiv qobiliyati, u "mum temir va oltinsiz muhr izini olgani" kabi, ularning materiyasiz hissiy obyektlar shaklini oladi. Tuyg'ular ilgari sezgilarga ta'sir qilgan obyektlarning tasvirlari ko'rinishida iz qoldiradi. Aristotel bu tasvirlar uch yo'nalishda birlashtirilganligini ko'rsatdi: o'xshashlik, yaqinlik va qarama-qarshilik, shu bilan aqliy faoliyatdagi assotsiatsiya aloqalarining asosiy turlariga ishora qildi.

Shunday qilib, psixologiya o'zining shakllanishining birinchi bosqichida ruh haqidagi fan sifatida mavjud edi. Ushbu ta'rif 2000 yildan ko'proq vaqt oldin berilgan. Ruhning mavjudligi inson hayotidagi barcha tushunarsiz hodisalarni tushuntirishga harakat qildi. Ruhning o'zi antropomorfizmning asosiga aylangan inson tanasiga o'xshatilgan. Ammo ruh eshitilmaydigan va ko'rinmas ekan, uning mavjudligiga faqat ishonish mumkin. E'tiqod asosida qurilgan barcha narsa ilm emas, balki dinning bir turidir.

Psixologiyaga 1800-yillarning oxirida asos solingan. Shundan so'ng u fan sifatida tan olinib boshlandi. Asosan 2-jahon urushidan beri klinik amaliyotda psixologiya fanini qo'llash avjiga chiqdi.

1961-yilda Amerika psixologiya assotsiatsiyasining klinik psixologiya bo'limining o'sha paytdagi oldingi prezidenti E.Lobel Kelli psixologiya sohasidagi o'sishlar allaqachon yuqori darajada ekanligini e'lon qilgandi. 2-jahon urushidan oldin klinik psixologlar kam edi, ularga kam haq to'lanardi, unchalik yuqori bo'lmagan statusga ega edi. 1945-yilgacha Qo'shma Shtatlarda psixologlar uchun litsenziyalash qonuni chiqquniga qadar psixologlar sog'liqni saqlashda uncha muhim ahamiyatga ega emas edi. Qonun kuchga kirganidan so'ng bu soha juda tez suratlarda o'sdi va hozirgi kunda juda muhim ahamiyatga egadir. (2006-yil ma'lumotlariga ko'ra hozirgi kunda Amerikada 85000 ga yaqin litsenziyaga ega psixologlar ish yuritmoqda).

Juda yuqori natijalarga erishganiga qaramay bu sohada haligacha yechilmagan munozara va mojorolarga sabab bo'ladigan muammolar borligi ko'rsatilgan. Inson psixologiyasi va psixoterapiyasining maqsad va

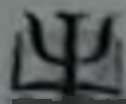
jarayonlarining nazariy orientatsiyasida juda katta farq borligi, bu sohaning butun tarixida nazariy va fikr maktablarida juda chuqur ziddiyatlar orasida so'ngi yillarda psixologiyaga kompleks yondashuvlar va boshqa faktorlar tufayli to'xtatildi. Shunga qaramay, bu soha oldingiday shaxsiy kontseptualizyatsiyadagi xilma-xillik, psixopotologiya va psixik kasalliklarni davolash bilan harakterlanadi.

Inson psixologiyasi tabiatini o'rganish jarayonida, xulq-atvorni o'zgartirish olimlar uchun qiyin muammoga aylandi. Tadqiqotlar natijasida ko'pchilik psixologik jarayonlarga ishonarli yechimlar topildi, lekin inson psixologiyasining boshqa jihatlarini yechimini toppish qiyin bo'ldi va bugungi kunda umumiy ma'noda tushuniladi.

Bu asosan juda qiyin protsesslar yani inson shaxsiy harakterini rivojlanishi, psixopotologiyaning sabablarini, aql idrokni harakterlash va baholash hamda psixoterapiftik o'zgarishlarni hisobga oluvchi mexanizmlar uchu kerak bo'ladi, lekin perofessional psixologiya yetishi mumkin. Oxirgi yillarda psixologik rivojlanish va faoliyatning bir necha jihatlarini o'rganishdagi jarayonlar barqaror o'sib kelmoqda. O'rganishlar sababli genomikadan tortib ijtimoiy madaniyatga qadar bizning ongimiz psixologiyasining ko'pchilik muhim jihatlarini tushunish yaxshilanganini ko'rsatadi. Shuningdek tadqiqotlar meditsina, ta'lim va insonlarga xizmat ko'rsatishning barcha turlariga psixologiyaning aralashuvi samara berishini tasdiqladi.

Ayniqsa muhim rivojlanishlardan biri tadqiqotlarning takomillashgani hisoblanadi. Tadqiqot metodologiyasi sifati sezilarli darajada yaxshilandi. Hozirgi kunda tadqiqot hamda klinik amaliyotda yetarlicha haqiqatni qo'llab-quvvatlash uchun dalil isbotlar bor. Nazariy ma'lumotlar va terapivtik asosda tajribasiz yondashuvlar endi o'tmishda qoldi. Baholash natijalari, davolash natijalari amal bilan bog'liq standart xulosalarning barchasi 10 yil oldingi holatga qaraganda yuqori ko'rsatgichda. Muhim jihatlarda haligacha konsensus kuzatilmoqda, ozgina o'zgarishlar bor lekin oldingisidan unchalik farq qilmaydi.

Tabiiy fanlarning yanada rivojlanishi bilan ruh haqidagi fan sifatida psixologiya olimlarni qoniqtirmaydi. Chunki ruh psixologiyasi da'vo qilayotgan hamma narsani obyektiv kuzatish va amaliy tahlil qilib bo'lmaganidek isbotlab bo'lmaydi. Va shuning uchun biz faqat ishonishimiz mumkin. Faqat e'tiqodga asoslangan ta'limot u yoki bu darajada dunyoga diniy munosabatning bir ko'rinishidir, u ilmiy isbotlanmagan.

Natijada, haqiqatni tushuntirishning yana bir usuli bor. Bu usul yashirin xossalar va moddalar nazariyasi deb ataladi. Bu psixologiyaga tegishli ta'sir ko'rsatdi. Natijada ular ruh haqida gapirishni to'xtatdilar va boshqa narsa haqida gapira boshladilar. Inson yoki inson miyasi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, u o'ylash, his qilish, xohlash va hokazo. Bu xususiyat ong deb ataladi. Shunday qilib, tarixan psixologiya predmetining ikkinchi ta'rif paydo bo'ldi. Ruh psixologiyasi o'rni ong psixologiyasi deb ataladigan narsa egalladi, ya'ni psixologiya fanining rivojlanishining ikkinchi bosqichi.

Psixologiya ong haqidagi fan sifatida (XVII asr)

Tabiiy fanlarning rivojlanishi bilan bog'liq holda yuzaga keladi. O'ylash, his qilish, ko'rish - bu ongdir.

Asosiy usul - ongni o'rganish, o'z-o'zini kuzatish va faktlarni tavsiflash.

Ong psixologiyasi allaqachon kuzatishga asoslangan, bundan tashqari, u hatto tajriba o'tkazishga ham imkon beradi, buning natijasida u insonning ichki ruhiy hayotining xususiyatlari va naqshlari bo'yicha muhim materiallarni to'pladi. Biroq, bu materialning barchasida bitta muhim xususiyat mavjud bo'lib, u subyektiv xususiyatga ega bo'lgan usul yordamida to'planadi. Ya'ni, ong psixologiyasi insonning o'zini, o'zining ichki holatlarini, kechinmalarini, fikrlarini, istaklarini va hokazolarni kuzatishidan foydalanadi. Bunday o'ziga xos kuzatish introspeksiya deb ataldi.

Introspektsiyada kuzatilgan hodisalar faqat "ruhida" davom etadigan odamga "ko'rinadi". Shuning uchun biz insonning o'zi uchun mavjud bo'lgan aqliy jarayonlarni to'g'ri bilishini tekshira olmaymiz. O'z-o'zini kuzatishning aralashuvi aqliy jarayonlarning mohiyatini o'zgartirmasligiga ishonch hosil qila olmaymiz. Shu munosabat bilan 20-asrning boshlarida ko'pgina olimlar psixologiya fanga aylanish uchun odatda o'z predmetidan ong masalasini olib tashlashi va faqat bevosita ko'rish va yozib olish mumkin bo'lgan narsalarni qoldirishi kerak degan xulosaga kelishdi.

Eksperimental psixologiya tarixi 1879 yilda Leyptsigda nemis psixologi **Vilgelm Vundt** tomonidan dunyodagi birinchi psixologik laboratoriyaga asos solinganidan boshlangan. Bu hodisa psixologiyaning fan sifatida paydo bo'lganligini ko'rsatadi.

Psixologiya xulq-atvor fani sifatida - bixeviorizm (XX asr boshlari.)

Natijada psixologiya rivojlanishining uchinchi bosqichi - psixologiya xulq-atvor haqidagi fan sifatida keladi. Bu bosqich bixeviorizm deb ataldi. Tashqi tomondan, bixevioristlar tomonidan taklif qilingan psixologiya

predmeti fan talablariga qat'iy javob beradigan ko'rinadi. Axir, xatti-harakatlar, reaksiyalar bevosita kuzatilishi, nazorat qilinishi va o'lchanishi mumkin bo'lgan narsadir. Ya'ni ilmning barcha talablari shu yerda. Xulq-atvorni, reaksiyalarni kuzatish orqali biz haqiqatan ham obyektiv faktlarni tekshiramiz. Ammo bu obyektivlik illyuziya va yuzaki. Insonning xulq-atvori, reaksiyalari, harakatlari va harakatlari uning fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklari, ya'ni mos keladigan motivlar bilan belgilanadi. Va agar biz ushbu motivlarni hisobga olmasak, unda biz xatti-harakatlarning o'zini tushunish imkoniyatini yo'qotamiz. Natijada, xulq-atvor psixologiyasi o'zini psixologiyadan chiqarib tashlaydi va faqat bitta xatti-harakatni qoldiradi.

Ko'rib turganimizdek, psixologiyaning fan sifatidagi yo'li nihoyatda qiyin. Shunday qilib, bir inqiroz boshqasiga almashadi. Dastlab ruh psixologiyasi inqirozi, keyin ong psixologiyasi inqirozi, endi esa xulq-atvor psixologiyasi inqirozi. Va har safar psixologiya tanlagan yo'lning noto'g'riligi yoki cheklovlari ayon bo'lganida, psixologiya umuman fan bo'lishi mumkin emasligini ta'kidlaydigan skeptiklar bor edi. Shu bilan birga, u inson boshidagi ko'rinmas ichki jarayonlar bilan shug'ullanishi, "ruh"ni tanib bo'lmasligi, uni ilmiy jihatdan o'rganish mumkin emasligiga ishora qildilar.

Gap shundaki, butun shakllanish yo'lida olimlar psixologiyaning borliq va ong o'rtasidagi, subyektiv va obyektiv, ma'naviy va moddiy, psixika va xulq-atvor o'rtasidagi munosabat haqidagi fundamental masalalarini noto'g'ri hal qilganlar. Ulardan ba'zilar barcha savollarni idealizm nuqtai nazaridan hal qildilar, bu erda ong, aqliy ruh yoki ruhning maxsus tashuvchisi xususiyatlari bo'lib, ular materiyadan farq qiladi va unga bog'liq emas.

Psixologiya ongsiz fan sifatida - psixoanaliz (XX asr boshlari).

Psixoanaliz inson xulq-atvori nafaqat uning ongi, balki ongsizligi bilan ham belgilanadi degan g'oyaga asoslanadi.

Psixologiya psixikaning qonuniyatlari, ko'rinishlari va mexanizmlarini o'rganuvchi fan sifatida (zamonaviy bosqich).

Hozirgi vaqtda psixologiya psixika va uning namoyon bo'lish va rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fan sifatida tushuniladi. Uning tadqiqot predmeti obyektini rivojlantirish usulining ma'lum va ijtimoiy-tarixiy rivojlanish darajasi bilan cheklangan, ya'ni aqliy faoliyatning kelib chiqishi va faoliyatining asosiy qonuniyatlari. Psixologiya insonning faoliyat sharoitlari va individual-tipologik xususiyatlariga qarab psixik

jarayonlarning umumiy qonuniyatlarini va ularning borishining o'ziga xosligini o'rganadi.

Tayanch tushunchalar

Ong - obyektiv borliqni psixik aks etgirishning faqat insongagina xos yuqori usuli. Odamlarning ijtimoiy tarixiy faoliyati vositasida paydo bo'lgan.

Ongsizlik - odam ongiga borib yetmagan psixik jarayonlar majmui.

Ong osti holatlari - aktual ravishda anglab olinmaydigan psixik jarayonlar va psixik holatlar yig'indisi. Odamning xatti -harakatlari va uning ongi mazmuniga ta'sir etishga qodir.

Psixika (yunon. psychikos - ruhiy) - yuksak darajada tashkil topgan materiya - miyaning funksiyasi. Uning mohiyati tuyg'ular, idrok, tasavvur, fikrlar, iroda va boshqalar ko'rinishida aks etirishdan iborat.

Psixik jarayonlar - u yoki bu psixik mahsulot va natijalarni (psixik obrazlar, holatlar, tushunchalar, hissiyot va x.k.) hosil qiluvchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi jarayon.

Psixologiya (yunon. Psyche - puh logos - bilim) - odamning obyektiv borliqni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u - hissiyot va boshqa psixik holatlar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan.

Aviasiya psixologiyasi (lot. Avis - qush - yunon, psyche - pyx logos - tushuncha, ta'limot) - psixologiya tarmoqi bo'lib, uchuvchilar shaxsi va turli uchish faoliyatining psixik xususiyatlarini o'rganadi.

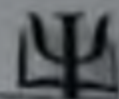
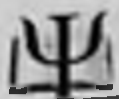
Akmeologiya (yunon. Akme yuksak pog'ona, ziyraqlik, yuqori, logos - tushuncha ta'limot) - tibbiyot, ijtimoiy va tabiiy fanlarning tutashuvida maydonga kelib, fenomenologiyani, inson taraqqiyotining qonuniyat va mexanizmlarini, insonning kamolotga erishish pog'onasida uning bu taraqqiyoti ancha yuqori darajaga erishuvini o'rganadigan fan.

Biografik metod (yunon. bios - hayot, grapho - yozaman, ko'rsataman) - odamni uning tarjimai holi bilan bog'liq bo'lgan hujjatlar orqali o'rganish usuli.

Boshqarishpsixologiyasi - psixologiya fanining boshqarish faoliyatining psixologik qonuniyatlarini o'rganuvchi sohasi.

Genetik metod (denetikos - kelib chiqishga oid, methodos - tekshirish, tadqiqot) - psixik holatlarning paydo bo'lishi va ularning quyidan yuqoriga qarab rivojlanishi jarayonini o'rganish usullari.

Genetik psixologiya (yunon. Denetikos - kelib chiqishga oid, psycko -pyh) odamning individual psixologik xususiyatlarining kelib chiqishi, ularning shakllanishida genotip va muhitning roli o'rganadi.

Determinizm (lot, determinare - aniqlamoq) - tabiatdagi barcha narsalar, shu jumladan, psixik hodisalarning ro'y berishi obyektiv sabablar va qonunlar bilan belgilanadi degan ta'limot.

Din psixologiyasi - diniy ong xususiyatlari, tizimi va funksiyalarining ijtimoiy - psixologik omillarini o'rganuvchi psixologiya tarmoqi.

Differensial psixologiya - (lot. differentia - farq) psixologiya fanining bir qismi bo'lib, kishilar o'rtasidagi individual psixologik farqlarni o'rganadi.

Yosh psixologiyasi - psixologiya fani tarmoqlaridan bo'lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.

Zoopsixologiya (yunon. zoon hayvon, psyche - pyx, lodos ta'limot) - psixologiya tarmoqlaridan biri bo'lib, hayvon psixikasining taraqqiyotini o'rganadigan soha.

Intervyu (interview - suhbat)- bu ijtimoiy psixologiya metodi bo'lib, qo'yilgan savollarga berilgan javob tariqasida axborotlarni to'plash usuli.

Introspektiv metod - bu odamning o'z- o'zini kuzatishga asoslangan psixologik metodi.

Kuzatish -psixologik metodlaridan biri bo'lib, odamning xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan turli hodisalarni hisobga olish va subyektiv psixik hodisalar to'g'risida fikr olishdan iborat.

Laboratoriya tajribasi (lot . laborate - ishlamoq) - psixologiya metodlaridan biri tekshiriluvchiga ta'sir etuvchi barcha omillarni nazorat qilgan holda sun'iy sharoitda olib boriladigan tadqiqot usuli.

Longityud tadqiqot (ing. longitude - uzoq muddat) - tekshiriluvchilarni uzoq muddat va doimiy ravishda o'rganish.

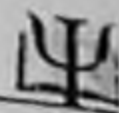
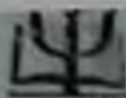
Metod (yunon. Methodos tadqiqot, tekshirish) - bilishning nazariy va amaliy o'zlashtirish usullari yig'indisi.

Mehnat psixologiyasi - turli mehnat faoliyatining psixologik xususiyatlarini o'rganadi.

Modellashtirish - bilim obyektlarini modellar asosida qarama - qarshi qilish qandaydir hodisa va jarayonlarning o'rni bosuvchi, taqdim etuvchi bajaruvchi sifatidagi modellarni tadqiq qilish va yaratish.

Musiqiy psixologiya - san'at psixologiyasining sohasi bo'lib, odamga va uning faol musiqa faoliyatiga ta'sirini o'rganadi.

Muhandislik psixologiyasi - psixologiyaning tarmog'i, odam mehnatining psixologik xususiyatlarini, faoliyat jarayonida texnika vositasi bilan munosabatda bo'lishini o'rganadi.

Nazorat savollari

1. Psixologiya fani nimani o'rganadi?
2. Psixologiyaning predmeti nima?
3. Psixologiyaning umumiy ilmiy tamoyillarini ayting.
4. Psixologiyaning metodlarini ayting
5. Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishi qanday?
6. Psixika, aqliy aks ettirish nima?
7. Psixikaning funksiyalarini ayting.
8. Psixikaning tuzilishini aniqlang.
9. Ong nima va uning belgilari qanday?
10. Ongsizlik nima?

Mavzu bo'yicha testlar**1. Psixologiya fani nimani o'rganadi?**

A) idrok qilish shakllarini

B) jon va ruh haqidagi ta'limot

V) ruhiy jarayonlar bilish faoliyatlari, individual psixologik xususiyatlarni

G) psixik faktlar va uning mexanizmlari, qonuniyatlari haqidagi fan

D) inson shaxsi uning psixologik xususiyatlarini

2. Psixik faktlar qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) bilish faoliyatlari: diqqat, nutq, faoliyat

B) bilish jarayonlari: sezgi, idrok xotira, tafakkur va xayol

V) ruhiy holatlar yoki shaxsning hissiy irodaviy sohasi: hissiyot, iroda

G) ruhiy xususiyatlar yoki individual psixologik xususiyatlar: temperament, xarakter, qobiliyat

D) barcha javoblar to'g'ri

3. Qaysi qatorda psixik aks ettirish xususiyatlari ko'rsatilgan?

A) obektiv borliqni to'g'ri aks ettirish imkonini beradi

B) obektiv borliqni to'g'ri aks ettirish xususiyatlari ko'rsatilgan

V) doimo rivojlanib va shakllanib boradi.

G) shaxsning individualligi orqali namoyon bo'ladi

D) barcha javoblar to'g'ri

4. Qaysi qatorda dastlabki psixologiya to'g'risidagi ilk tasavvur ko'rsatilgan?

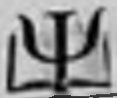
A) dualizm

B) animizm

V) afaziya

G) ideyalar tug'ma bo'ladi

D) to'g'ri javob berilmagan

5. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan iboratligini ilgari surgan olim?

- A) Geraqlit
- B) Demokrit
- V) Aflotun
- G) Arastu
- D) Fales

6. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon atomdan iboratligini ilgari surgan olim?

- A) Geraqlit
- B) Demokrit
- V) Aflotun
- G) Arastu
- D) Fales

7. "Ideyalar abadiy va o'zgarmas mohiyatdir, ularning tabiiy olamidan tash harida oliy olam mavjud bo'lib, ularni odam ko'zi bilan ko'ra olmaydi" mazkur fikr muallifini toping?

- A) Geraqlit
- B) Demokrit
- V) Aflotun
- G) Arastu
- D) Fales

8. "Dualizm" oqimining asoschisi qaysi katorda to'g'ri ko'rsatilgan?

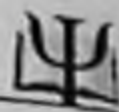
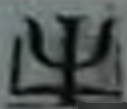
- A) Geraqlit
- B) Demokrit
- V) Aflotun
- G) Arastu
- D) Fales

9. Dualizm talimotining mohiyati?

- A) moddiy va ruhiy olam tana va psixikasining bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lib, azaldan qarama-qarshi narsalar deb tushuntiradi
- B) ideyalar adabiy va o'zgarmas mohiyatdir.
- V) jon va tana bir-biriga bog'liqdir.
- G) jon va tana bo'linmas birlik ega, lekin faoliyatlar jarayonida ular bir-birlarini tark etadilar.
- D) to'g'ri javob berilmagan

10. Kishilik tafakkuri tarixida kim birinchi bo'lib, ruh va jonli tananing ajralmasligini isbotlab berdi?

- A) Aflotun

- B) Anakseman
- V) Arastu
- G) Geraqlit
- D) Fales

11. "Jon qismlarga bo'linmaydi, lekin u faolyatning oziqlanishi, his etishi va harakatga kelishi, aql-idrok kabi turlarga oid qobiliyatlarni namyon qiladi" mazkur fikr kim tomonidan ilgari surilgan?

- A) Aflotun
- B) Anakseman
- V) Arastu
- G) Geraqlit
- D) Fales

12. Aniq faoliyat turlariga ko'ra psixologiya sohalari qaysi qatorda ko'rsatilgan?

- A) muhandislik, mehnat, pedagogik psixologiya, aviasiya
- B) yosh psixologiyasi, maxsus psixologiya, oligofrenopsixologiya
- V) mehnat psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, maxsus psixologiya
- G) sport psixologiyasi, savdo psixologiyasi, harbiy psixologiya, instinktiv psixologiya
- D) barcha javoblar to'g'ri

13. Pedagogik psixologiya bo'limlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) talim psixologiyasi
- B) tarbiya psixologiyasi
- V) o'qituvchi psixologiyasi
- G) anamal bolalar psixologiyasi
- D) barcha javoblar to'g'ri

14. Inson mehnat faoliyatining psixologik xususiyatlarini, mehnatni ilmiy asosda tashkil qilinishining psixologik tamoyillarini o'rganadi.

- A) mehnat psixologiyasi
- B) muhandislik
- V) aviasiya
- G) kosmik psixologiya
- D) barcha javoblar to'g'ri

15. Shaxs va jamiyat munosabatlarini o'rganuvchi psixologiya sohalari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) sud psixologiya, ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi, din psixologiyasi
- B) harbiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi, din psixologiyasi

V) ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi, din psixologiyasi, instinktiv psixologiya G) ijtimoiy psixologiya, aviasiya psixologiya, din psixologiyasi

D) barcha javoblar to'g'ri

16. "Metod" so'zining ma'nosi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) uslub

B) biror narsaga borish yo'li

V) qo'llanilish uslubi

G) uslub biror narsaga borish yo'li

D) barcha javoblar to'g'ri

17. Uyushgan va uyushmagan ijtimoiy guruhlardagi shaxslararo o'zaro tasir jarayonida paydo bo'ladigan psixologik hodisalarni o'rganadigan psixologiya sohasi bu.....

A) din psixologiyasi

B) shaxs psixologiyasi

V) instinktiv psixologiyasi

G) ijtimoiy psixologiya

D) jamoa psixologiya

18. Tabiiy tajriba metodini fanga kiritgan olim qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) I.P.Pavlov

B) Dj.Moreno

V) A.F.Lazurskiy

G) I.M.Sechenov

D) D.B.Elkonin

19. Bolalarning ruhiy jihatdan rivojlanishi qonuniyatlarini psixologiya fanining qaysi tarmog'i o'rganadi?

A) pedagogik psixologiya

B) mehnat psixologiyasi

V) ijtimoiy psixologiya

G) yosh psixologiyasi

D) talim psixologiyasi

20. Dastlabki psixologik tadqiqotlar laboratoriyasi qachon kim tomonidan ochildi?

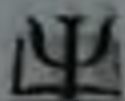
A) 1879 yil V.Vundt

B) 1875 yil Z.Freyd

V) 1889 yil V.Vundt

G) 1880 yil V.M.Bexterev

D) 1869 yil V.Vundt

21. Dastlabki psixologik tadqiqot laboratoriyasi qaysi universitet qoshida tashkil qilindi?
- A) Oksford
 - B) Parij
 - V) London
 - G) Lomonosov
 - D) Leypsig
22. Psixologiya fanini fanlar tizimidagi o'рни qaysi qatorda ko'rsatilgan?
- A) tabiiy fanlar tarkibida
 - B) gumanitar fanlar tarkibida
 - V) falsafiy fanlar tarkibida
 - G) aniq fanlar tarkibida
 - D) oraliq fanlar
23. "Metodning qo'lida tadqiqot taqdiri yotadi" mazkur fikr muallifi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
- A) I.M.Sechenov
 - B) V.Vundt
 - V) I.P.Pavlov
 - G) E.Ebbing
 - D) S.L.Rubinshteyn
24. Metodologiya so'zining ma'nosi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
- A) bilish
 - B) tadqiq qilish
 - V) izlanish yo'li
 - G) bilish tadqiq qilish
 - D) barcha javoblar to'g'ri
25. Qaysi qatorda tashkiliy guruh metodlari ko'rsatilgan?
- A) kuzatish, eksperiment, longtyud, qiyoslash
 - B) longtyud, qiyoslash, kompleks
 - V) genetik, donalash, kuzatish, anketa
 - G) sosiometriya, kuzatish kompleks qiyoslash
 - D) biografiya, test, genetik, kompleks.
26. Longtyud metodi yordamida tadqiqot ishini olib borgan O'zbekistonlik psixolog olim qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
- A) B.Qodirov
 - B) Z.Nishonova
 - V) E.G'oziev
 - G) N.Nig'matov

D) M.G.Davletshin

27. Ijtimoiy psixologiya metodi bo'lib qo'yilgan savollarga javob olishga va buning natijasida ma'lumot olishga mo'ljallangan metoddir.

A) suhbat

B) so'rovnoma

V) intervyu

G) kontent analiz

D) sosiometriya

28. Ilk bora test tushunchasi kim tomonidan ishlatilgan?

A) Bine

B) Simon

V) D.Kettel

G) V. Shtern

D) G.Marrey

29. O'quvchilarning aqliy qobiliyatlarni aniqlovchi test birinchi bo'lib kimlar tomonidan yaratilgan?

A) A.Bine va G.Simonlar

B) V.Shtern va D.Veksler

V) G.Marrey va G.Ayzenk

G) K.M.Gurevich va V.Shtern

D) D.Veksler va G.Simonlar

30. Aqliy iste'dod koeffisenti kim tomonidan fanga kiritilgan?

A) G.Marrey

B) G.Ayzenk

V) V.Shtern

G) M.Gurevich

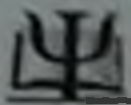
D) G.Simonlar

Mavzu bo'yicha keyslar

1-keys

1. Psixologiya tarixini o'rganar ekanmiz, taxminan bir xil tarixiy davrda dunyoning turli hududlarida psixika haqida turlicha qarashlar shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. Qadimgi Xitoy, qadimgi Hindiston yoki qadimgi Yunonistonda psixologiya sezilarli farqlarga ega. Birinchi holda, psixika oldingi avlodlardan meros bo'lib qolgan xulq-atvor shakli sifatida an'ana bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi, ikkinchisida - hayot qiyinchiliklarini boshdan kechirish kabi azob-uqubatlar bilan, uchinchisida - moddiy va ideal qarama-qarshiligi doirasida aniqlanadi.

Bu hodisa nimani ko'rsatadi? U psixologik bilish jarayonini qanday tavsiflaydi?

2-keys

Qadimgi, yunon psixologiyasi psixikaning tabiati haqidagi materialistik va idealistik qarashlarga qarshi chiqa boshladi. Shunga ko'ra, psixika yo moddiy olam ichida mavjud bo'lgan hodisa sifatida yoki material bilan mos kelmaydigan maxsus ideal dunyo sifatida ko'riladi. Bu qarama-qarshilik psixologiya tarixi davomida davom etadi.

Nima uchun bu sodir bo'lmoqda? Nega haligacha hech qanday yondashuv g'alaba qozona olmaydi?

3-keys

Psixologiya tarixi mifologik fandan falsafiyga, keyin esa ilmiy bosqichga o'tishdan iborat bo'lgan ushbu fan shakllanishining progressiv xarakterini ko'rsatadi.

Birinchi bosqichda psixika insonning jamoaviy g'oyalari subyekti bo'lgan;

ikkinchisi bo'yicha - muayyan falsafiy tizimlar doirasida yaratilgan psixologik nazariyalar;

uchinchidan - psixologik tadqiqotlar. Bu o'tish ancha uzoq davom etdi, chunki psixologiya mustaqil fan sifatida faqat XIX asr oxirida asos solingan.

Psixologiyaning tarixiy taraqqiyotining sababi nimada? Nega psixologiya mustaqil fanga juda kech ajraldi?

4-keys

Psixologiya tarixining ilmiy bosqichi psixologiyaning ko'plab sohalarining birgalikda mavjudligi bilan tavsiflanadi. Darhaqiqat, u "ko'p psixologiyalar" holatida bo'lib, ularning har biri o'z muammolari, tadqiqot usullari, o'ziga xos psixologik amaliyotiga ega bo'lgan alohida bilim sohasidir.

Bu hodisa nimani ko'rsatadi? Qachondir "yagona psixologiya" bo'ladimi?

5-keys

Tasavvur qiling, izlanuvchan talaba sizga murojaat qiladi: "Menimcha, boshqa fanlar fonida psixologiya ancha g'alati ko'rinadi. Ko'rinib turibdiki, u psixik hodisalarni boshqaradigan obyektiv qonunlarni o'rganishga intiladi. Boshqacha qilib aytganda, u tashqarida mavjud bo'lgan narsalarni o'rganadi. Ammo psixik hodisalarning tashuvchisi hamon alohida subyekt ekanligini ko'rmaslikning iloji yo'q. Shuning uchun ham psixik hodisalar subyektiv, ya'ni obyektivga qarama-qarshi bo'lgan hodisalardir. Shunday qilib, paradoksal holat yuzaga keladi: psixologiya o'ziga xos xususiyatga ega bo'lishga intiladi. subyektiv bo'lgan narsaga obyektiv asos.

Psixologiya nimani o'rganadi?

Bu talabaga nima deysiz?

6-keys

Psixologiya tarixining falsafiy bosqichi tabiiy ravishda ilmiy psixologiya bosqichi bilan almashtirildi. Agar birinchisi psixikaning mohiyatiga faqat nazariy, eksperimental bo'lmagan usullarda kirib borishga urinishlar bilan tavsiflangan bo'lsa, ikkinchisi

- kuzatish, eksperiment, statistik ma'lumotlarni qayta ishlashga asoslangan tabiiy fanlar modellari asosida psixologiyani qurishga urinishlar.

Bu psixologiyani falsafa ta'siridan ozod qildimi? Unga bunday ta'sir kerakmi?

7-keys

Voqelikning materialistik bilimi deterministikdir, ya'ni u o'rganilayotgan narsaning sababiy shartlilikini oydinlashtiradi. Psixologiyaga kelsak, bu psixikaga maxsus tashkil etilgan materiyaning mahsuli sifatida yondashishda namoyon bo'ladi. Biroq, psixika moddiy hodisalardan farqli o'laroq, o'ziga xos faollik bilan ajralib turadi. Kichkintoy allaqachon tashqi ogohlantirishlarga tanlab javob beradi va kattalar o'zboshimchalik bilan maqsadlar qo'yish va ularga erishish, to'siqlarni engib o'tishga qodir.

Bu holat psixikaga deterministik yondashuvga zid emasmi?

Inson faoliyatini nima belgilaydi?

8-keys

O'z tarixining muhim davrida psixologiya psixikani yopiq hodisa sifatida ko'rib chiqdi. Oxir-oqibat, bu yondashuv fanning keyingi rivojlanishini sekinlashtira boshladi, shuning uchun uni bartaraf etish uchun psixologiya metodologiyasi sohasida uzoq izlanishlar talab qilindi.

Ushbu izlanish bilan bog'liq psixologiyaning tushuntirish printsiipi nima?

U psixologiyaga nima beradi?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Каримова В.М. Психология. Т.: Шарқ, Дарслик. 2000. .
2. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, Учебное пособие. 2003. 1-2-т.
3. Timothy P. Melchert. Foundations Professional Psychology: The end of Theoretical Orentations and the Emergence of the Biopsychosial Approach. USA 2011.

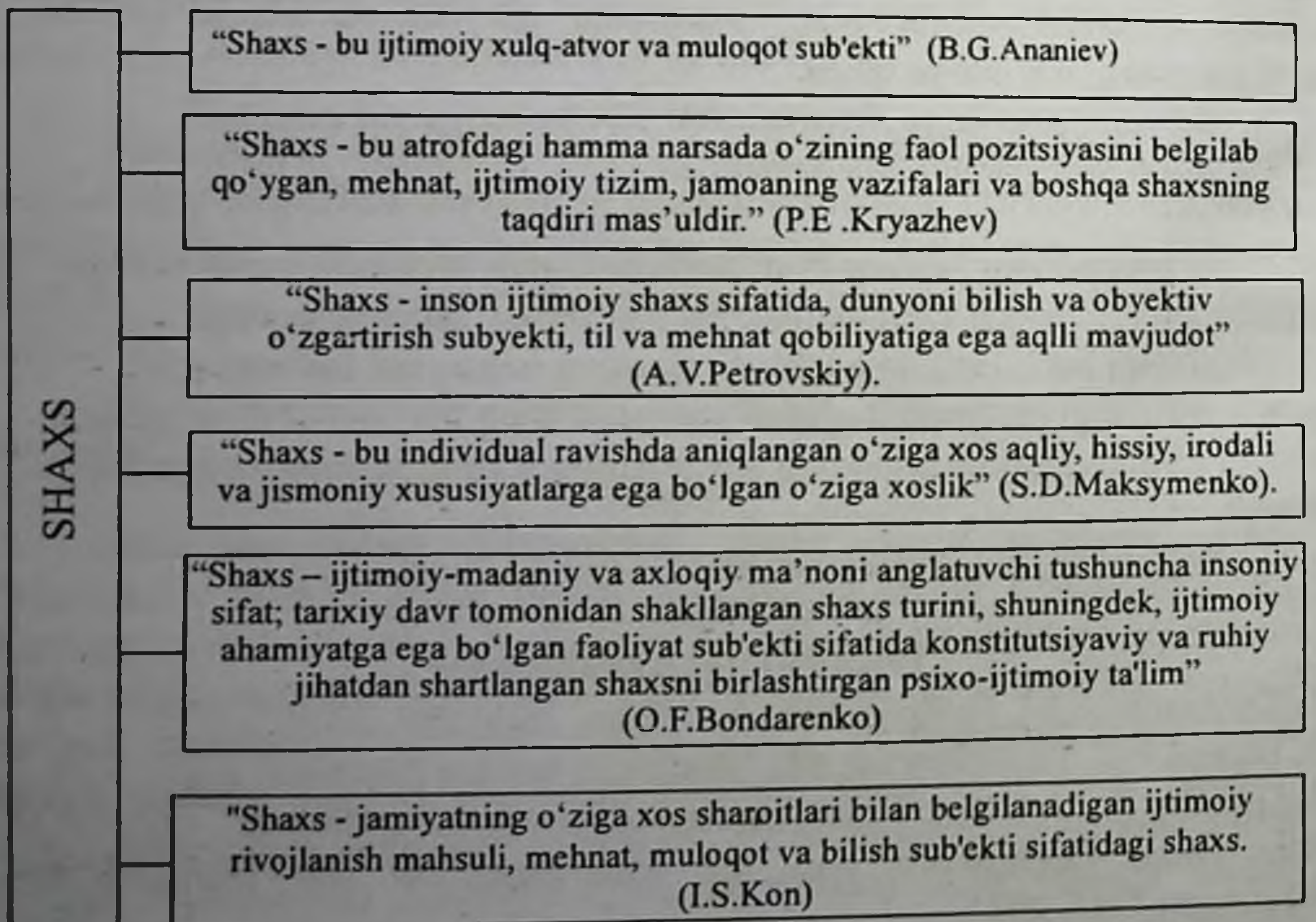
II BOB. PSIXOLOGIYA VA PEDAGOGIKADA SHAXS MUAMMOSI. SHAXS FAOLIYATI VA UNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

2.1. Psixologiya va pedagogikada shaxs muammosi

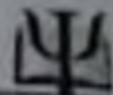
Shaxs turli fanlar - falsafa, sotsiologiya, etika, biologiya, pedagogika, psixologiya va boshqalarning o'rganish obyekti hisoblanadi. Adabiyot, musiqa va tasviriy san'at shaxsning tabiatini anglashda yordam beradi. Shaxs siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ilmiy-texnikaviy muammolarni hal etishda, umuman, insoniyatning mavjudligi darajasini oshirishda katta rol o'ynaydi.

Shaxs toifasi zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda va jamoatchilik ongida markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Shaxs toifasi tufayli psixologik funktsiyalar, jarayonlar, holatlar, inson xususiyatlarini yaxlit yondashuv, tizimli tahlil qilish va sintez qilish imkoniyatlari mavjud.

Psixologiya fanida shaxs tabiatining umumiy qabul qilingan ta'rifi mavjud emas. Hozirgi bosqichda psixologik adabiyotda shaxsning ta'riflari juda ko'pdir.

2.1 -rasm. Shaxsning ta'riflarini

Bugungi kunda psixologiyada shaxsning umumiy qabul qilingan yagona nazariyasi mavjud emas, ammo sezilarli ta'sirga ega bo'lgan va ko'pchilik tomonidan qabul qilingan o'plab turli xil nazariyalar, tushunchalar va shaxsiyat modellari mavjud.

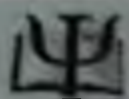
Shunday tushunchalardan biri Z.Freydning shaxsiyatning psixodinamik nazariyasidir. Freydning fikricha, shaxs rivojlanishining asosiy manbai tug'ma biologik omillar (instinktlar), to'g'rirog'i, umumiy biologik energiya – libido (lotincha libido – joziba, istak) hisoblanadi. Bu energiya, birinchidan, nasl berish (jinsiy jalb qilish), ikkinchidan, halokat (agressiv tortishish) ga qaratilgan. Shaxs tuzilishida ongsiz hukmronlik qiladi. Jinsiy va tajovuzkor istaklar libidoning asosiy qismi bo'lib, odamlar tomonidan sezilmaydi. Freydning ta'kidlashicha, shaxs iroda erkinligiga ega emas. Insonning xulq-atvori uning jinsiy va tajovuzkor motivlari bilan to'liq belgilanadi. Shaxsning ichki dunyosi butunlay subyektivdir. Inson o'z ichki dunyosiga asir, motivning asl ma'nosi "xulq-atvor jabhasi" orqasida yashiringan. Va faqat xatolar, rezervasyonlar, orzular, shuningdek, maxsus usullar insonning shaxsiyati haqida ko'proq yoki kamroq aniq ma'lumot berishi mumkin.

Z. Freyd uchta asosiy quyi tuzilmani yoki misollarni - individlarni belgilaydi.

<i>Nomi</i>	<i>Xususiyatlari</i>
“Super-Ego”	inson yashayotgan jamiyatning qadriyatlari, ijtimoiy normalar, munosabatlar, axloqni o'z ichiga olgan tuzilma
“Men” (Ego)	inson psixikasining ongli kognitiv va ijro etuvchi funktsiyalari, real dunyo haqidagi barcha bilimlarni ifodalovchi majmui; Ego - bu xizmat qilish uchun mo'ljallangan tuzilma bo'lib, printsip asosida ishlaydi. O'zaro ta'sir jarayonini tartibga soladi va ular o'rtasidagi uzluksiz kurash maydonidir.
“Bu” (Id)	yaxlitlikdan iborat shaxsning asosiy tuzilishi. ongsiz (jinsiy va tajovuzkor) motivlar; Induividuallik tamoyiliga asosan ishlaydi

2.2-rasm Z.Freyd fikriga ko'ra shaxs tuzilishi

Mashhur avstriyalik psixoanalitik insonning aqliy faolligini belgilovchi ikkita asosiy tug'ma instinktiv ehtiyojni ajratib ko'rsatdi - libidinal (o'z-o'zini saqlash instinkti, hayotga intilish, sevgi, jinsiy istak) va tajovuzkor (halokatga intilish, o'lim, urush). Bu ehtiyojlarni qondirish

tashqi dunyo, jamiyat tomonidan to'siqlarga duch keladi, shuning uchun ular siqib chiqariladi va "ongsiz" doirani yaratadi. Biroq, instinktiv ehtiyojlar hali ham ongli "tsenzura" ni chetlab o'tib, timsollar shaklida namoyon bo'ladi. Inson ishlab chiqaradigan hamma narsa - san'at va adabiyot asarlari, Freydga ko'ra, "er osti" ga surilgan ongsiz ehtiyojlarning ramzidir. Ular kundalik hayotning turli shakllarida namoyon bo'lishi mumkin - rezervatsiyalar, orzular va boshqalar. Freyd afsonalar va xalq urf-odatlarini ham qatag'on qilingan biologik ehtiyojlarning ramziy natijasidir, deb hisoblardi.

Freyd uchta elementni o'z ichiga olgan shaxsiyat modelini yaratadi: "Bu" (Id), "Men" (Ego) va "Super-Ego".

"Bu" - ongsiz - unutilgan bolalik taassurotlari, tug'ma instinktlar, insonni tarixdan oldingi davrlarning uzoq ajdodlari bilan bog'laydigan xotiralardan iborat.

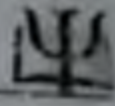
"Men" - ong sohasi, "U" va tashqi dunyo o'rtasidagi vositachi - tabiat, jamiyat, ijtimoiy institutlar va boshqalar.

"Super-I" - shaxsning ichki vijdoni, "axloqiy tsenzura", muayyan holatlar yoki vaziyatlarni ijtimoiy yoki axloqiy baholash nuqtai nazaridan baholaydi. "Oddiy Men" "Bu" va "Men" o'rtasida.

"Bu" va "Men" o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshilik va antagonizmlarga asoslanib, Freyd o'z gipotezasini quradi, unga ko'ra jinsiy tushunchalar individual va ijtimoiy jarayonlarning asosiy belgilovchilari hisoblanadi.

Z.Freydning shaxsiyat nazariyasi ba'zi samarali ilmiy takliflarni (shaxsning murakkabligi, ko'p qirrali tuzilishi haqida, ongli va ongsiz, shaxsning ichki qarama-qarshiliklari haqida) va shaxsning tabiati haqidagi bahsli qarashlarni o'z ichiga oladi. Hatto Z.Freydning zamondoshlari va hatto uning shogirdlari ham psixoanalitik ta'limotda bir qancha bahsli fikrlarni ko'rishgan. Shunday qilib, eng ko'p tanqid qilingan fikrlar inson xatti-harakatlarining motivatsiyasi bo'lib, u asosan tug'ma instinktlar ehtiyojlari, ongli va ongsiz, shaxs va jamiyat o'rtasidagi halokatli qarama-qarshilik bilan bog'liq edi. Shaxsning biologik qarashlarini yengish, neofreydchilar tomonidan amalga oshirilgan shaxsiyatning freyd nazariyasini ijtimoiylashtirish zarurati tug'ildi.

Shaxs muammosini faol ilmiy o'rganish davrini ikki bosqichga bo'lish mumkin. Birinchisi o'n to'qqizinchi asr oxiridan XX asr o'rtalarigacha bo'lgan davmi o'z ichiga oladi. va taxminan klassik psixologiyaning shakllanish davriga to'g'ri keladi. Bu vaqtda shaxsning

asosiy qoidalari shakllantirildi, shaxsiyatni psixologik tadqiqotining asosiy yo'nalishlari belgilandi. Shaxs muammolari bo'yicha tadqiqotlarning ikkinchi bosqichi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan.

Shaxs tushunchasi inson, individ va individuallik tushunchalari bilan chambarchas bog'liq.

Inson tushunchasi ma'lum bir shaxsga xos bo'lishidan qat'i nazar, barcha insoniy fazilatlarining yig'indisini o'z ichiga oladi. Inson - ijtimoiy-tarixiy faoliyat mahsuli va subyekti, jismoniy va ruhiy-ma'naviy, genetik jihatdan aniqlangan va umrboqiy shakllanishning birligi.

Mashhur rus psixologi B. Ananyev shunday yozgan edi: "Individlar tug'iladi, individual bo'lib, shaxsni himoya qiladi".

Demak, individ - bu har bir inson yagona tabiiy mavjudot sifatida, ya'ni inson zotining yagona vakili Homo Sapiens turidir.

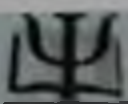
Shaxs uchta eng muhim psixologik xususiyatga ega: chidamlilik, birlik va faollik. Shuningdek, shaxsning uchta asosiy sub tuzilmasi mavjud: qobiliyatlar, xususiyatlar va yo'nalish.

Shaxsning imkoniyatlariga uning kognitiv, hissiy va irodaviy aqliy jarayonlarining rivojlanish darajasi, umumiy qobiliyatlari, rivojlangan xotirasi barcha madaniy qatlamlari kiradi.

Shaxsiy xususiyatlar temperamentli xarakter va maxsus qobiliyatlarni o'z ichiga oladi.

Shaxsiyat fikrning xususiy xossalari yig'indisi sifatida, hissiyot, xulq-atvor zamiridagi yashirin psixologik mexanizmlaridir. Shaxs psixologiyasining asosiy maqsadi, insonning chuqur ruhiyatini tahlil qilish. Uning asosiy vazifalari, insonlarning bir-birlaridan qanday farq qilishini aniqlash va o'lchash, ong va ong osti fikr tuyg'ularini ochish, insonlarning kelajagi haqida bashorat qilishdir. Lekin bu borada bitta muammo bor, insonning to'liq o'rganishi uchun tadqiqotchilarning aqli va vaqti yetmaydi, chegaralangan.

Bir vaqtning o'zida shaxsni bir qancha sohalar orqali o'rganish uchun emas, balki individual o'rganish foydaliroqdir. Tadqiqotchilar shaxsni biologik asoslarni o'rganishda muhitni rivojlanishga ta'sirini, boshqalarni qanday tahlil qilishni, uchunchilari odamlarni bir-biridan farqini, asosiy psixologik jihatlarini aniqlash va baholashni o'rganadi. Hamma sohalarda insonlardagi individual farqlar va o'ziga xos xulq shunga o'xshash jarayonlar markazida shaxsni paradigmatik tuzulishi (masalan muayyan xususiyatlar va xulqni tuzilishi) uning asosida qanday mexanizmlar yotganini tushuntirib berish uchun ishlatiladi. (Masalan qabul qilishga irsiy va tshqi omillarning). Shaxsni o'rganishdagi asosiy

yondashuvlar biologik, psixoanalitik, insonparvarlik bo'lib, ta'lim, bilish va xarakter jarayonlarini tadqiq qiladi.

Turli yondashuvlar ba'zan bir-birlari bilan raqobatlashsada, lekin yakunida shaxs haqida bilish kerak bo'lgan har bir narsani, haqiqatni, savollarga javobni, eng yaxshi tadqiqot usullari va paradigmatik jihatdan o'rganishga harakat qiladi. Masalan, Bexeviorizm tamoyillari qiziqishlarni qo'llab-quvvatlaydi, lekin xulqdagi yomon odat, o'yinlar haqida hech narsa demaydi va bu muammo hisoblanadi. Aksincha, psixoanalizda qabul qilmaslik va boshqa himoya mexanizmlari haqida fikrlar bor, lekin bunday noo'rin harakatlarni qanday tushunish mumkinligi haqida takliflar bo'ladi. Shuning uchun bu har bir yondashuvni ko'rish emas, balki ulardagi foydali jihatlarni, asosiy muammolarni yechishda birgalikda imkoniyatlardan foydalanish kerak.

Shaxsning yo'nalishi insonning o'z oldiga qo'yadigan maqsadini, intilishlarini, motivlarini ochib beradi, unga muvofiq harakat qiladi. Motivlar - tabiiy va ruhiy-ma'naviy ehtiyojlar, shuningdek, insoniy e'tiqodlar.

Shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayonlarida asosiy rolni tarbiya, o'qitish va ta'lim o'ynaydi. Shaxsning rivojlanish jarayoni psixologik davrga, maqsadli shakllanishi esa pedagogik davrga tegishli. Shaxsning munosabati va rivojlanishi jarayoni inson hayoti davomida turli ijtimoiy institutlarda sodir bo'ladi, u erda u turli xil ijtimoiy rollarni bajaradi: oilada, ta'lim muassasalarida, kasbiy va mehnat jamoalarida, rag'batlantiruvchi guruhlarida va boshqalar.

Individuallik eng tor tushunchadir. Unda faqat shaxsning individual va shaxsiy fazilatlari, bu shaxsni boshqalardan ajratib turadigan ularning kombinatsiyasi mavjud. Shaxs shakllanishi borasida tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

Bixeviorizm (ingliz tilidan. Behavior — xulq-atvor) psixologiyaning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lib, turli mamlakatlarda, ayniqsa AQSHda keng tarqalgan. Bixeviorizm asoschilari J.B.Uotson va E.Tomdikdir. Ushbu yo'nalish mavzuni o'rganish birinchi navbatda xulq-atvor tahliliga qisqartirilganligi bilan tavsiflanadi. Bixevioristlar xulq-atvorni rag'batlantirish-javob (SR) munosabatlari to'plami sifatida talqin qiladilar.

Neobeheviiorizm 1930-yillarda paydo bo'lgan amerika psixologiyasining bir tarmog'i bo'lib, ong inson xulq-atvorining haqiqiy determinanti sifatida, bu sxemani "oraliq o'zgaruvchi" — axborotni faol jarayon sifatida qayta ishlash (SOR) bilan to'ldiradi.

Gelshtalt psixologiyasi - XX asming 20-30-yillarida Germaniyada paydo bo'lgan xorijiy psixologiya sohasi. Bu yo'nalishning asosiy vakillari nemis psixologlari M.Vertxaymer, V.Keller, K.Kafka va boshqalar edi. Ular psixikani yaxlit tuzilmalar (gestaltlar) nuqtai nazaridan o'rganish zarurligi haqidagi tezisni ilgari surdilar.

Psixoanalitik yondashuv XIX asr oxiri - XX asr boshlarida S. Freyd tomonidan ishlab chiqilgan. birinchi navbatda ruhiy kasalliklarni davolash usuli sifatida. Freydizm psixik hodisalarni ongsizlik orqali tushuntirish bilan tavsiflanadi; u inson psixikasidagi ongli va ongsiz o'rtasidagi dastlabki ziddiyat g'oyasiga asoslanadi.

Gumanistik psixologiya - bu psixologiyaning bir tarmog'i bo'lib, u shaxsning asosiy predmetini o'ziga xos yaxlit tizim sifatida tan oladi, bu faqat insonga xos bo'lgan o'zini o'zi anglashning ochiq imkoniyatidir. Gumanistik psixologiya doirasida amerikalik psixolog A.Maslou tomonidan ishlab chiqilgan shaxs nazariyasi muhim o'rin tutadi. Ushbu nazariyaga ko'ra insonning asosiy ehtiyojlari quyidagilardir: fiziologik (oziq-ovqat, suv, uyqu va boshqalar); xavfsizlik, barqarorlik, tartib zarurligi; sevgiga bo'lgan ehtiyoj, odamlarning ma'lum bir jamoasidan (oila, do'stlik va boshqalar) mustaqillik hissi; hurmat (tan olish) zarurati; o'z-o'zini amalga oshirish zarurati.

Shaxsning gumanistik nazariyalari

Gumanistik psixologiyaning asoschilaridan biri amerikalik tadqiqotchi K.Rodjers (1902-1990) hisoblanadi. K.Rodjersning fikricha, shaxsning markaziy bo'g'ini o'zini o'zi qadrlash, shaxsning o'zini idrok etishi, boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda hosil bo'ladigan "Men-kontseptsiya"dir. Biroq, o'z-o'zini hurmat qilishning shakllanishi to'qnashuvlarsiz emas, u ko'pincha boshqalarning boshqalar tomonidan baholanishi bilan mos kelmaydi, keyin esa dilemma paydo bo'ladi - boshqalarning bahosini qabul qilish yoki o'zingiz bilan qolish. O'zi haqidagi noto'g'ri tushunchalar, ba'zida o'z-o'zini hurmat qilishning buzilishida haddan tashqari ko'rinishga olib keladi. Bunday holatlar nevrotik to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin va moslashuvchan o'zini o'zi qadrlash, tajriba bosimi ostida ilgari paydo bo'lgan qadriyatlar tizimini qayta baholash qobiliyatini yaratish uchun psixologning yordamini talab qilishi mumkin - bularning barchasi Rojers tomonidan aqliy yaxlitlikning muhim sharti va turli hayotiy vaziyatlarda ruhiy salomatlik. K.Rojers tufayli o'z-o'zini anglash va o'zini o'zi qadrlash hodisalari, ularning subyektning xatti-harakati va rivojlanishidagi

funksiyalari keyingi psixologik tadqiqotlarning muhim predmetiga aylandi.

AQSHdagi gumanistik psixologiyaning yana bir vakili G.Olport (1887-1967) shaxsni ochiq tizim deb hisobladi: shaxsning rivojlanishi doimo boshqa odamlar bilan birgalikda amalga oshiriladi. Shaxs, uning ta'rifiga ko'ra, uning atrof-muhit, ayniqsa, ijtimoiy bilan o'zaro munosabatlarining o'ziga xosligini belgilaydigan shaxsning maxsus motivatsion tizimlari, odatlari, munosabatlari va shaxsiy xususiyatlarining dinamik tashkilotidir. Biroq, bu munosabatlarda atrof-muhit va inson o'rtasida muvozanat mavjud emas. Inson doimo yangi munosabatlar o'rnatishi va mavjudlarini rivojlantirishi, ya'ni doimiy ravishda homeostazni "rivojlantirishi" kerak. Shunday qilib, shaxsning doimiy rivojlanishi uning mavjudligining asosiy shaklidir. G.Olportning fikricha, ijtimoiy munosabatlar shaxsni tashkil etib, uni biologik ehtiyojlardan "bo'shatadi".

Shaxsni rivojlantirishning muhim mexanizmi sifatida G.Olport "xislat"ni tan oladi, bu orqali u "xislat-motiv", "xislat-qiziq", ya'ni hozirgi vaqtda amal qiladigan xatti-harakatlar motivlarini tushunadi. Har bir inson ma'lum "guruch motivlari" bilan tug'iladi, ular keyinchalik o'zgaradi, o'zgarishi mumkin. Xususiyatlarning ikkita klassi mavjud - asosiy va instrumental. Asosiy xususiyatlar inson xulq-atvorini rag'batlantiradi va uni instrumental shakllantiradi. Asosiy xususiyatlar instrumental bilan o'zaro bog'liq bo'lib, shaxsning shakllanishiga yordam beradi.

Har bir shaxs asosiy va ikkilamchi xususiyatlarga ega. G'ayrioddiy odamlar dominant, markaziy xususiyatning mavjudligi bilan ajralib turadi. Oddiy odamlarda bir nechta bunday alomatlar bo'lishi mumkin. G. Allportning fikricha, bunday sog'lom shaxs haqiqatga nisbatan faol pozitsiyasi kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi; ong uchun tajriba mavjudligi, ya'ni "psixologik himoya"ni qo'llamasdan, o'z hayotidagi voqealarni qanday bo'lsa, shunday ko'ra olish; o'z-o'zini bilish; abstraktsiya qilish qobiliyati; doimiy individuallashtirish jarayoni; xususiyatlarning funktsional avtonomligi; unidsizlikka qarshilik. Shaxsni rivojlantirishning muhim sharti - bu muvozanatga qarshi turish qobiliyati. Voltajni yo'q qilish emas, balki saqlanishi kerak. Shu bilan birga, olim o'z qarashlarini hayot qiyinchiliklarni uzluksiz engib o'tishdan iborat bo'lgan taniqli odamlarning tarjimai holiga asoslaydi, bundan tashqari - ular o'zlari bunga intiladilar, to'siqlarni qidiradilar va engib chiqadilar. Nevrotik shaxs, G. Allportning fikricha, dunyoga nisbatan passiv munosabat kabi xususiyatlarning mavjudligi bilan tavsiflanadi; turli xil psixologik himoya

turlarini qo'llash - siljish, sublimatsiya, proyeksiya, almashtirish; ishlarning haqiqiy holatini buzish; cheklangan fikrlash; Rivojlanishning "qasamyod"i.

Shunday qilib, ma'lum bir shaxsning shaxsiyati uning xulq-atvori va rivojlanishini belgilaydigan xususiyatlar yoki xususiyatlarning ma'lum bir tizimi bilan tavsiflanadi.

2.2. Shaxs va uning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Biogenetik, sotsiogenetik, psixogenetik konsepsiyalar

Ko'pchilik psixologlar inson shaxs bo'lib tug'ilmaydi, balki shaxs bo'lib qoladi degan fikrga qo'shiladi. Ammo ularning shaxs rivojlanishini qanday qonunlar boshqarishi haqidagi qarashlari sezilarli darajada farq qiladi. Bu farqlar rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlarini, xususan, jamiyat va turli ijtimoiy guruhlarining shaxs rivojlanishi uchun ahamiyati, rivojlanish qonuniyatlari va bosqichlari, shaxsiy rivojlanish inqirozlarining mavjudligi, o'ziga xos xususiyatlari va roli, rivojlanishni tezlashtirish imkoniyatlari va boshqa masalalarni tushunishga taalluqlidir.

Shaxs rivojlanish omillarining qaysi biri etakchi omillar bilan belgilanadigan bo'lsa, biz nazariyalarning to'rtta guruhini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

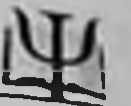
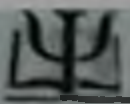
- 1) biogenetik nazariyalar (irsiyatning ustunligi) - Xoll, Gesel;
- 2) sotsiogenetik nazariyalar (atrof-muhitning ustunligi) - Jon Uotson, Bandura, L.S.Vigotskiy;
- 3) omillarning o'zaro ta'siri nazariyalari:
 - a) qarama-qarshilik - S.Freyd,
 - b) konvergentsiya - V.Stern, J.Piagee;
- 4) shaxsiy nazariyalar (shaxs faoliyatining ustunligi) - A.Maslou, K.Rojers, A.Adler.

Har bir nazariya o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega.

Rivojlanishning biogenetik nazariyalari

Irsiyat - tabiiy fazilatlar va aqliy xususiyatlarning ota-onadan bolalarga o'tishidir.

Bu soha vakillaridan biri amerikalik psixolog Stenli Xoll edi. Uning nazariyasiga ko'ra, har bir shaxs o'z rivojlanishida insoniyatning evolyutsion rivojlanish davrlariga mos keladigan to'rt bosqichdan o'tadi:

1) erta bolalik (hayotning birinchi to'rt yili), bola rivojlanishning hayvon fazasini ko'paytirsa;

2) qadimgi odamlar g'orlarda yashab, ov bilan shug'ullangan tarixiy davrga to'g'ri keladigan bolalik (5 yoshdan 7 yoshgacha) (bu yoshda bolalar bekinmashoq o'ynaydi, kovboylar va hindular o'yinchoq qurollardan foydalanadilar);

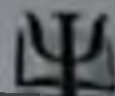
3) o'smirlik (8 yoshdan 12 yoshgacha) - bolalikning tugashi va sivilizatsiya boshlanishiga to'g'ri keladi, chunki bu yoshda bola o'qish, yozish, hisoblash, chizish, chet tillari, mehnat, musiqa va boshqa fanlarni o'rganishga intiladi, doimo mashq qiladi va intizomga bo'ysunadi;

4) o'smirlik yoki balog'at yoshi (13 yoshdan 24 yoshgacha) – S.Xoll o'smirlik davrini katta g'alayonlar, emotsional moslashuv va muvozanatning buzilishi, kayfiyatning tez-tez o'zgarib turishi, tevarakatdagi hamma narsaga faol qiziqish va befarqlik o'rtasidagi tebranishlar, quvnoqlik va tushkunlik, narsissizm va kamtarlik davri deb hisoblagan. Bu bosqichning oxiri ikkinchi tug'ilishni anglatadi, bunda shaxsda zamonaviy sivilizatsiyaning tug'ilish davriga to'g'ri keladigan yuqori, yanada mukammal insoniy fazilatlar paydo bo'ladi.

Boshqa bir amerikalik psixolog A.Geselning nazariyasi ham biologik yo'nalishga ega bo'lib, rivojlanish jarayoni xulq-atvor xususiyatlari va rivojlanish tendentsiyalari ketma-ketligini belgilovchi irsiy omillar tomonidan boshqarilishini ko'rsatadi. Uning so'zlariga ko'ra qobiliyat va ko'nikmalar maxsus tayyorgarlik va mashqlardan qat'i nazar, o'z-o'zidan paydo bo'ladi. Bu ota-onalar va o'qituvchilarning bolaning rivojlanishiga ta'sir qilish imkoniyatini inkor etadigan biologik determinizm kontsepsiyasidir. Farzandlarni tarbiyalashda yuzaga keladigan muammolarning aksariyati oxir-oqibat o'z-o'zidan hal qilinadi. Bolaning barcha qiyinchiliklar va og'ishlardan "o'sib chiqishi" kerak, deb hisoblashadi, shuning uchun ota-onalarga intizomni saqlashning maxsus usullaridan foydalanish tavsiya etilmaydi.

Rivojlanishning sotsiogenetik nazariyalari.

Sotsiogenetik yo'nalish vakillari biogenetikadan farqli ravishda ijtimoiy muhitni shaxs rivojlanishining yetakchi omili deb biladilar. Bu pozitsiya, birinchi navbatda, xulq-atvor yo'nalishi psixologlari va o'qituvchilariga, shuningdek, rivojlanishning madaniy va tarixiy kontsepsiyasi tarafdorlariga xosdir.

Rivojlanishning xulq-atvor nazariyalari.

Ushbu tendentsiya vakillarining fikricha, shaxsiy rivojlanish atrof-muhit bilan belgilanadi va xatti-harakatlarning aksariyat shakllari orqali olinadi. xulq-atvor nazariya tarafdorlari bolaning rivojlanishini tajriba, bilim, ko'nikma va qobiliyatlarning bosqichma-bosqich to'planishi deb hisoblashadi. Ha, ushbu tendentsiya asoschilaridan biri - Jon Uotson inson o'zi o'rgangan narsaga aylanadi, deb hisoblagan. J.Uotson shaxsning rivojlanishida irsiyat muhim ahamiyatga ega emasligiga ishonch hosil qiladi, uning kelajagi asosan tarbiyaga bog'liq deydi.

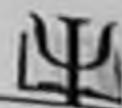
Bolalar ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadigan xatti-harakatlarni o'rganadilar va muammolarni keltirib chiqaradiganlardan qochishga harakat qiladilar. Shunday qilib, uning oqibatlari ta'siri ostida xatti-harakatlar o'zgaradi. Xatti-harakatlarni shakllantirishda muayyan reaksiyalar, xatti-harakatlarning takrorlanish ehtimolini oshiradigan har qanday stimullar muhim rol o'ynaydi. Bular ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin.

Ijobiy - bu ma'lum ehtiyojlarni qondiradigan va rag'batga sazovor bo'lgan xatti-harakatlarning takrorlanishiga yordam beradigan, shaxsga yoqimli bo'lish.

Salbiy mustahkamlash sizni muayyan harakatlardan qochishga majbur qiladigan yoqimsiz rag'batdir.

Amerikalik psixolog Albert Banduraning fikricha, xulq-atvor nazariyasi hayotda kuzatish orqali ko'proq uchraydi: bola ota-onasi, bobosi, buvisi, tengdoshlari, boshqa odamlar nima qilayotganini kuzatadi va ularning xatti-harakatlariga taqlid qilishga harakat qiladi. Agar u ba'zi holatlar, boshqa bolalarning reaksiyalari rag'batlantirilayotganini ko'rsa, u katta ehtimol bilan ularni nusxalashga harakat qiladi. Tengdoshlarining ayrim harakatlari salbiy oqibatlarga, jazolarga olib kelsa, bola ulardan qochadi. Bolalar asosan o'zlari sevgan, hayotlarida boshqalardan ko'ra ko'proq narsani anglatuvchi odamlarga taqlid qilishadi.

Rivojlanishning xulq-atvor nazariyasi deterministik deb ataladi, chunki unga ko'ra, inson xatti-harakatlaridagi hamma narsa, jumladan, qadriyatlar, munosabatlar va hissiy reaksiyalar tashqi muhitning ta'siri bilan belgilanadi. Shu sababli, ta'limda asosiy narsa - bolalarni uyushgan muhitga joylashtirish va kerakli xatti-harakatlar uchun mukofotlash hamda nomaqbul uchun jazolashning aniq tizimini ishlab chiqish.

Madaniy-tarixiy nazariya

Vigotskiyning psixologik qarashlarining mohiyati insonning aqliy funksiyalari va madaniy xatti-harakatlar shakllarining madaniy va tarixiy kelib chiqishi pozitsiyasidir.

Demak, psixik funksiyalar - diqqat, xotira, tafakkur, iroda va boshqalar avvaldan ichki emas, balki L.S.Vigotskiy belgilar deb atagan madaniy xulq-atvor va tafakkurning tashqi vositalarini o'zlashtirish natijasida shakllanadi. Yuqori aqliy funksiyalarning shakllanishi muloqot jarayonida sodir bo'ladi. Aslini olganda, bunday muloqot ta'limdir. Oliy aqliy funksiyalar ta'lim va tarbiya jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi va boshqacha tarzda paydo bo'lishi mumkin emas.

Yuqori aqliy funksiyalarning shakllanishi bolaning ontogenetik rivojlanishida uzoq yo'lni bosib o'tadi, bu davrda xatti-harakatlarning tashqi ijtimoiy shakllari individual ongning ichki shakliga - "tashqaridan o'sish" ga aylanadi. Shunday qilib, yuqori aqliy funksiyalar birinchi navbatda jamoaviy xatti-harakatlar shakli, boshqa odamlar bilan hamkorlik shakli sifatida mavjud bo'lib, keyinchalik bolaning yuqori funksiyalariga aylanadi. Masalan, dastlab til odamlar o'rtasidagi muloqot vositasi bo'lsa, rivojlanish jarayonida u ichki xususiyatga ega bo'lib, intellektual vazifani bajara boshlaydi.

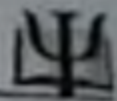
Shaxsning rivojlanish manbalarini talqin qilishda ma'lum noaniqliklarga qaramay, sotsiogenetik nazariya vakillarini ijtimoiy muhitning ta'sirini o'zlarining rivojlanishining etakchi omili deb bilishlari birlashtiradi.

Shaxs rivojlanishi omillarining o'zaro ta'siri nazariyalari

Ikki faktorli o'zaro ta'sir nazariyasi tarafdorlari o'rtasida ham ba'zi farqlar mavjud. Shunday qilib, rivojlanish irsiyat va atrof-muhit omillarining o'zaro ta'siridan kelib chiqadi, degan fikrga qo'shilib, ular bu o'zaro ta'sirning tabiatini turlicha tavsiflaydilar.

Psixoanalitik nazariyasi muallifi Z.Freydning fikricha, irsiyat va madaniy muhit o'rtasida doimiy qarama-qarshilik mavjud..

Ko'rib turganimizdek, shaxsning rivojlanishi qarama-qarshilik, irsiy ehtiyojlar, instinktlar va madaniy muhitning kurasini fonida sodir bo'ladi. Demak, Z.Freydning fikriga ko'ra, ta'limning vazifasi bu ikki o'z-o'zidan paydo bo'ladigan omilni yumshatishdan iborat bo'lishi kerak.

Ikki omilning yaqinlashuvi nazariyalari

Agar Z.Freyd nazariyasi shaxsning rivojlanishini irsiyat va muhitning qarama-qarshiligi oqibati deb hisoblasa, V.Stern, J.Piage va boshqalardan buning aksi deb hisoblashishardi. V.Stern aqliy rivojlanish tug'ma xususiyatlarning oddiy kashfiyoti emas, balku tashqi ta'sirlarni oddiy idrok etish emas, deb hisoblagan. Bu ichki moyilliklarning tashqi hayot sharoitlari bilan yaqinlashishi natijasidir.

Shaxsning rivojlanishida nima muhim degan savolga aniq bir javob yo'q. Chunki har bir shaxs induvidualdir. Bu zamonaviy psixologiyada eng keng tarqalgan tushunchadir. Olimlar shaxsning psixik rivojlanishidagi irsiyat va atrof-muhit, kamolot va shaxsiyatlar, biologiya va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni talqin qilishdagina farqlaydi.

Personalistik nazariyalar

Bu yo'nalish nazariyalarida shaxs rivojlanishining asosiy omili irsiyat yoki muhit yoki ularning o'zaro ta'siri emas, balki shaxsning o'zini-o'zi amalga oshirish shaklida namoyon bo'ladigan faoliyati hisoblanadi. O'z-o'zini rivojlantirish bu pozitsiyani, xususan, XX asr o'rtalarida shakllangan gumanistik psixologiya tarafdorlari (A.Kombs, A.Maslou, K.Rojers) himoya qiladi. Gumanistik psixologlar istaklar, instinktlar yoki atrof-muhitning determinizmini rad etadilar. Shaxs rivojlanishining asosiy omili uning o'z faoliyati hisoblanadi, ya'ni odamlar qanday yashashni va nima bo'lishni o'zlari tanlaydilar.

A.Adlerning fikricha, irsiyat va muhit shaxsning shakllanishiga yordam beradi, lekin ijodiy "men"ning ta'siri ularning ta'siridan ancha yuqori. Zero, asosiysi, insonga tug'ilishdan (irsiyat) nimalar berilganligi yoki hayotda (atrof-muhit) nimalarga duch kelishi va u ikkalasini qanday qabul qilishi va uni tasarruf qilishidir.

Shunday qilib, gumanistik yo'nalish tarafdorlari shaxsning rivojlanishi uning o'zini o'zi amalga oshirishga bo'lgan ichki istagi, ya'ni uning barcha imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish bilan belgilanadi, deb hisoblashadi. Ta'lim va boshqa tashqi omillar bunga to'sqinlik qilmasligi kerak.

O'z-o'zini tarbiyalashga alohida ahamiyat beriladi, bu orqali shaxs o'z qobiliyatlarini rivojlantiradi va o'ziga xosligini tasdiqlaydi. Ta'lim ko'pincha shaxsning manipulyatsiyasi yoki shaxsning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan tashqi bosim sifatida qaraladi

Shaxs ijtimoiy mavjudot, bilish subyekti, ijtimoiy taraqqiyotning faol timsolidir.

Shaxsning xarakterli xususiyatlari - ongning mavjudligi, uning jamiyatda egallagan o'rnini, ijtimoiy roli, jamiyat manfaati uchun faoliyati.

Shaxsning ma'lum bir jamiyatga mansubligi, ma'lum bir ijtimoiy munosabatlar tizimiga qo'shilishi uning psixologik va ijtimoiy mohiyatini belgilaydi.

2.3. Shaxs faoliyati, faolligi, ehtiyoji, motivatsiyasi

Faoliyat tushunchasi psixologiyaning barcha yo'nalishlari uchun asosiy tushunchalardan biridir. Shaxs faoliyatini psixika darajasidan, uni tadqiq qilish metodologiyasidan, psixikaning kelib chiqishi va rivojlanish muammolarini tushunishdan, shaxs tushunchasini talqin qilishdan hamda uning psixik qiyofasining barcha tarkibiy qismlarini tahlil qilishdan ajratib bo'lmaydi. Shu bilan birga, faoliyat tushunchasini alohida batafsilroq tavsiflash ham lozim.

Shaxs faoliyati tushunchasi dialektik materializm falsafasi bilan bog'liq bo'lib, dastlab L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontiev, B.F.Lomov kabi taniqli psixologlarning nomlari bilan bog'liq.

Faoliyat - bu shaxsning muayyan ehtiyojini qondiradigan, motivga bo'ysunadigan va dunyoga mustaqil munosabatini amalga oshiradigan faol jarayonlar tizimidir. Ammo faoliyat har qanday inson faoliyati emas, balki faqat shaxsiy ehtiyojlar, motivlar, maqsad va vazifalarning psixologik munosabatlarida mavjud bo'lgan maqsadli faoliyatdir. Demak, shaxsning dunyoga munosabati faoliyatni amalga oshirish, psixologik ifodalash imkoniyatidir.

Faoliyat ta'rifiga ko'ra uch tarkibli, ya'ni bir vaqtning o'zida uchta tekislikda namoyon bo'ladi:

shaxs (faoliyat subyekti);

obyekt (faoliyat predmeti);

tashqi praksis (faol jarayonlarning har xil turlari).

Faoliyat psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biridir. Faoliyat insonning atrofdagi dunyoga faol munosabatining o'ziga xos shakli sifatida belgilanadi, uning mazmuni madaniyatning rivojlanishi va rivojlanishi asosida dunyoning tegishli o'zgarishi va o'zgarishi hisoblanadi.

Faoliyatida inson moddiy va ma'naviy madaniyat obyektlarini yaratadi, o'z qobiliyatlarini qayta tug'diradi, tabiatni saqlaydi va yaxshilaydi, jamiyatni quradi, uning faoliyatisiz tabiatda mavjud bo'lmagan narsalarni yaratadi.

Faoliyat muammosi shaxs va ong muammosi bilan uzviy bog'liqdir. Shaxs uning faoliyatida shakllanadi va namoyon bo'ladi. Faoliyat insonning dunyo bilan o'zaro munosabati jarayonidir, lekin bu jarayon passiv emas, balki faol, ongli ravishda tartibga solinadi, shuning uchun u muayyan ehtiyojning namoyon bo'lishi natijasida yuzaga keladigan ongli maqsadga erishadi.

Inson faoliyati harakatlar "yig'indisi" emas, balki murakkab dinamik shakllanish bo'lib, murakkab tashkiliy psixologik tuzilishga ega (V.A.Kozakov bo'yicha):

- tashkiliy guruh quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: subyekt, jarayon, faoliyat shartlari va mahsuloti;
- ijtimoiy - psixologik guruhga maqsad, motiv, usul, natija kabilar kiradi.

Individual faoliyat strukturasi tarkibiy qismlari ma'lum munosabatlar va o'zaro aloqalarga ega.

Faoliyat o'zaro bog'langan elementlarning ma'lum bir tsikli va uzluksizligi bilan tavsiflanadi.

Bu munosabatlarning xususiyatlari, masalan:

"maqsad – motiv" munosabati - maqsadga erishish istagi yoki tushunish va unga erishish istagi bilan qo'llab-quvvatlanmaydigan maqsadni ma'lum bir tushunishdan iborat.

Faoliyat subyektlariga nisbatan o'zgarmaslik, bunda ayrim subyektlarning "faoliyat mahsulotlari" boshqalari faoliyatining "subyekt" bo'ladi, lekin barcha subyektlar o'zlarining vositalari (tajribalari) bilan birlashtirilgan: Bilim, ko'nikma, qobiliyat va maqsad kabi elementlar, motiv, jarayon, mavzu, natija; "aqliy natija" kabi tarkibiy qismning tuzilmasida taqsimlanishi faoliyat subyektining "o'sishi" haqida gapirishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida ijodiy faoliyat darajasini belgilaydi.

Tajribaning "o'sishi" katta bo'lsa, ijodiy faoliyatning tegishli "malakasi" darajasi mavjud va minimal bo'lsa, u erda faoliyat yo'q, zerikarli, muntazam bo'lib qoladi, chunki mavzu tajribasi bilim bilan boyitilmaydi.

Inson faoliyati va maqsadiga muvofiqligisiz faoliyat mumkin emas.

Inson faoliyati ongli (maqsadga erishish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat va xatti-harakatlarni ongli ravishda tashkil etish va o'z-o'zini tartibga solishi hisoblanadi. Bu faoliyatning muhim xususiyati - uning ongli va maqsadga muvofiqligiga olib keladi.

So'nggi o'n yilliklarda psixologiya va tibbiyotda "inson ehtiyojlari" mavzusida bahs-munozaralar va turli xil adabiyotlar yaratilmoqdi.

Ehtiyoj bu - shaxslar uchun doimiy zarur bo'lgan yoki ular intilayotgan moddiy va nomoddiy narsalar yoki sharoitlar hisoblanadi.

2.3-rasm. A.Maslou bo'yicha ehtiyojlar ierarxiyasi

Amerikalik psixolog, gumanistik nazariyaning asoschilaridan biri A.Maslou (1907-1970) shaxsning asosiy xususiyati o'zini o'zi anglash, o'zini namoyon qilish, ijodkorlik va muhabbat salohiyatini ochishga intilishdir, bu insonparvarlikka asoslangan. Odamlarga yaxshilik keltirish kerak. Uning ta'kidlashicha, inson, xuddi hayvonlar kabi, Z.Freyd ishonganidek, tug'ma shafqatsizlik va tajovuzkorlik instinktlariga ega emas. Aksincha, ular o'z aholisini saqlab qolish instinktiga ega bo'lib, ularni bir-biriga yordam berishga majbur qiladi. O'z qobiliyatlari va qobiliyatlarini o'z-o'zidan amalga oshirish zarurati sog'lom odamga va eng ko'p - taniqli odamlarga xosdir. Jamiyat sog'lom, kuchli, aqlan barkamol shaxslarni etishtirish yo'llarini topsa, gullab-yashnashi mumkin. Jamiyat taraqqiyoti inqilobiy yo'l emas, ijtimoiy o'zgarishlar emas, balki insonparvarlik ehtiyojlarini qondirishdir.

A.Maslouning fikricha, shaxsning o'zagini inson tug'ilgan va u muayyan sharoitlarda amalga oshirishi mumkin bo'lgan ezgulikka, axloqiy, xayrixohlikka bo'lgan gumanistik ehtiyojlar tashkil qiladi. Biroq, o'z-o'zini amalga oshirish uchun bu ehtiyojlar faqat boshqa ehtiyojlar, ayniqsa fiziologik ehtiyojlar qondirilgan taqdirdagina qondiriladi. Aksariyat odamlar undan ham pastroq ehtiyojlarni qondira olmaydi. Maslougga ko'ra ehtiyojlar ierarxiyasi quyidagilardan iborat:

- fiziologik ehtiyojlar;
- xavfsizlik ehtiyojlari;
- sevgi va mehrga bo'lgan ehtiyoj;
- tan olish va baholash ehtiyojlari;
- o'z-o'zini namoyon qilish zarurati - qobiliyat va iste'dodlarni ro'yobga chiqarish.

Individual bo'lgan oz sonli odamlar o'z-o'zini amalga oshirishga erishadilar. Maslou xulq-atvorning qulayligi, biznesga yo'naltirilganligi, selektivlik, munosabatlardagi chuqurlik va demokratiya, mustaqillik, ijodkorlik va boshqalarni nomlaydi.

Fiziologik ehtiyojlar

Motivatsiya nazariyasining boshlang'ich nuqtasi sifatida odatda qo'llaniladigan ehtiyojlar fiziologik ehtiyojlar deb ataladi

Fiziologik ehtiyojlar insonning yashashi uchun zarur bo'lgan barcha asosiy ehtiyojlardir. Shuning uchun ular ehtiyojlar piramidasining asosini tashkil qiladi. Bu odamlarni kislorod, suv, oziq-ovqat, gomeostaz (ob-havodan himoya qilish, uy-joy) ta'minlash ehtiyojidir.

Xavfsizlik ehtiyojlari

Fiziologik ehtiyojlar qondirilgach, odamlar xavfsizlikka intiladi.

Xavfsizlik ehtiyojlariga quyidagilar kiradi: himoya, barqarorlik va buyurtma

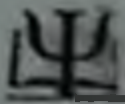
Maslou buni jismoniy, shuningdek, aqliy, moliyaviy va ijtimoiy xavfsizlik zarurati sifatida ham tushunadi.

Ijtimoiy ehtiyojlar

Birinchi ikki turdagi ehtiyojlar qondirilganda, insonning ijtimoiy tabiati va uning ijtimoiy bog'lanishga bo'lgan ehtiyoji paydo bo'ladi.

Bularga quyidagi ehtiyojlar kiradi: aloqa, jamoa (oila, do'stlik va boshqalar), ijtimoiy almashinuv, ijtimoiy rolni saqlab qolish va xavfsiz ijtimoiy guruhdagi joy kabilar kiradi.

Masalan: shaxsning bir kishi bilan munosabatlari buzilsa, boshqa shaxs bilan yangi ijtimoiy munosabatlarga kirishib bo'shliqni yopishga harakat qiladi.

Kuchliroq shaxs tomonidan himoyalaniish istagi ham xavfsizlik zarurati hisoblanadi.

Individual ehtiyojlar

Barcha oldingi ehtiyojlar qondirilsa, odam quyidagilarga intiladi:

Quvvat;

Tan olish;

qadrlash va boshqalar

Biroq, bu ehtiyojlarni qondirish juda individualdir. Shuning uchun inson shaxsiy ehtiyojlarni doim qondirishga harakat qilishadi.

2.4. Faoliyatning tarkibiy qismlari va turlari

I. Insonning shaxs sifatida mavjudligi va shakllanishini ta'minlovchi faoliyat turlari xilma-xildir.

Ularga quyidagilar kiradi:

1. **O'yin** - bu mehnat va o'qishning qulay shaklida ko'paytirishga qaratilgan shartli vaziyatlardagi faoliyat, bolani ijtimoiylashtirish, uni kelajakdagi kattalar hayotiga tayyorlash jarayonidir. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bolaning o'yinlari uning faoliyatini amalga oshirish shakli, uning hayot shaklidir. Bolalarning o'yin faoliyati kattalar bilan muloqotda va kattalar rahbarligida o'rganiladigan amaliy xatti-harakatlarning insoniy shakllari asosida rivojlanadi.

Obyektlar - asboblardan bilan parallel ravishda, bola o'z amaliyotida o'yinchoqlar bilan uchrashadi. Kattalar bolalarga o'yinchoqlardan foydalanishni o'rgatadi. Ammo o'yinchoqqa "haqiqiy narsa" ning tasviri sifatida munosabati bolada so'zning o'yin faoliyatiga kiritilishi tufayli paydo bo'ladi. Hayotning uchinchi yilining o'rtalariga kelib, bola o'z harakatlariga boshqalarga qarshi chiqadi, "men" ajralib turadi.

Rolli o'yinlar. Rolli o'yinda bola o'zi kuzatgan kattalarning ijtimoiy funktsiyalarini, kattalarning shaxs sifatida xatti-harakatlarini takrorlaydi. Ko'pincha bu kundalik mavzulardagi hikoyalar ("onam", "o'qituvchi", "haydovchi", "uchuvchi"). Keyin ijtimoiy-siyosiy mavzudagi hikoyalar ("urush", "parlament").

Keyingi bosqichda - qoidalar bo'yicha o'ynash - bolalarning xulq-atvor xususiyatlari yanada rivojlanadi. Bolalarning harakatlari qoidalar, talablar, taqiqlar va boshqalar bilan tartibga solinadi. Ushbu bosqichda psixologik tuzilishdagi o'yin ishlashga (maqsad allaqachon natija) va o'rganishga (maqsad o'yin qoidalarini o'rganish) yaqinroqdir.

Shunday qilib, bolalar uchun o'yin faoliyati - bu shaxsni ijtimoiylashtirish, uni kelajakdagi kattalar hayotiga tayyorlash, ijtimoiy rollarga kirish, insoniyatning ijtimoiy tajribasini o'zlashtirish jarayoni.

Kattalar hayotida o'yinlar muloqot, stressni bartaraf etish, dam olish vositalaridir. O'yin faoliyatining ayrim shakllari marosimlar, mashg'ulotlar, sport musobaqalari xarakterini oladi.

Masalan, biznes o'yinlarida kattalar, masalan, texnologiya yoki tashkiliy boshqaruv bo'yicha ma'lum ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

2. Ta'lim faoliyati - bilim olish, ko'nikma, qobiliyat, odatlarni shakllantirishga qaratilgan faoliyat.

O'quv jarayoni ijtimoiy-tarixiy tajribani uzatish va o'zlashtirishning maxsus shakli sifatida qaraladi. Bu o'rganishning ikki qarama-qarshi, lekin o'ziga xos va ichki bog'langan tomonlarini - o'qitish va o'rganishni o'z ichiga olgan faoliyatdir.

O'qitish va o'rganish bir jarayonning ikki jihati bo'lib, bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Bu shuni anglatadiki, o'quv jarayoni aslida bo'lingan, bir vaqtning o'zida harakat qiladigan harakatlar, uning tomonlari yoki tarkibiy qismlari bo'lgan ikkita faoliyatga bo'lingan.

O'qitish - pedagogik jarayonning tashkilotchisi, o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan maqsadli faoliyat. O'qitish faol jarayondir, chunki uni amalga oshirishda ular nafaqat o'quvchiga (talabaga) ma'lum bilimlarni berishga, balki uning intilishlari va ko'nikmalarini mustaqil ravishda, o'qituvchisiz rivojlantirishga, yangi bilim va tajribalarni o'zlashtirishga harakat qiladilar.

O'rganish - bilim, ko'nikma, malaka, ijtimoiy tajribani ulardan amaliy hayotda yanada foydalanish uchun maqsadli ravishda egallash. O'qitish pedagogik jarayonning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, o'qituvchi (ma'ruzachi) rahbarligida o'quvchi (talaba) faoliyatini qamrab oladi. Xususan, o'rganish o'quvchining aqliy harakatlari (adabiyotlarni o'qish, o'qituvchi nimani o'rgatganini tinglash va o'zlashtirish, turli o'quv vazifalarini hal etish va h.k.), shuningdek, jismoniy harakatlar (laboratoriya ishi, mehnat darslari, mehnat) shaklida amalga oshiriladi. ustaxonalarda, maktabda), amaliyot paytida mashaqqatli mehnat).

O'rganishning yakuniy maqsadi - bilimlarni kuchli egallash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, ko'nikmalarni ularni amalga oshirishning avtomatizmiga etkazishdir.

3. Mehnat - ehtiyojlarni qondirish uchun tabiiy va ijtimoiy kuchlarni o'zgartirish va rivojlantirishga qaratilgan maqsadli inson faoliyati, buning natijasida moddiy va ma'naviy qadriyatlar yaratiladi, insonning o'zi

shakllanadi. Mehnat jarayoni mehnat faoliyatidan iborat: mehnat predmeti (ular nima ustida ishlaydi) va asboblari (ular nima ustida ishlaydi). Ish davomida odamlar munosabatlarga kirishadilar - ishlab chiqarish va shaxslararo. Mehnatda inson o'zini o'zi tasdiqlaydi, o'zining jismoniy, ma'naviy, ijtimoiy imkoniyatlarini amalga oshiradi.

Psixologiyada ish psixologik mexanizmlar va erishilgan moddiy yoki ideal natijalar nuqtai nazaridan reproduktiv, samarali va ijodiy deb hisoblanadi.

Reproduktiv mehnat yangi hech narsa yaratmaydi, balki ma'lum bo'lgan narsalarni miqdoriy jihatdan takrorlaydi.

Psixologik nuqtai nazardan ham, ishlash nuqtai nazaridan ham unumli ish (algoritm ustida ishlash) yangilik elementlarining allaqachon ma'lum bo'lgan kiritilishini, ya'ni yuqori darajadagi fikrlash va yaxshi natijani takrorlashni o'z ichiga oladi.

Ijodiy ish - bu allaqachon ma'lum bo'lgan yoki umuman mavjud bo'lmagan narsadan sezilarli darajada farq qiladigan yangi narsa yaratish. Ijodiy ishlarga ixtirochilar, olimlar, rassomlar, o'qituvchilar, yozuvchilar, me'morlar, novatorlarning ishlari misol bo'lishi mumkin.

4. Muloqot - bu odamlar o'rtasida ma'lumot almashishdan iborat bo'lgan faoliyat, buning natijasida mahsulot hosil bo'ladi. Masalan, o'qituvchi, aktyor, gid va boshqalarning faoliyati. Muloqotning asosiy xususiyati shundaki, u har qanday asosiy faoliyatda mavjud, chunki axborot almashinuvisiz na o'yin, na o'rganish, na ish amalga oshirilmaydi.

Faoliyat predmeti vositalarining asosiy tarkibiy qismlari uning malakasi, qobiliyatlari, faoliyat sohasi haqidagi bilimlari va odatlaridir.

Faoliyat turlari - ijtimoiy munosabatlar, ehtiyojlar, obyektlar asosida quriladi.

O'quv faoliyati inson uchun nihoyatda muhim: psixika faoliyatda namoyon bo'ladi va hayot davomida shakllanadi. Shaxsning yo'nalishi (uning moyilligi, ehtiyojlari, qiziqishlari, ideallari, e'tiqodlari) uning faoliyatini tahlil qilish orqali o'rganiladi. Shaxsning mohiyati, uning tabiati shu shaxs faoliyatining tabiatidan o'rganiladi. Biror kishi passivlik, faollik, befarqlik yoki mutlaq harakatsizlikni, hatto antisosial xatti-harakatlarni ko'rsatishi mumkin.

Jamiyat ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishdan manfaatdor bo'lsa, tegishli faoliyatni tashkil etish haqida g'amxo'rlik qilishi kerak. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda ommaviy ishsizlik faoliyatning antisosial shakllarini, jumladan, jinoiy faoliyatni keltirib chiqaradi.

Har qanday faoliyat turi sof shaklda amalga oshirilmaydi, chunki har bir kishi bilimga, o'rganishga, muloqotga, o'yinga ega. Lekin har bir faoliyat umumiy tashkiliy va psixologik tuzilishga ega.

Shaxsning rivojlanishi va ontogenezdagi faoliyatning murakkablashishi jarayonida uning tuzilishi ham o'zgaradi. Ilgari mustaqil faoliyat harakatga aylanishi va murakkabroq faoliyatning tarkibiy elementi xarakteriga ega bo'lishi mumkin. Aksincha, individual harakatlar mustaqil faoliyatga aylanishi mumkin.

Masalan, turli masalalarni hal qilishda hisoblash - EHM operatori faoliyatida.

Har xil turdagi faoliyat turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Faoliyatning muayyan turini tashkil etuvchi harakatlarni bajarish usullari harakat vositalari deb ataladi. Har bir harakat muayyan sharoitlarda bajarilishi kerak bo'lgan muayyan vazifaga bog'liq bo'lgan harakatlar yoki operatsiyalar tizimidan iborat. Tashqi dunyo obyektlarining holatini yoki xususiyatlarini o'zgartirishga qaratilgan barcha harakatlar obyektiv deb ataladi. Ularning barchasi ma'lum harakatlardan iborat.

Ko'p obyektiv harakatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning barchasi asosan uchta nisbatan oddiy harakatlardan iborat: olish (ko'tarish), siljitish, tushirish.

Bundan tashqari, psixologiyada harakatlarning boshqa turlarini ajratish odatiy holdir: nutq, somatik, ekspressiv, psixomotor. Barcha holatlarda harakatlarni muvofiqlashtirish va ularni bir-biri bilan muvofiqlashtirish zarur.

Ongning ichki tekisligida amalga oshiriladigan turli xil inson harakatlari aqliy harakatlar deyiladi. Har bir aqliy harakat, albatta, vosita komponentlarini o'z ichiga oladi.

Insonning aqliy faoliyati quyidagilarga bo'linadi:

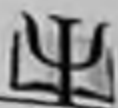
pertseptual, bu orqali obyektlar yoki hodisalarni idrok etishning yaxlit tasviri shakllanadi;

materialni eslab qolish, saqlash va eslatish uchun ishlatiladigan mnemonik;

intellektual muammolarni hal qilish uchun foydalaniladigan intellektual;

xayoliy (tasvirdan - tasvir), bu orqali ijodiy jarayon.

Har bir faoliyat ichki va tashqi komponentlarni o'z ichiga oladi. O'zining kelib chiqishiga ko'ra ichki (aqliy) faoliyat tashqi (subyekt) dan kelib chiqadi. Birinchidan, obyektiv harakatlar amalga oshiriladi va

shundan keyingina tajriba to'planganda, odam fikrlashda bir xil harakatlarni bajarish qobiliyatiga ega bo'ladi (interiorizatsiya). Biroq, keyin ichki harakatlar (fikrda) teskari transformatsiyaga (eksteriorizatsiya) tobe bo'lgan obyektiv haqiqatni o'zgartirishga qaratilgan.

Individual harakatlar ongning turli darajalarida amalga oshirilishi mumkin. Dastlab, muayyan harakatlar batafsil ongli tartibga solishni talab qiladi, keyin esa ongning kamroq va kamroq ishtiroki bilan bajarila boshlaydi, bu esa ko'nikmalarning shakllanishiga olib keladi.

Ko'nikmalar - bu faoliyatning maqsadi va shartlariga javob beradigan harakatlarni muvaffaqiyatli bajarish qobiliyati. Ko'nikmalar har doim bilimga asoslanadi. Shaxs tomonidan olingan bilim, ko'nikma, qobiliyatlar yangi ko'nikma va qobiliyatlarning shakllanishiga ta'sir qiladi. Bilim insonning kognitiv va amaliy faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi, tushunchalar, mulohazalar, xulosalarda namoyon bo'ladi.

Odat - bu inson tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan harakat. Demak, predmet vositalarining asosiy komponentlari malaka, malaka, bilim, odatlardir.

Inson o'zining haqiqiy harakatlari bilan o'zini atrofidagi dunyodan ajratib turadi. Insonning atrof-muhit bilan munosabatlaridagi obyektiv tashqi o'zgarishlar, uning real harakatlari orqali, uning ongida aks etadi, insonning ichki holatini o'zgartiradi, uning ongini, boshqa odamlarga va o'ziga bo'lgan munosabatini qayta tiklaydi, inson tajribasida namoyon bo'ladi. ularning ruhiy xususiyatlari.

2.5. Shaxsning individual-psixologik xususiyatlari haqida tushuncha

Har bir shaxsning umumiy, jismoniy va ruhiy xususiyatlari, uning hayoti, xatti-harakati, faoliyatiga ta'sir qiladi hamda insonning individual xususiyatlari deyiladi.

Jismoniy individual xususiyatlar - bu organizmning konstitutsiyasi, uning fiziologik jarayonlari hisoblanadi. Har bir organizmda bu jarayonlar turlicha sodir bo'ladi, garchi ular hamma organizmda mavjud bo'lsa ham. Individual-psixik xususiyatlar shaxs faoliyatining turli sur'atlarida namoyon bo'ladi.

Individual psixologik xususiyatlarning - o'ziga xosligi bu har bir insonning psixikasidir. Insonning individual xususiyatlarining tabiiy sharti, birinchi navbatda, tana funktsiyasi strukturasi irsiy va tug'ma biologik xususiyatlaridir.

Bola o'ziga xos mayllarga ega bo'lib tug'iladi, ular asosida tarbiya sharoitiga qarab, hayot davomida rivojlanadi. Organizmning muayyan individga, shaxsiy psixik borlikka xos bo'lgan tuzilishi va funksiyalari shakllanadi.

Biroq, tug'ma biologik xususiyatlar halokatli individual shaxsiy xususiyatlarni aniqlamaydi. Ko'pgina maxsus psixologik va fiziologik tadqiqotlar shaxsning turmush sharoiti va tarbiyasi tug'ma o'zgarishlarga bog'liqligini ko'rsatadi.

I.Pavlov mashhur "Fiziologlarning psixologlarga javoblari" asarida ta'kidlaydiki, asabiy faoliyatning o'ta yuqori egiluvchanligi tufayli undagi hamma narsa harakatsiz, bo'shashmasdan qolmaydi va uni yaxshi tomonga o'zgartirish, faqat to'g'ri sharoitlarni yaratishga erishish mumkin. hamma narsa doimo bo'ladi.

Shaxsning individual xususiyatlarining ba'zilari har bir yosh davrida o'zgaradi. Shaxsning individual xususiyatlari, masalan, reaksiya tezligi, faollik darajasi, zaiflik va boshqalar yoshdan qat'i nazar, katta o'zgarishsiz namoyon bo'ladi. Biroq, yoshi bilan, hayot va tarbiya ta'siri ostida, shaxs juda o'ziga xoslikni, kognitiv faoliyatda, hissiy va irodaviy faoliyatda, xarakter xususiyatlarida namoyon qiladi.

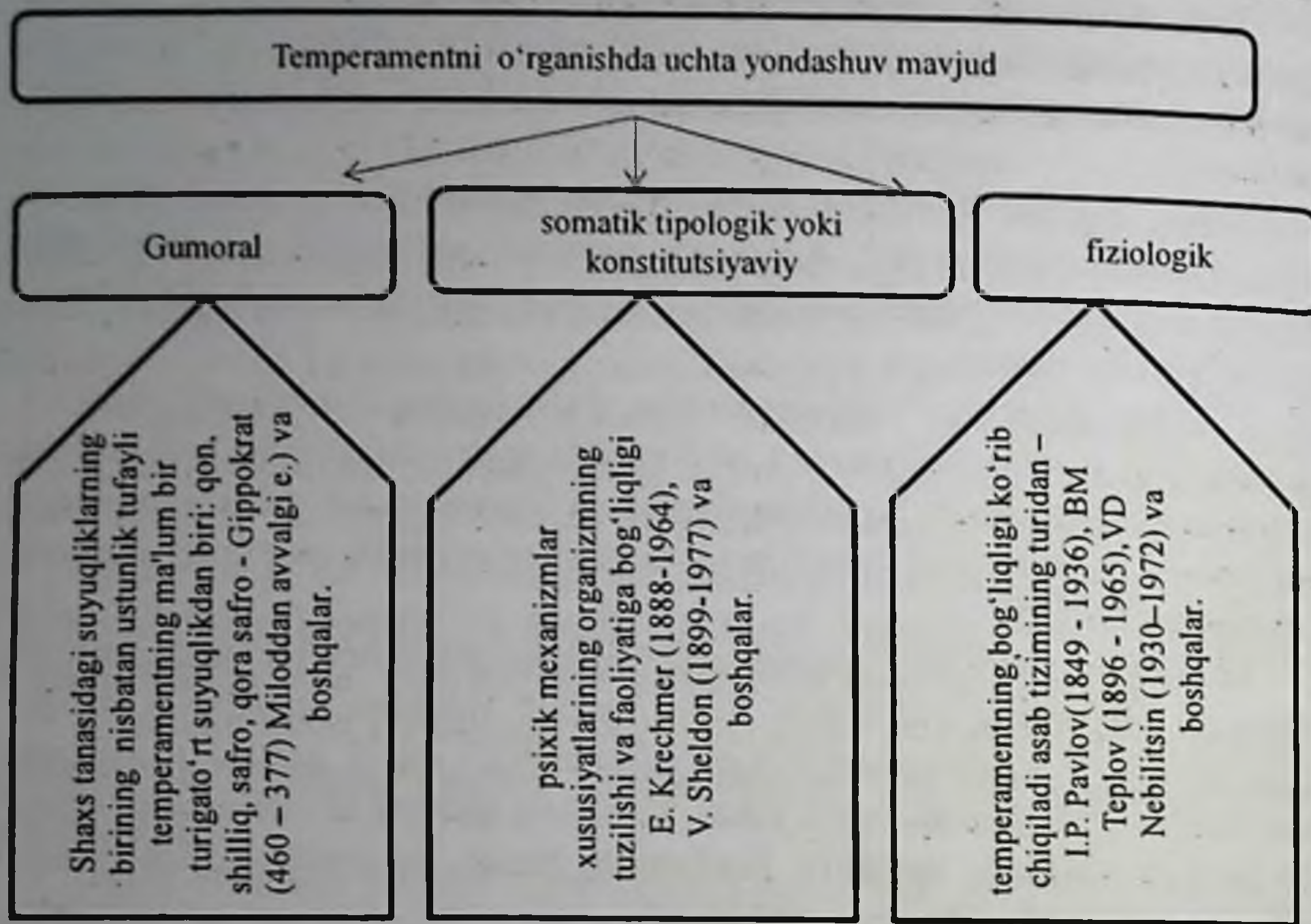
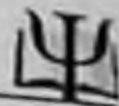
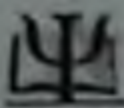
Shaxsning individual xususiyatlari temperament, xarakter va qobiliyatlarda, kognitiv, hissiy va irodaviy faoliyatda, ehtiyoj va qiziqishlarda eng aniq namoyon bo'ladi.

2.6. Temperament haqida tushuncha va uning turlari.

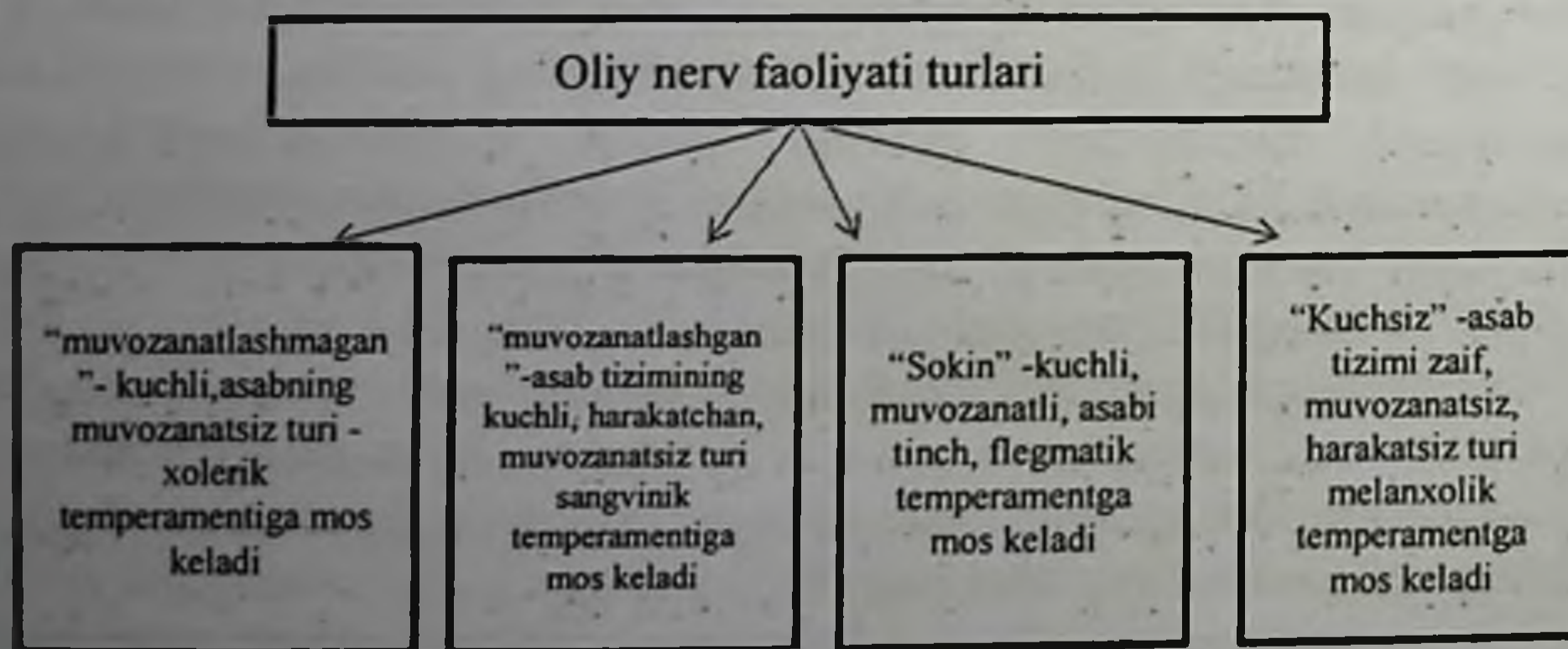
Temperament (lotincha temperamentum - moslik; mo'tadillik) - aqliy faoliyat va xatti-harakatlar dinamikasining turli tomonlarini tavsiflovchi shaxsning barqaror individual xususiyatlarining tabiiy nisbatidir. Temperament tushunchasi qadimgi yunon olimi va shifokori Gippokratning (miloddan avvalgi VI asr) ta'limoti asosida vujudga kelgan bo'lib, u 4 ta elementning (qon "sanguine", o't "xole", shilimshiq "balg'am", qora o't) nisbatini ta'kidlagan.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, insonning temperamenti biologik (fiziologik) xususiyatlar, ya'ni biologik poydevori, inson asab tizimining xususiyatlariga va uning tanasining tuzilishi (konstitutsiyasi)ga, organizmdagi metabolizm bilan bog'liq.

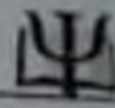
Temperament shaxsning psixobiologik xususiyati sifatida namoyon bo'ladi.

Temperamentning turi tug'ma anatomik va fiziologik xususiyatlarga bog'liq. I.P.Pavlov va uning izdoshlari temperament tipining nerv sistemasi xossalarining birikmasiga (turiga) bevosita bog'liqligini isbotlashga intililgan. Temperamentning ba'zi xususiyatlari asab tizimining umumiy turining bir nechta xususiyatlari bilan bog'liq va aksincha. Akademik I.P.Pavlov oliy nerv faoliyatining to'rtta asosiy turini aniqladi.

2.4 rasm. Yuqori asabiy faoliyat turlari (IP Pavlov bo'yicha)

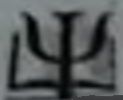

Temperamentning psixologik xususiyatlari

<i>Faoliyat</i> deganda odamning izlanish yo'nalishi, motivatsiya ta'sirida psixikaning faollashuvi farqlanishi kuzatishuniladi.	<i>Reaktivlik</i> - temperamentning xossasi, bunda odam tashqi ogohlantirishlarga mustaqil ravishda, aqliy faoliyatning yo'nalishi va mazmunini o'zgartirmasdan javob beradi.
<i>Ekstravert</i> - bu tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatlarning ustunligini, xushmuomalalik, faollikni oshirish, yangi tajribaga intilishni belgilaydigan temperamentning xususiyati.	<i>Introvert</i> - ichki dunyoda (o'z his-tuyg'ulari, tasvirlari, fikrlari), introspektsiyaga moyillik, tashqi cheklovga qiziqishning ustunligini keltirib chiqaradi.
<i>Sezurchanlik</i> - temperamentning psixologik xususiyati bo'lib, stimullarga yuqori sezgirlikni, past shovqin immunitetini belgilaydi.	<i>Qarshilik</i> - ogohlantirishlarga befarqlik, yuqori shovqin immuniteti va natijada insonning kirib borish qobiliyatini keltirib chiqaradi.
<i>Hissiy barqarorlik</i> - bu temperamentning xususiyati bo'lib, ohang, e'tibor va hissiy holat o'zgarib qolmaydi. U inson asab tizimining qo'llab-quvvatlash qobiliyatidir.	<i>Hissiy beqarorlik</i> - kayfiyatning o'zgarishi, hech qanday sababsiz teskari ijobiy belgi, his-tuyg'ularning tez-tez o'zgarishi bilan namoyon bo'ladigan temperament sifati.
<i>Impulsivlik</i> - temperamentning psixologik xususiyati bo'lib, unda haddan tashqari xulq-atvor reaksiyasini keltirib chiqaradi atrof-muhitdagi kichik o'zgarishlarga javob.	<i>O'lchovlilik</i> - vaziyatdagi sezilarli o'zgarishlarga qaramay, xatti-harakatlarning izchilligini saqlashga imkon beradi.
<i>Egiluvchanlik</i> - bu temperamentning yangi sharoitlarga tezda moslashish uchun psixologik xususiyati, rahmat analizatorlar va aqliy jarayonlarning yuqori almashinishi.	<i>Qattqlik</i> - o'zgargan muhit sharoitida ruhiy holat va jarayonlarni tezda qayta qurishning mumkin emasligi.

Bir-biriga bog'liq bo'lgan temperament xususiyatlarining turli kombinatsiyalari temperament turlari deb ataladi. Yaxshi yoki yomonroq temperament turlari yo'q. Ularning har biri o'zining ijobiy tomonlariga ega, shuning uchun asosiy harakat temperamentni boshqa turiga o'tishga emas, balki uning ijobiy xususiyatlaridan oqilona foydalanishga qaratilishi kerak. Bir xil temperamentli odamlarda uning ba'zi xususiyatlari turli xil bo'lishi mumkin. Shuning uchun har bir shaxsni temperamentning ma'lum bir turiga kiritish mumkin bo'lsa-da, temperament xususiyatlari bo'yicha odamlar o'rtasidagi individual farqlar juda xilma-xildir.

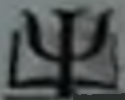
Psixologiyada temperament turlarini ta'riflashda Gippokrat tasnifidan foydalanish o'rinlidir.

Temperament turlari

Temperament turlari	<i>Temperament turlarining xususiyatlari</i>
Xolerik	<p>asab tizimi hayajonlanishning tinch holatdan ustunligi bilan belgilanadigan odam, buning natijasida u tez, ko'pincha beparvolik bilan reaksiyaga kirishadi, sekinlashishga, jilovlashga vaqt topa olmaydi, sabrsizlik, impulsivlik, o'zini tuta olmaslik kabi xususiyatlar namoyon bo'ladi. Uning asab tizimining nomutanosibligi faollik va quvvatning siklik o'zgarishiga olib keladi: u har qanday faoliyatga shijoatli bo'lib, ishtiyoq bilan, to'liq samaradorlik bilan ishlaydi, ammo kuchli bosim bilan ishlaganligisababli uzoq umr ko'rmaydi. Kuchli asabiylik, yomon kayfiyat, kuch va energiyaning yo'qolishi mavjud. Kayfiyat va energiyaning ijobiy davrlarining salbiy pasayish davrlari bilan almashinishi, depressiya sabablari xulq-atvor va farovonlikning tengsizligi, nevrotik buzilishlarga va odamlar bilan to'qnashuvlarga moyillikning oshishi kuzatilish holati yuqori.</p> <p>hissiy, impulsiv harakatlarga moyil, baquvvat va faol. Qo'zg'alishning tormozlanishdan ustunligi, o'zini tuta olmaslik, impulsivlik, asabiylashish va asabiylashishning aniq namoyon bo'ladi.</p> <p>Demak, ifodali mimika, shoshqaloq nutq, o'tkir imo-ishoralar, cheklanmagan harakatlar.</p> <p>Xolerikning his-tuyg'ular kuchli, tez paydo bo'ladi va aniq namoyon bo'ladi, kayfiyat keskin o'zgaradi. Xolerikka xos bo'lgan nomutanosiblik uning ishida aniq namoyon bo'ladi: u yangi narsalarni olishga, yuksalish bilan ishlashga, qiyinchiliklarni osongina engishga ishtiyoqlidir. Bu unga sangvinik o'zini "suvdagi baliq" kabi his qiladigan hayotning hayratlanarli muammolarini hal qilishda muvaffaqiyat qozonadi.</p> <p>Odamlar bilan muloqotda xolerik o'tkirlik, asabiylashish va hissiy o'zini tutolmaslikka imkon beradi. Uning haddan tashqari to'g'riligi, asabiyligi, o'tkirligi va murosasizligi ko'pincha ziddiyatli vaziyatlarga olib keladi.</p> <p>Xolerik atrofida yuzaga keladigan nizolar harakatda uning sarguzashtni yaxshi ko'radiganligi va doimo xavf-xatarga tortilishi, ko'pincha asossizligi bilan yanada kuchayadi.</p> <p>Ruhiy jarayonlarning yuqori tezligi xolerikga vaqt yetishmasligi sharoitida murakkab vazifalarni tezda yengish imkonini beradi, bu uni boshqa temperamentlardan sezilarli</p>

	<p>darajada ajratib turadi. Xoleriklar o'rtasidagi muhim farqlar aybsizlik va tanqidga oson toqat qila olmaslikni o'z ichiga oladi.</p>
Sangvinik	<p>kuchli, muvozanatli, harakatchan asab tizimiga ega bo'lgan, reaksiyaning yuqori tezligi, quvnoq, shuning uchun u hayot qiyinchiliklariga yuqori qarshilik qila oladi.</p> <p>Asab tizimining harakatchanligi his-tuyg'ularning, qiziqishlarning, qarashlarning o'zgaruvchanligini, yangi sharoitlarga yuqori moslasha oladi. Bu tipdagi shaxslar do'stona odam. Yangi odamlar bilan til topishish oson va shuning uchun uning tanishlari juda ko'p, garchi aloqada barqaror bo'lmasa ham. U samarali figuradir, lekin faqat qiziqarli narsalar ko'p bo'lganda, aks holda u zerikarli, sust bo'lib qoladi.</p> <p>Stressli vaziyatda "sherning reaksiyasi"ni ko'rsatadi, ya'ni o'zini faol himoya qiladi, vaziyatni normallashtirish uchun kurashadi.</p> <p>Sangvinik quvnoq, yangi muhitda tezda harakat qiladi, bir faoliyatdan ikkinchisiga osongina o'tadi, lekin monoton ishlarni yoqtirmaydi. Sangvinik nutqi tez va ifodali mimika va imo-ishoralar bilan birga keladi. Yangi muhitda u faol va baquvvat shaxs sifatida namoyon bo'ladi, tartib esa unga befarqlik, zerikishni keltirib chiqaradi.</p> <p>Aytishimiz mumkinki, sangvinik - tez o'tishga qodir bo'lgan ehtirosli tabiat. Agar biror narsa uning xohishiga ko'ra amalga oshmasa ham, sangvinik tezda boshqasiga o'tadi, bu unga deyarli har qanday vaziyatda ijobiy hissiy fonni saqlab qolish imkonini beradi. Sanguine hamma narsani osongina qabul qiladi, u uzoq vaqt davomida ma'yus fikrlar, tashvishlar yoki qo'rquvga berilmaydi.</p> <p>Aloqalarni o'rnatish ustasi, u yolg'izlik va muloqotdan mahrum bo'lishga toqat qilmaydi.</p> <p>G'oyalarni ilgari surayotganda, sangvinik ularning haqiqiyliigi va amalga oshirilishi haqida juda tashvishlanmaydi. U o'z tasavvuridan foydalanish jarayonini yaxshi ko'radi. Sangvinikda muhimlik, qadr-qimmat va o'ziga ishonch hissi paydo bo'ladi, bu unga qiyin vaziyatlarda o'zini tuta bilish imkonini beradi.</p>
Flegmatik	<p>kuchli, muvozanatli, ammo inert asabli odam. Buning natijasida sekin reaksiyaga kirishadi, ishonchsizlik, his-tuyg'ular sekin namoyon bo'ladi (g'azablanish, ko'ngilni ko'tarish qiyin); yuqori samaradorlikka ega, kuchli va uzoq</p>

	<p>davom etadigan ogohlantirishlarga, qiyinchiliklarga yaxshi qarshilik ko'rsatadi, lekin kutilmagan yangi vaziyatlarda tezda reaksiyaga kirisha olmaydi.</p> <p>Flegmatik o'rganilgan hamma narsani qattiq eslaydi, ko'nikma va stereotiplardan voz kecha olmaydi, odatlarni, turmush tarzini, ishini, yangi do'stlarini o'zgartirishni yoqtirmaydi, yangi sharoitlarga moslashish qiyin.</p> <p>Kayfiyati barqaror va jiddiy muammolarda flegmatik tashqi tomondan jim bo'lib qoladi</p> <p>Bu tip xotirjam, kamdan-kam hollarda o'zini yo'qotadi, his-tuyg'ularning zo'ravonlik bilan ifodalanishiga moyil emas. Faoliyatda puxtalik, o'ychanlik va qat'iyat namoyon bo'ladi.</p> <p>U odatda boshlagan ishini oxirigacha olib keladi. Flegmatik xatti-harakatlar odatda nisbatan past darajadagi faollik, o'tish qiyinligi va sekinlik bilan tavsiflanadi.</p> <p>Flegmatiklar aqldan ozish yoki hissiy jihatdan xafa qilish oson emas. Umuman olganda, u sabrli, xotirjam va do'stona odam. Ishlar odatdagidek ketayotganda flegmatik o'zini yaxshi his qiladi.</p> <p>Flegmatik - barcha temperamentlarning eng ishonchlisi. Flegmatikaga xos bo'lgan aqliy jarayonlarning sekinligi unga hissiyotlar va lahzali omillar ta'sirida harakat qilishiga imkon bermaydi.</p> <p>Flegmatikni "muloqot qilish oson odam" deb atash mumkin emas. Javob berishdan oldin uzoq vaqt pauza qilgani sababli, ba'zida boshqalarga flegmatikni atrofida sodir bo'layotgan voqealar umuman qiziqitirmaydigandek tuyuladi. Boshqa temperament vakillaridan farqli o'laroq, munozaralar va muzokaralarda flegmatik odamni his-tuyg'ularga ishontirish mumkin emas, u faqat dalillar va faktlarni qabul qiladi. Flegmatikning g'oyalari samaraliroq bo'lib, u muammoni hal qilish uchun uzoq yo'lda muhim qiyinchiliklarni engishga qodir.</p>
<i>Meloxolik</i>	<p>asab tizimi zaif bo'lgan odam, hatto zaif stimullarga ham yuqori sezuvchanlikka ega va kuchli qo'zg'atuvchi "qobiliyatsizlik", "to'xtatuvchi" chalkashlikka olib kelishi mumkin, shuning uchun stressli vaziyatlarda melanxolik faoliyat natijalari tinch odatiy holatga nisbatan yomonlashishi mumkin.</p> <p>Yuqori sezuvchanlik tez charchashga va ishlashning yo'qolishiga olib keladi. Kichkina sabab xafagarchilik, ko'z yoshlarga olib kelishi mumkin. Kayfiyati juda o'zgaruvchan, ammo melanxolik o'z his-tuyg'ularini tashqi ko'rinishda</p>

ko'rsatishga emas, balki yashirishga intiladi.

Melanxolik o'z tajribalari haqida gapirmaydi, ko'pincha qayg'uli, tushkunlikka tushgan, ishonchsiz, tashvishli, nevrotik kasalliklarga ega bo'lishi mumkin. Biroq, asab tizimining yuqori sezuvchanligiga ega, melanxolik ko'pincha aniq badiiy va intellektual qobiliyatlarga ega.

Sezgir va aqlli odam. Melanxolik o'zini tutishi, harakatchanlik va nutq, tuyg'ularning chuqurligi va barqarorligi bilan ajralib turadi, ularning zaif tomoni tashqi ifodasi. Melanxolikdagi his-tuyg'ular asosan salbiy bo'lib, ularda qayg'uga moyillik ustunlik qiladi.

Ishda melanxolik odatda passivdir. Melanxolik yolg'izlikka moyil, yangi yoki notanish odamlar oldida ko'pincha xijolat tortadi va juda noqulaylikni namoyon qiladi. Har bir yangi va g'ayrioddiy narsa melanxoliklarda tormozlanish holatini keltirib chiqaradi. Melanxolik uchun muloqot uning xafagarchiligi va shubhalari bilan to'sqinlik qiladi.

Melanxolik stressga yaxshi toqat qilmaydi, uning vaqt etishmasligiga munosabati shikastlidir - u faqat qat'iy muddatlar haqida o'ylashdan charchaydi. Melanxolik uchun mojaro holati shunchaki chidab bo'lmas holat.

Tanish va sokin muhitda melanxolik o'zini xotirjam his qiladi va juda samarali ishlaydi. U shunchaki o'z so'zining odami emas, u o'ta majburiydir.

Har bir faoliyat inson ruhiyatiga va uning dinamik xususiyatlariga ma'lum talablarni qo'yganligi sababli, barcha faoliyat turlari uchun ideal bo'lgan temperamentlar mavjud emas.

Temperamentning ish va o'qishdagi roli shundan iboratki, noxush muhit, hissiy omillar, pedagogik ta'sirlardan kelib chiqadigan turli xil ruhiy holatlarning faoliyatigata'sir unga bog'liq.

Neyropsixologik stress darajasini belgilaydigan turli omillarning ta'siri temperamentga bog'liq (masalan, faoliyatni baholash, faoliyatni nazorat qilishni kutish, ish tezligini tezlashtirish, intizomiy harakatlar va boshqalar.).

Temperamentning faoliyat talablariga moslashtirishning to'rtta usuli mavjud.

Birinchi usul-bu kasbiy tanlov bo'lib, uning vazifalaridan biri zarur temperament xususiyatlariga ega bo'lmagan shaxslarning ushbu faoliyatda ishtirok etishining oldini olishdir. Ushbu yo'l faqat shaxsiy xususiyatlarga yuqori talablarni qo'yadigan kasblarni tanlashda amalga oshiriladi.

Temperamentni faoliyatga moslashtirishning *ikkinchi usuli*-insonga qo'yiladigan talablar, shartlar va ish usullarini individuallashtirishdir (individual yondashuv).

Uchinchi yo'l-faoliyatga va tegishli motivlarga ijobiy munosabatni shakllantirish orqali temperamentning salbiy ta'sirini yengish.

Temperamentni faoliyat talablariga moslashtirishning *to'rtinchi, asosiy va eng universal usuli* bu uning individual uslubini shakllantirishdir.

Faoliyatning individual uslubi deganda ma'lum bir shaxsga xos bo'lgan va muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun mos bo'lgan harakat usullarining individual tizimi tushuniladi.

Temperament-insonning oliy nerv faoliyati tipining tashqi ko'rinishi bo'lib, shuning uchun tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash natijasida bu tashqi ko'rinish buzilishi, o'zgarishi mumkin, haqiqiy temperamentning "maskalanishi" mavjud. Shuning uchun temperamentning "sof" turlari kamdan-kam topiladi, lekin, shunga qaramay, u yoki bu tendensiyaning ustunligi doimo inson xulq-atvorida namoyon bo'ladi.

Temperament xulq-atvor va aloqa yo'llarida iz qoldiradi, masalan, serg'ayrat odam deyarli har doim muloqotda tashabbuskor, u begonalar davrasida o'zini xotirjam his qiladi, yangi g'ayrioddiy vaziyat faqat uni hayajonlantiradi.

Melanxolikda, aksincha, qo'rqitadi, chalkashtiradi, yangi vaziyat, yangi odamlar orasida u bir zumda adashadi.

Flegmatik odam, shuningdek, yangi odamlar bilan yaqinlashishni qiyinlashtiradi, uning his-tuyg'ularini ozgina namoyon qiladi va uzoq vaqt davomida kimdir u bilan tanishish uchun sabab izlayotganini sezmaydi. U do'stlik bilan sevgi munosabatlarini boshlashga intiladi va oxir-oqibat sevib qoladi, ammo uning his-tuyg'ulari ritmi sekinlashadi va hissiyotlarning barqarorligi uni bitta sevgiliga aylantiradi.

Xolerik, sangvinikda odamlar, aksincha, sevgi birinchi qarashda portlashdan tez-tez paydo bo'ladi, lekin u qadar barqaror emas.

Inson ishining mahsuldorligi uning temperamentining xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq.

Shunday qilib, sangviik odamning maxsus harakatchanligi, agar ish uni tez-tez bir mashg'ulotdan ikkinchisiga o'tishni talab qilsa, qaror qabul qilishda samaradorlik va bir xillik, faoliyatning muntazamligi, aksincha, uni tez charchashga olib keladi.

Flegmatik va melanxolik, aksincha, qat'iy tartibga solish va monoton ish sharoitida xolerik va sangvinikka qaraganda ko'proq mahsuldorlik va charchoqqa qarshilik ko'rsatadi.

Xulqiy muloqotda har xil temperamentli shaxslar reaksiyasining o'ziga xos xususiyatlarini oldindan bilish va ularga munosib javob berishi zarur.

Biz temperament xulq-atvorning faqat dinamik, ammo mazmunli xususiyatlarini belgilashini ta'kidlaymiz. Xuddi shu temperament asosida ham "buyuk", ham ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lmagan shaxs shakllaishi mumkin.

Temperament tipi nerv sistemasining tug'ma turi kabi yashash sharoiti va tarbiyasiga qarab o'zgarishi mumkin. Kasalliklar, ovqatlanish, gigiena va umumiy turmush sharoitlari bilan bog'liq holda erta yoshda temperament turidagi o'zgarishlarning eng ishonchli faktlari hisoblanadi. Temperamentning ba'zi xususiyatlari bolaning rivojlanishi jarayonida o'zgaradi. Ayniqsa, bunda tarbiya shartlari muhim ahamiyatga ega. Temperament turining irsiy konditsionerlik darajasi masalasi haligacha yetarlicha o'rganilmagan.

Temperament ham xarakter xususiyatlarini belgilamaydi, lekin temperament va xarakter xususiyatlari o'rtasida yaqin aloqa mavjud. Xarakterning xususiyatlari temperamentga bog'liq. Temperamentning ba'zi xususiyatlari hissa qo'shadi. Shuning uchun bolaning temperamentining turiga qarab, xarakterning kerakli xususiyatlarini (individual yondashuv) tarbiyalash uchun unga individual harakat usullarini qo'llash kerak. Temperament va xarakterning namoyon bo'lishi o'rtasida teskari bog'liqlik mavjud. Xarakterning ma'lum xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, inson bunday sharoitlarda temperamentning istalmagan ko'rinishlarini ushlab turishi mumkin.

Temperament umumiy yoki maxsus (masalan, kasbiy) qobiliyatlar darajasini belgilamaydi. Kasbiy faoliyatning ba'zi holatlarida temperamentning u yoki boshqa xususiyatlari unda muvaffaqiyatga yordam berishi mumkin, boshqalari esa faoliyatga xalaqit beradi. Faoliyat talablari temperamentning har qanday xususiyatiga zid bo'lsa, inson o'z temperamentiga eng mos keladigan va bu sharoitlarda temperamentning salbiy ko'rinishlarining ta'sirini bartaraf etishga yordam beradigan uni amalga oshirishning texnikasi va usullarini tanlaydi. Faoliyat jarayonida shaxs tomonidan ishlab chiqilgan bunday muvaffaqiyatli individual texnika va usullar majmuasi uning individual faoliyat uslubini tavsiflaydi. Muayyan individual uslubga ega bo'lish temperamentning o'zini o'zgartirmaydi, chunki individual uslub mavjud temperamentga ega bo'lgan shaxs uchun eng qulay bo'lgan harakatlar majmuidir. Biroq, temperamentning ma'lum xususiyatlariga (masalan, chidamlilik va o'zini

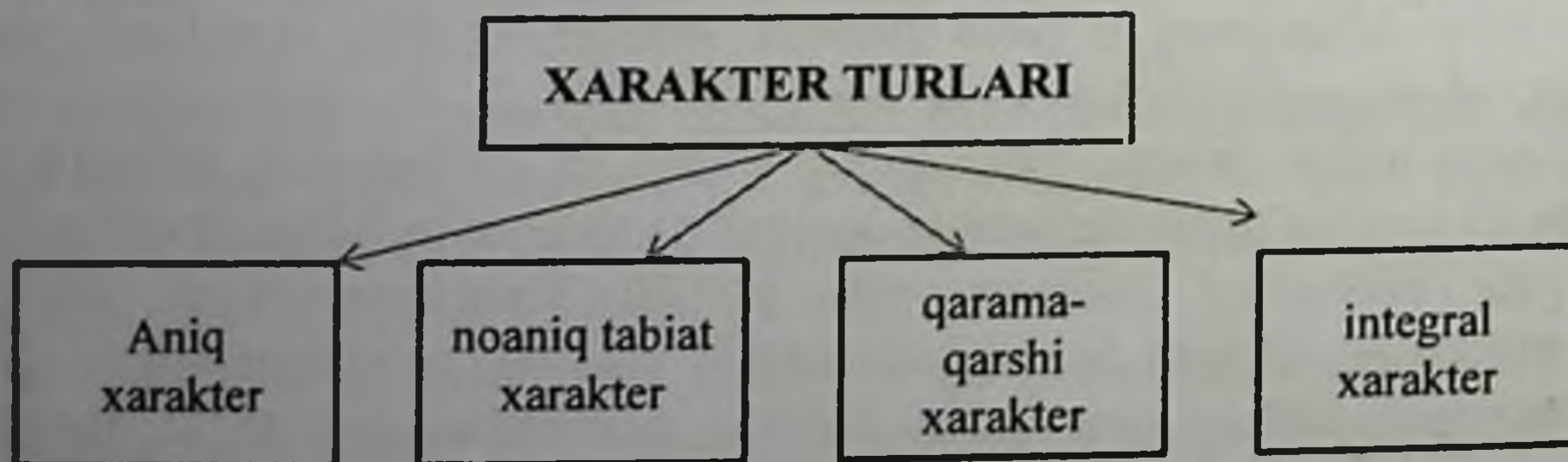
o'zi boshqarish yoki reaktsiyalar tezligiga qo'yiladigan talablar) juda yuqori talablarga ega bo'lgan kasblar mavjud. Keyin muvaffaqiyatga erishish uchun zarur shart - bu kasbga mos keladigan temperamentli odamlarni tanlashdir.

2.7. Xarakter va uning xususiyati.

Xarakter (yunoncha Charakter - iz; chegara, belgi, xususiyat) - ma'lum turmush sharoiti va sharoitlarida ushbu subyekt uchun xarakterli xatti-harakatni belgilaydigan insonning barqaror ruhiy xususiyatlarining individual birikmasi. Xarakter inson shaxsiyatining boshqa jihatlari, xususan, xarakterning tashqi ko'rinishini belgilab beruvchi temperament bilan chambarchas bog'liq bo'lib, muayyan ko'rinishlarda o'ziga xos iz qoldiradi.

Insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi xakteri uning ijtimoiy mavjudligi bilan belgilanadi. Bu individual va tipik kombinatsiyadir. Bir tomondan, har bir shaxsning hayoti, turmush sharoiti va faoliyatining individual o'ziga xosligi turli xil individual xususiyatlar va xarakter ko'rinishlarini shakllantiradi. Boshqa tomondan, bir xil ijtimoiy sharoitda yashovchi odamlarning umumiy, tipik hayot sharoitlari umumiy tomonlar va xarakter xususiyatlarini shakllantiradi. Tipik belgilar ijtimoiy-tarixiy sharoitlar mahsulidir.

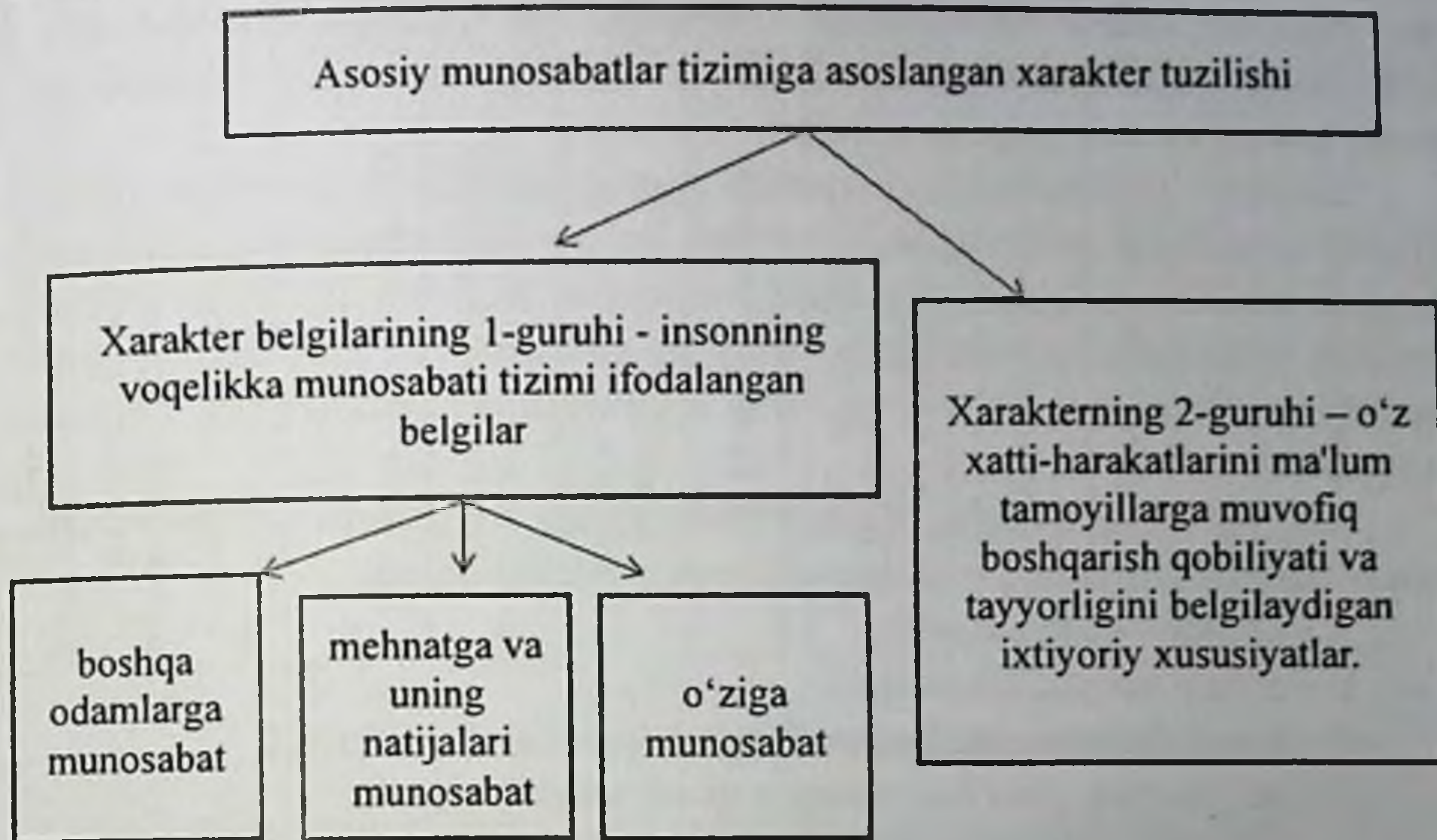
Belgilar o'zlarining aniqligi va yaxlitligi bilan ajralib turadi. Aniq xarakter - bu bir yoki bir nechta aniq dominant belgilarga ega bo'lgan belgi. Noaniq xarakterga ega bo'lgan odamlarda bunday xususiyatlar yo'q yoki zaifdir. Integral va qarama-qarshi belgilar mavjud. Butun qahramonlar maqsadni anglash va faoliyatning o'zi, fikr va his-tuyg'ularning birligi o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning yo'qligi bilan tavsiflanadi. Qarama-qarshi tabiat e'tiqod va faoliyatning buzilishi, bir-biriga mos kelmaydigan fikr va his-tuyg'ular, maqsad va motivlarning mavjudligi, qarama-qarshi intilishlar, istaklar va motivatsiyalar bilan tavsiflanadi.

2.5-rasm Xarakter turlari

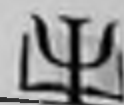
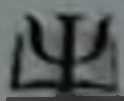
Xarakterning tuzilishi - bu uning alohida belgilari o'rtasidagi barqaror va muntazam bog'liqlik tizimi: asosiy va yuzaki, barqaror va vaziyatli, asosiy va ikkilamchi. Xarakterning tuzilishini tushunish juda muhim, chunki inson xatti-harakatlarining tashqi xususiyatlari xarakterning asosiy xususiyatlarini yashirishi mumkin.

2.6-rasm. Asosiy munosabatlar tizimiga asoslangan xarakter tuzilishi

Misol uchun, to'g'ri vaziyatda ochko'z va tejamkor odam pulni behuda sarflashi mumkin, qo'rqqoq odam muayyan vaziyatda o'zini bema'nilik qilishi mumkin, kamtarin esa buzuq. Zamonaviy psixologiyada xarakterning tuzilishini aniqlashda turli xil yondashuvlar mavjud: kamroq rasmiylashtirilgan va ko'proq rasmiylashtirilgan. Kamroq rasmiylashtirilgan - munosabatlarning asosiy tizimiga asoslangan xarakter belgilarining tavsifi.

Xarakter belgilarining 1-guruhiga insonning voqelikka munosabati tizimi (axloqiy fazilatlar) ifodalangan xususiyatlar kiradi. Ular quyidagi asosiy turlarni o'z ichiga oladi: boshqa odamlarga munosabat (individualizm yoki kollektivizm, xudbinlik yoki altruizm, befarqlik yoki sezgirlik, qo'pollik yoki xushmuomalalik, yolg'on yoki rostgo'ylik), ishga va uning natijalariga munosabat (dangasalik yoki mehnatsevarlik, ozodalik yoki chalkashlik, tashabbuskorlik yoki passivlik, mas'uliyat yoki mas'uliyatsizlik, tashkilotchilik), o'ziga bo'lgan munosabat (talab qilish darajasi, tanqidiy, o'zini o'zi qadrlash).

Xarakter xususiyatlarining 2-guruhi iroda kuchini o'z ichiga oladi, bu o'z xatti-harakatini ma'lum tamoyillarga muvofiq nazorat qilish qobiliyati va istagini belgilaydi.

Xarakterning irodaviy xususiyatlariga maqsadlilik, qat'iyatlilik, qat'iyatlilik, o'zini tuta bilish, chidamlilik, jasorat, jasorat yoki shunga mos ravishda salbiy xususiyatlar - o'jarlik, qat'iyatsizlik, tortinchoqlik kabi ijobiy xususiyatlar kiradi. Irodaviy xususiyatlarning rivojlanishiga qarab, kuchli va zaif belgilar mavjud.

Xarakter strukturasi yanada rasmiylashtirilgan tavsifiga misol sifatida amerikalik psixolog R.Kettelning ko'p yillik tadqiqotlari natijasida olingan xarakter belgilarining omilli modelini keltirish mumkin. U bir-birining odamlarining turli baholarini umumlashtirish asosida o'n bitta xususiyatni va beshtasini - o'zini o'zi qadrlashni umumlashtirish asosida aniqladi.

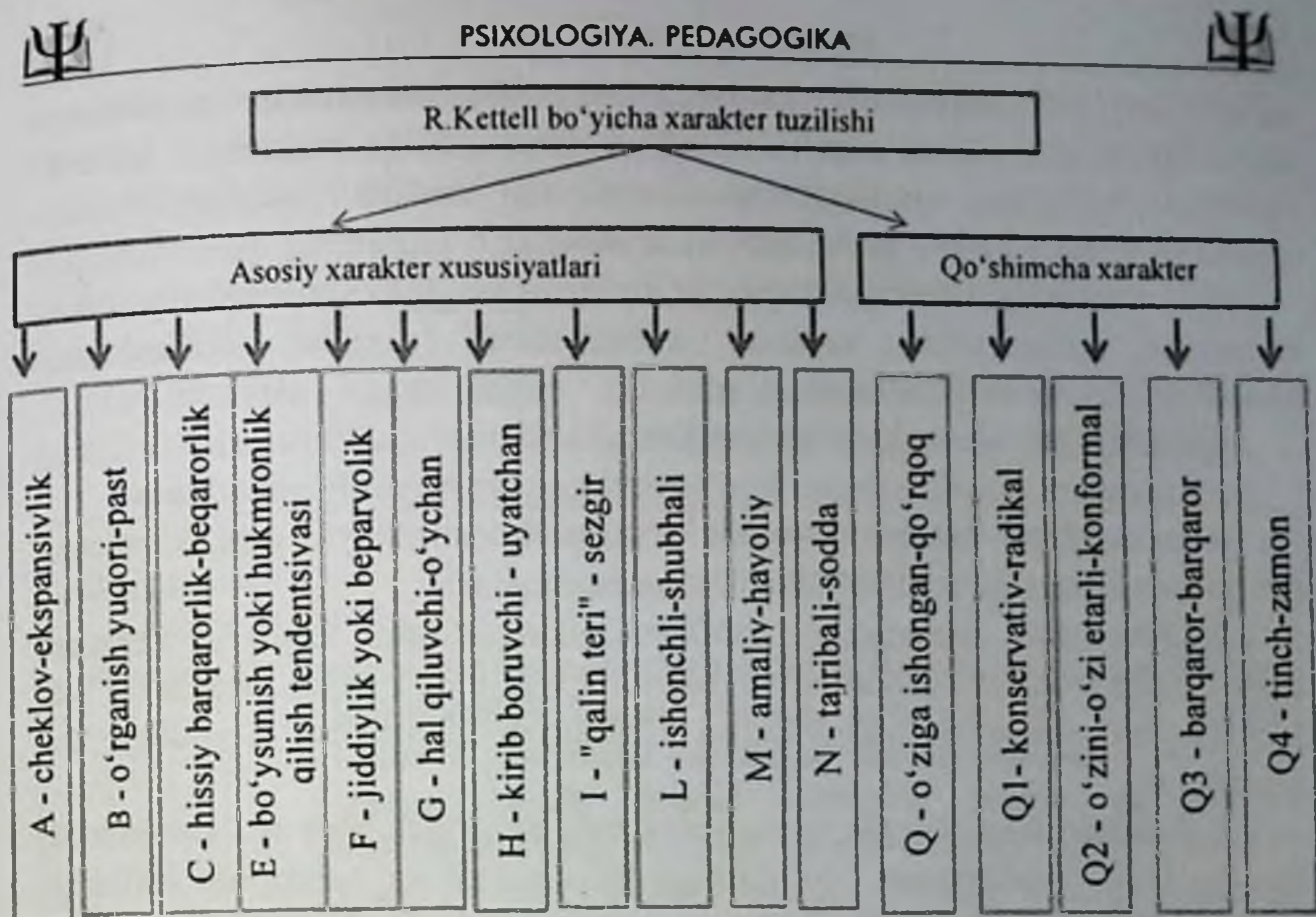
R.Kettelning fikricha, xarakterning uning tuzilishini aks ettiruvchi asosiy belgilari quyidagi o'zgaruvchilarni o'z ichiga oladi:

- A - cheklov-ekspansivlik,
- B - o'rganish yuqori-past,
- C - hissiy barqarorlik-beqarorlik,
- E - bo'ysunish yoki hukmronlik qilish tendentsiyasi,
- F - jiddiylik yoki beparvolik,
- G - hal qiluvchi-o'ychan,
- H - kirib-uyajon,
- I - "qalin teri" - sezgirlik,
- L - ishonchli-shubhali,
- M - amaliy-hayoliy,
- N - tajribali-sodda.

Qo'shimcha xarakter xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Q - o'ziga ishongan-qo'rqqoq,
- Q1 - konservativ-radikal,
- Q2 - o'zini-o'zi etarli-konformal,
- Q3 - barqaror-beqaror,
- Q4 - tinch-zamon.

Ushbu xarakter xususiyatlari 16 faktorli Kettel shaxsiy so'rovnomasida to'plangan, unda ushbu o'lchovlarning har biri uning namoyon bo'lishining kattaligiga qarab xarakter xususiyatlarining jiddiyligini aks ettiradi.

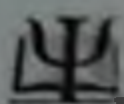
2.7-rasm. R.Kettell bo'yicha xarakter tuzilishi

Xarakter xususiyatlarini shartli ravishda ularni quyidagicha guruhlash mumkin:

a) shaxsning boshqa odamlarga (qarindoshlari, do'stlari, tanishlari va notanishlarga, qarama-qarshi jinsdagi odamlarga, unga yaxshi yoki dushmanlik bilan munosabatda bo'lgan odamlarga), turli rasmiy va norasmiy guruhlarga bo'lgan munosabatini aks ettiruvchi xususiyatlar, xarakter xususiyatlari. Bu munosabatlar do'stlik, sezgirlik, xushmuomalalik yoki aksincha, takabburlik, hasad, tajovuzkorlik, shafqatsizlik, egosentrizm, ziddiyat, avtoritarizm va hokimiyat, individuallik kabi fazilatlarni namoyon etishga yordam beradi;

b) shaxsning o'ziga bo'lgan munosabati namoyon bo'ladigan xususiyatlar, xarakter xususiyatlari (uning ijtimoiy mavqei, tashqi ko'rinishi, o'z sog'lig'i va boshqalar); insonning o'ziga qanday munosabatda bo'lishiga qarab, uning boshqalarga munosabati haqida aytishimiz mumkin. Bunday xarakter xususiyatlariga quyidagilar kiradi: kamtarlik, sezgirlik, altruizm va aksincha, xudbinlik, takabburlik, xudbinlik, bema'nilik, zaiflik va boshqalar;

c) mehnatga, rasmiy, kasbiy faoliyatga munosabatni ifodalovchi xususiyatlar, xarakter xususiyatlari (mehnatkorlik, halollik, aniqlik,

dangasalik, mas'uliyatsizlik va boshqalar). Bu xususiyatlar insonning obro'siga, ijtimoiy obro'siga ta'sir qiladi. Ular orasida intizomga, qonun va tartib-intizomga munosabatni ifodalovchi xarakter xususiyatlarini ajratib ko'rsatish kerak: mehnatsevarlik, aniqlik;

d) moddiy qadriyatlarga, o'z farovonligiga munosabatni aks ettiruvchi xususiyatlar, xarakter xususiyatlari (saxiylik, ochko'zlik, xudbinlik, tejamkorlik va boshqalar).

Quyidagi xarakter tipologiyalari mavjuddir:

1. Xarakter xususiyatlarini bog'lovchi konstitutsiyaviy nazariyalar u insonning tashqi ko'rinish odatlari konstitutsiya, odat (Rostan, Lombroso, Shigo, Krechmer, Sheldon va boshqalar).

2. Akcentual nazariyalar xarakter xususiyatlarini urg'u - ortiqcha ifoda, individual xususiyatlar va ularning yig'indisi bilan bog'laydi va psixikaning ekstremal variantlarini ifodalaydi (Leongard, Lyuchko va boshqalar).

3. Funktsional-tipologik nazariyalar xulq-atvor uslubiga ega xarakterga ega bo'lgan "funktsiyalar" to'plamiga mos keladi va bunda har birining o'ziga xos xususiyatlari inson xususiyatlarini bog'laydi (Jung va boshqalar).

4. Xarakter xususiyatlarini bog'lovchi sotsial nazariyalar-axborot almashinuvining turi (Augustinav va boshqalar).

5. Belgilarning ijtimoiy tipologiyasi, insonni hayotga, jamiyatga, axloqqa asoslangan munosabat (Fromm).

Demak, "xarakterning tuzilishi" ma'lum bir ilmiy tushuncha bo'lib, mazmun va mohiyati bilan ilmiy tushunchaga bog'liqdir.

Xarakterning yaxlit shakllanish sifatidagi tuzilishidan farqli ravishda, xarakterning ayrim xususiyatlari mavjud: yaxlitlik, aniqlik, qat'iylik, kuch, muvozanat, xarakterning axloqiy balandligi. Xarakterning barcha bu xususiyatlari tug'ma fazilatlar emas, balki insonning o'z-o'zini tarbiyalash va ichki aqliy resurslarni safarbar etishga qaratilgan harakatlarining natijasidir. Xarakterning tuzilishi va xarakter xususiyatlari hayot davomida o'zgarishi mumkin. Har bir insonning vazifasi sa'y-harakatlarni amalga oshirish, ularni shaxs madaniyatining yuksak standartlari tomonidan ishlab chiqilgan ideallarga muvofiq o'z xarakterini yaxshilashga yo'naltirishdan iboratdir.

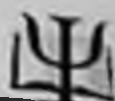
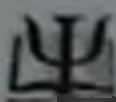
2.8. Xarakter aksentuatsiyasi

Xarakter aksentuatsiyasi - bu shaxsning hissiy-irodaviy va motivatsion sohasining rivojlanishidagi og'ishishlar bo'lib, ular ma'lum

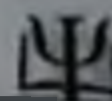
xarakter xususiyatlarini haddan tashqari kuchaytirishda namoyon bo'ladi. Bunday og'ishlarning shakllanishi hissiy tartibga solish rivojlanishining notekisligiga olib keladi. Xarakter акцентуацияси o'smirlar davrida (organizmdagi gormonal o'zgarishlar paytida) eng aniq namoyon bo'ladi va balog'at yoshida me'yorga tushadi, ammo ularning ba'zilari erta yoshda aniqlanadi.

O'smirlarda kuzatiladigan xarakter aksentuatsiyasining chastotasi turlicha. Bu aksentuatsiya turiga va respondentlar kontingentiga bog'liq.

Xarakter aksentuatsiyasi turi	<i>Xarakter aksentuatsiyalari turlarining xususiyatlari</i>
<i>Gipertim tip</i>	<p>U haddan tashqari aloqaga tez kirishadi, yaxshi suhbatdosh, imo-ishoralari ifodali, mimika, pantomimikasi bilan ajralib turadi. U ko'pincha suhbatning asl mavzusidan o'z-o'zidan chetga chiqadi. Bunday odamning rasmiy va oilaviy majburiyatlarining jiddiyligi yetarli emasligi sababli odamlar bilan epizodik nizolar mavjud. Bunday turdagi odamlar ko'pincha nizolarning tashabbuskorlari bo'lishadi, lekin boshqalar bu haqda ularga izoh berishsa, xafa bo'lishadi.</p> <p><i>Ijobiy xususiyatlari:</i> energiyaga boy, faolligi yuqori, optimist, tashabbuskor.</p> <p><i>Salbiy xususiyatlari:</i> beparvo, axloqsiz xatti-harakatlarga moyilligi bor, asabiy, o'z vazifalariga yetarlicha jiddiy emas. Ular qattiq tartib-intizom, bir xil faoliyat, majburiy yolg'izlik sharoitlariga toqat qilishlari qiyin.</p>
<i>Distim tip</i>	<p>Bu past aloqa, pessimistik kayfiyat bilan ajralib turadi. Bunday odamlar asosan uy bekalari, kamdan-kam hollarda boshqalar bilan ziddiyatga tushadilar, yopiq hayot kechiradilar. Ular o'zlari bilan do'st bo'lganlarni qadrlashadi va ularga bo'ysunishga tayyor.</p> <p><i>Ijobiy xususiyatlari:</i> jiddiy, halol, o'tkir adolat tuyg'usiga ega.</p> <p><i>Salbiy xususiyatlari:</i> passiv, fikrlashning sustligi, qo'pol, individuallik.</p>
<i>Sikloid tip</i>	<p>Bu tip kayfiyatining tez-tez o'zgarishi bilan tavsiflanadi, bu esa ko'pincha muloqot uslubini o'zgartiradi. Ko'tarinki kayfiyat davrida ular ochiqko'ngil, tushkunlik davrida esa yopiq. Ruhiy tiklanish davrida ular o'zlarini gipertim tip odamlaridek kabi tutadilar</p> <p>turg'un davrda esa – distim tip kabi tutishadi.</p>

Qiziqarli tip	Bu tip boshqalar bilan munosabatga kirishishi qiyin sekin og'zaki va og'zaki bo'lmagan reaksiyalar bilan tavsiflanadi. Ular ko'pincha zerikarli va g'amgin, qo'pol va qasam ichishga, nizolarga moyil. Ular jamoada o'zii noqulay his qiladi, ammo oilada kuchli. Emotsional jihatdan xotirjam holatda, bu turdagi odamlar vijdonli, toza. Biroq, ular hissiy qo'zg'alish holatida asabiylashadi, xatti-harakatlarini yomon nazorat qiladi.
Qattiq tip	U o'rtacha xushmuomalali, zerikarli, axloqi yaxshiligi bilan ajralib turadi. Konfliktlarda tashabbuskor, faol ishtirokchi sifatida harakat qiladi. Har qanday holatda ham yuqori natijalarga erishishga intiladi, o'ziga yuqori talablar qo'yadi. Ayniqsa, ijtimoiy adolatga sezgir, ammo haqoratli, shubhali, qasoskor. Ba'zida o'ziga haddan tashqari o'ziga ishongan, shuhratparast, hasadgo'y, ishda, yaqinlar va qo'l ostidagilarga haddan tashqari talablar qo'yadi.
Pedant tip	U kamdan-kam hollarda nizolarga kirishadi va passiv harakat qiladi. U xizmatda o'zini boshliq kabi tutadi, boshqalarga ko'plab rasmiy talablar qo'yadi. Shu bilan birga, u boshqa odamlarga ham yo'l beradi. Ba'zan uyga haddan tashqari aniqlik da'volarni talab qiladi. Uning jozibali xususiyatlari: halol, aniqlik, jiddiylik, ishonchlilik. salbiy xususiyatlari - rasmiyatchilik, xirillash.
Xavotirli tip	Ushbu turdagi odamlar boshqalar bilan munosabatda passiv, qo'rqoqlik, ishonchsizlik, passiv kayfiyati bilan ajralib turadi. Ular kamdan-kam hollarda boshqalar bilan munosabatga kiradilar, ziddiyatli vaziyatlarda yordam izlaydi. Ular quyidagi jozibali xususiyatlarga ega: do'stona munosabat, o'z-o'zini tanqid qilish, mehnatsevarlik. Ishonchsizligi tufayli ular ko'pincha hazillar uchun mo'ljal bo'lib xizmat qiladilar.
Emotiv tip	Bu odamlar o'zlarining yaqinlari bilan kichik doirada muloqot qilishni afzal ko'radilar va ular bilan yaxshi aloqalar o'rnatadi. Ular kamdan-kam hollarda nizolarga kirishadilar. Jozibali xususiyatlar: mehribonlik, rahm-shafqat, o'tkir his-tuyg'ular burch, mehnatsevarlik. Salbiy xususiyatlar: yuqori sezuvchanlik, ko'z yoshi.
Demonstrativ tip	Ushbu turdagi odamlar aloqalarni o'rnatish qulayligi, etakchilikka intilish, hokimiyat va maqtovga intilish bilan ajralib turadi. U odamlarga yuqori moslashuvchanlikni va ayni paytda muloqotning tashqi yumshoqligi bilan moyilligini namoyish etadi. Bunday odamlar o'zlariga ishonch va yuqori talablar bilan boshqalarni g'azablantiradilar, muntazam ravishda nizolarni qo'zg'atadilar, lekin ayni paytda o'zlarini faol himoya qiladilar. Jozibador xususiyatlar: xushmuomalalik, badiiylik, boshqalarni o'ziga jalb qilish qobiliyati, g'ayrioddiy fikrlash va harakatlar.

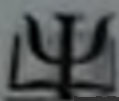

	Salbiy xususiyatlar: xudbinlik, ikkiyuzlamachilik, maqtanish, ishdan qochish.
<i>Yuqori tip</i>	U yuqori aloqa, suhbatdosh, sevgi bilan ajralib turadi. Bunday odamlar tez-tez bahslashadilar, lekin ishni ochiq mojaroga olib kelmaydilar. Konfliktli vaziyatlarda ular ham faol, ham passivdir. Biroq, do'stlar va qarindoshlarga bog'langan va ehtiyotkor. Ular rahm-shafqat tuyg'usiga ega, yaxshi ta'mga ega, tuyg'ularning yorqinligi va samimiyligini ko'rsatishni yaxshi ko'rishadi. Salbiy xususiyatlar: vahimachi, kayfiyatga o'zgaruvchan
<i>Ekstrovert tip</i>	U yuqori aloqaga ega. Bunday odamlarning do'stlari, tanishlari ko'p, ular suhbatdosh, har qanday ma'lumotga ochiq, kamdan-kam hollarda to'qnash keladi. Do'stlar bilan muloqotda, ishda va oilada ular ko'pincha boshqalarga yo'l berishadi. Jozibador xususiyatlari: boshqalarni diqqat bilan tinglashga tayyorlik, so'ralgan narsani bajarish, mehnatsevarlik. Salbiy xususiyatlar: ehtiyotsizlik, o'yin-kulgiga bo'lgan ishtiyoq, g'iybat va mish-mishlarni tarqatishda ishtirok etish.
<i>Itrovert tip</i>	U juda past aloqa, izolyatsiya, haqiqatdan ajralish, falsafaga moyilligi bilan ajralib turadi. Bunday odamlar yolg'izlikni yaxshi ko'radilar, kamdan-kam hollarda boshqalar bilan to'qnash kelishadi. Ular ko'pincha hissiy jihatdan sovuq idealistlardir. Ularda vazminlik, kuchli e'tiqodning mavjudligi, prinsipiiallik kabi jozibali xususiyatlar mavjud. Ular shuningdek, salbiy xususiyatlarga ega. Bu o'jarlik, fikrlashning sustligi, o'z g'oyalarini qat'iy himoya qilishdir. Ularning barchasi o'z nuqtai nazariga ega, bu noto'g'ri bo'lishi mumkin, lekin ular buni davom ettiradilar.

Masalan, umumta'lim maktablari o'quvchilari orasida aksentuatorlarning ulushi taxminan 40% ni, ijtimoiy jihatdan noto'g'ri xatti-harakatlari bo'lgan o'smirlarda - 60%, huquqbuzarlik sodir etgan o'smirlar orasida - 80% ni tashkil qiladi. Zamonaviy amaliyotda K.Leongrard xarakter aksentuatsiyasining 12 turini ajratadi.

2.9. Qobiliyat, layoqat, intellekt, talant.

Qobiliyatlar (eng. abilities, aptitudes, capabilities) - bir shaxsni boshqasidan ajratib turadigan, bilim, ko'nikma va malakalar bilan cheklanib qolmasdan, faoliyatning yangi usullari va turlarini o'rganishning qulayligi va tezligini belgilovchi faoliyatning muvaffaqiyatini belgilovchi

individual-psixologik xususiyatlardir. (B.M.Teplov). Qobiliyatlarni individual ifoda o'lchoviga ega bo'lgan, muayyan faoliyatni o'zlashtirish, amalga oshirishning muvaffaqiyati va o'ziga xosligida namoyon bo'ladigan individual aqliy funksiyalarni amalga oshiradigan psixologik funksional tizimlarning xususiyatlari sifatida aniqlash mumkin. (V.D Shadrikov.)

B.M.Teplov umumiy layoqat va istedod - qobiliyatlarning rivojlanishi uchun asos bo'lgan insonning tug'ma, fiziologik xususiyatlari jamlanmasidir. Biroq, zamonaviy psixologik tadqiqot ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, testlar bilan o'lchanadigan qobiliyatlar psixofiziologik moyilliklarga qaraganda yuqori irsiy aniqlanish koeffitsientiga ega.

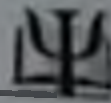
Biror kishining ma'lum qobiliyatlari borligining birinchi belgisi - bu moyillik. **Mayllar** - har qanday mashg'ulotga ijobiy, o'ziga xos motivatsiyali munosabat (jalb qilish, qiziqish). Mayllik tashqi sabablarga ko'ra emas ("tan olish", "muvaffaqiyat"), balki unga chuqur jalb qilish tufayli harakat qilish ishtiyoqining paydo bo'lishidir.

Ingliz psixologi L.Thurston ettita asosiy aqliy salohiyatni aniqladi:

- 1.hisoblash qobiliyati;
- 2.suhbatga moslashuvchanlik;
- 3.so'z orqali idrok;
- 4.fazoviy orientatsiya;
- 5.xotira;
- 6.subyektlardagi o'xshashlik, farqlarni va ularning belgilarini idrok etish qobiliyati;
7. subyektlardagi o'xshashlik, farqlarni va ularning belgilarini idrok etish tezligi.

Epigenetik yondashuvga ko'ra, inson aqliy qobiliyatlarining umumiy darajasi atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir natijasi bo'lib, uning sifati va turli xil stimullar bilan to'yinganligi katta ahamiyatga ega. Asosiy aqliy potentsiallarni o'lchash uchun maxsus testlarning yaratilishi (intellekt testlari) odamlarning 2-3 foizida aqliy zaiflik, 1-2 foiz odamlarda esa aqlning o'ta yuqori darajalari bor degan xulosaga keldi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bolaning hayotining birinchi oylaridan boshlab aqliy rag'batlantirish uning intellektual rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Ijtimoiy muhit bolaning intellektual rivojlanishi uchun ham muhimdir, ularsiz hatto genetik jihatdan aniqlangan yuqori darajadagi aqliy qobiliyatlar ham rivojlanmasdan qolishi mumkin.

Psixologiyada intellektual salohiyatdan tashqari, ijodiy salohiyat, ya'ni ijodiy qobiliyatlar ham mavjud.

Ijodkorlik - bu shaxsning o'ziga xos, nostandart mahsulotlar yaratish qobiliyati. Aql-idrok va ijodkorlik darajasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muvofiqlik yo'q. Ma'lumki, yetarlicha yuqori darajadagi aql-idrok va ijodkorlik o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q. Yuqori darajadagi aql va past darajadagi ijodkorlik yoki past darajadagi aql va yuqori darajadagi ijodkorlikning kombinatsiyasi mavjud.

Shunday qilib, umumiy aqliy qobiliyatlar muammosi zamonaviy tadqiqotlar uchun ochiqligicha qolmoqda. Shu bilan birga, asab tizimining ayrim tug'ma xususiyatlari, xususan, asab jarayonlarining egiluvchanligi, miya to'qimalarining tuzilishida ma'lum aminokislotalarning mavjudligi, miyaning yaxshi qon ta'minlanishi (egiluvchanlik, kuch, miya tomirlari va kapillyarlarning shoxlanishi), ovqatlanish va tashqi madaniy muhit turli xil, hissiy jihatdan boy muloqot bilan birgalikda inson aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishning eng muhim shartidir.

Qobiliyatlar murakkab tuzilishga ega. Qobiliyatlar tuzilishi temperament va xarakter xususiyatlariga bog'liqdir, chunki ular o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda birlikni, umumiy uyg'unlikni ta'minlaydi.

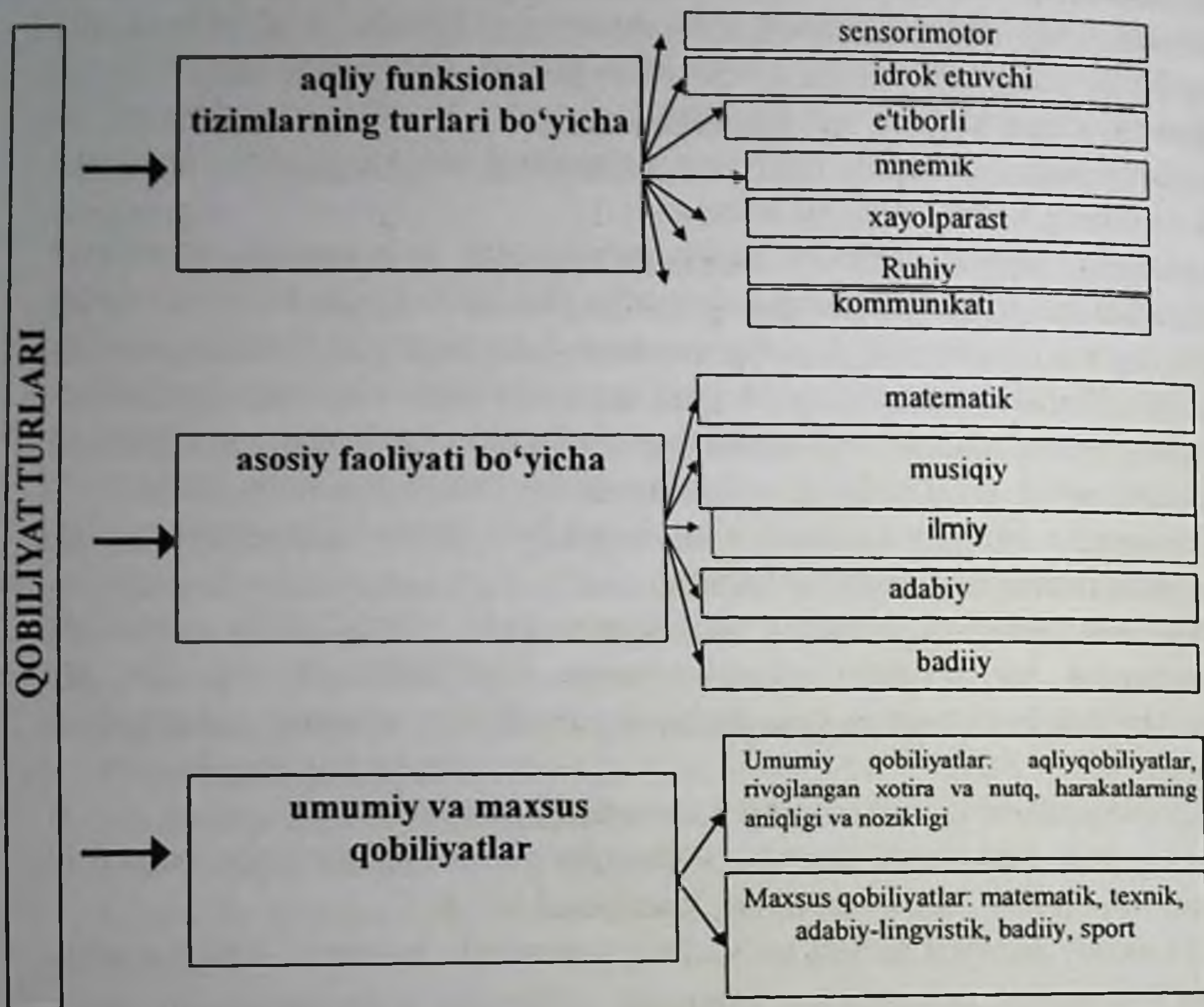
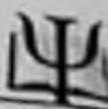
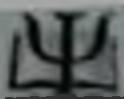
Qobiliyatlarni tasniflashning 3 ta varianti mavjud:

- 1) psixik funksional tizimlar turlari bo'yicha (sensomotor, perseptiv, diqqat, mnemonik, tasavvur, aqliy, kommunikativ);
- 2) asosiy faoliyat turlari bo'yicha (matematik, musiqiy, ilmiy, adabiy, badiiy);
- 3) umumiy va maxsus qobiliyatlar.

Umumiy qobiliyatlar, birinchidan, bu guruhdagi ko'pchilik odamlarda normal rivojlanish holatida ekanligi bilan tavsiflanadi; ikkinchidan, ular keng ko'lamlı faoliyatga "ishlatilgan". Umumiy qobiliyat I.P Pavlov tomonidan aniqlangan uchta turdagi odamlardan birining ustun tipologiyasini o'z ichiga olmaydi: "badiiy", "aqliy" yoki "o'rta" tip".

Birinchi signal tizimi hukmron bo'lganlar, o'ziga xos yorqinligi bilan ajralib turadi. Ularda tasvirlar, emotsionallik, rassom, aktyor, musiqachi, shoir kabi kasblarga moyilroq bo'lishadi.

"O'rta tip" signal tizimlarining nisbiy muvozanati bilan tavsiflanadi. Ular aniq fanlarga oid kasblarga qiziqishadi. Bunday odamlar o'zlarini inson kasblarining keng doirasi, jumladan tizimlar: "inson - tabiat", "inson - inson", "inson - texnologiya" kabi kasblarni tanlashadi.

2.8-rasm. Qobiliyat turlari

Maxsus qobiliyatlar - bu shaxsga ma'lum bir faoliyat sohasida yuqori natijalarga erishish imkonini beradigan shunday aqliy xususiyatlardir. Maxsus qobiliyatlar muayyan faoliyat turiga moyillik bilan bog'liq. Masalan, shaxmat o'ynash qobiliyati, musiqiy qobiliyatlari - bu maxsus qobiliyatlar. Ular maxsus moyilliklarni o'z ichiga oladi (masalan, balet raqslari uchun qobiliyatlari, maxsus tana tuzilishini, mushak-skelet va nerv-mushak apparatlarini, o'z harakatlarini boshqarish tezligi va aniqligini ta'minlaydigan asab tizimining maxsus xususiyatlarini o'z ichiga oladi).

Qobiliyatlarning asosiy tushunchalari ularni tashxislash usullari bilan bevosita bog'liq. Umumiy qobiliyatlarning analitik tushunchalari turli kasblar vakillarini ommaviy tekshirish natijalarini statistik qayta ishlashga asoslanadi. Bugungi kunga kelib, empirik tadqiqotlarning aksariyati umumiy qobiliyatlarni ochib beradi, ularning rivojlanish darajasi keng ko'lamli faoliyatning muvaffaqiyatiga bog'liq. Intellektual chegara

nazariyasi (Perkins, Termin) mashhur bo'lib, unga ko'ra har bir faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun ma'lum darajadagi aql talab qilinadi; ishdagi keyingi muvaffaqiyat aql bilan emas, balki boshqa individual psixologik xususiyatlar bilan belgilanadi. Biogenetik tushunchalar umumiy intellekt va ba'zi maxsus qobiliyatlarning (shu jumladan matematik) irsiyatning yuqori darajasini ko'rsatadi; shu bilan birga, ijodkorlik ko'proq ijtimoiy mikro muhit ta'siriga bog'liq. O.Zayontsning "Oilaning intellektual iqlimi" nazariyasi qobiliyatlarni rivojlantirishga ekologik yondashuvga asoslanadi.

Qobiliyatlarning rivojlanish darajasiga ko'ra, ularning namoyon bo'lishining quyidagi bosqichlari ajratiladi: iqtidor, iste'dod, daho.

Iqtidor - bu shaxsning muayyan faoliyatga qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda namoyon bo'ladigan mayllarning mavjudligi, uni o'zlashtirishning tez sur'ati va yuqori natijalari bilan baholanishi mumkin. Iqtidorning umumiy va maxsus xususiyatlari mavjud. Faoliyatni o'zlashtirishda muvaffaqiyatli dinamikani ko'rsatadigan odam "iqtidorli" deb ataladi.

Iste'dod - bu asosiy yangilik, boshqalar uchun mavjud emasligi bilan ajralib turadigan va ijtimoiy qadriyat bilan ajralib turadigan faoliyat natijalarini ta'minlaydigan qobiliyatlarning rivojlanishining eng yuqori darajasi. Iste'dod ajoyib san'at asarlarini yaratishni, muayyan faoliyatda ajoyib natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Iste'dodning eng yuqori darajasi dahodir. Daho - bu inson taraqqiyotining yuqori darajasi bo'lib, uning faoliyati natijalari jamiyat hayotida butun bir davrni tashkil etadi, insoniyat madaniyati va sivilizatsiyasi xazinasining abadiy bir qismidir.

Qobiliyatlarning rivojlanishi inson hayotining o'ziga xos ijtimoiy-tarixiy sharoitlari bilan bog'liq. Avlodlar uchun to'plangan moddiy va ma'naviy madaniyatni insonning o'zlashtirishi bilan bog'liq. Qobiliyatlarni rivojlantirishning bevosita manbai uning turli ya'ni o'quv, o'yin, taqlid va mehnat kabi faoliyatidir.

Qobiliyatlar asta-sekin rivojlanadi. Qobiliyatlar rivojlanishining birinchi bosqichida faoliyatning reproduktiv va imitativ elementlari paydo bo'ladi. Keyingi bosqichlar mustaqil harakatlarning rivojlanishi va shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bunday holda, ba'zi qobiliyatlar avvalroq, boshqalari esa keyinroq aniqlanadi. Qobiliyatlar namoyon bo'lishining muhim belgisi o'rganish, ya'ni faoliyat elementlarini o'zlashtirish tezligidir. Haddan tashqari aqliy yoki jismoniy ortiqcha yuk qobiliyatlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi, bu esa charchoq va

samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

2.10. Intellect ko'pligi nazariyasi (G.Gardner bo'yicha).

Psixologiyada intellektni o'rganish uzoq tarixga ega. Intellectga ta'rif berishda turlicha yondashuvlar mavjud edi: uning biologik tabiati ko'rib chiqildi, u psixofizik funksiyalaru bilan aniqlandi (Galton nazariyasi), kognitiv rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlariga atrof-muhitning ta'siri (Binet nazariyasi) o'rganildi.

Intellect aqliy qobiliyatlar shkalasida o'lchanishi mumkin bo'lgan tizimli obyekt sifatida qaraldi (Veksler nazariyasi). Intellect ostida Veksler "insonning maqsadli harakat qilish, oqilona fikrlash va atrof-muhit bilan samarali munosabatda bo'lish qobiliyatini" tushundi. Spirman Intellectni umumiy "aqliy energiya" deb hisoblaydi, uning darajasi har qanday sinovning muvaffaqiyatini belgilaydi.

L.Tyurston intellektning multifaktorial modelini asoslab berdi. Bugungi kunda bu aqlning eng keng tarqalgan modelidir.

J.Gilford "intellect strukturasi" (SI) modelini taklif qilib, omillarning uch guruhini aniqladi: aqliy operatsiyalar, testlarda foydalaniladigan materialning xususiyatlari va natijada olingan intellektual mahsulot.

J.Piage asarlarida intellekt mavzuni atrof-muhit bilan muvozanatlashning eng yuqori universal usuli sifatida qaraladi.

R.Kettel intellektning ikki turi tushunchasini shakllantirdi: irsiyat ta'siriga bog'liq bo'lgan "suyuqlik" va asosan atrof-muhit ta'siriga bog'liq bo'lgan o'tmish tajribasidan foydalanishni talab qiladigan "kristallik".

1970-yillarning o'rtalarigacha olimlar aqlning turli tomonlarini ajratib olishga va ularning xususiyatlarini shakllantirishga harakat qilishdi.

1983 yilda birinchi nazorat testlari paydo bo'lganidan deyarli 80 yil o'tgach, Govard Gardner intellektual qobiliyatni o'lchash uchun Alfred Binetning IQ testi kontseptsiyasiga qarshi chiqdi. G.Gardner uning ko'pligi nazariyasini ilgari surdi (TMI ko'p jihatdan aql sinovi chegaralarini yengib o'tishga, insonning intellektual salohiyati doirasini kengaytirishga intilayotgan IQ kontseptsiyasiga diametral qarama-qarshidir.. Binet davrida ham mavjud bo'lmagan ilmiy tadqiqotlar bo'yicha: kognitiv fan (fikrlashni o'rganish) va nevrologiya (miyani o'rganish) bo'yicha bu model asos qilib olingan

Gardner aqlning 7 turini aniqladi: musiqiy, jismoniy-kinestik, mantiqiy-matematik, lingvistik, fazoviy, shaxslararo va shaxsiy. "Intellectning kamida bir nechta turlari mavjud, ular bir-biridan nisbatan

mustaqil, ular ko'p jihatdan namoyon bo'lishi va birlashtirilishi mumkin".

Musiqiy-ritmik intellektga ovoz va ritmni taniy olish, undan foydalanish qobiliyati, tovush va ohanglarga sezgirlik, musiqiy eshitishning yuqori darajada rivojlanganligi, musiqa asboblari chalish qobiliyati kiradi. Bu aql juda yuksak tabiiy kuchga ega, u go'yo inson tabiatiga xosdir. Shubhasiz, bu turdagi aqlning eng yorqin ifodasi kompozitorlar, qo'shiqchilar, ijrochilar, musiqa o'qituvchilarida uchraydi. Miyaning ayrim qismlari, asosan, o'ng yarim shar, musiqani idrok etish va yaratish uchun ayniqsa muhimdir, garchi ularni bir ma'noda aniqlash qiyin.

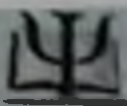
Tana-kinestik intellekt insonning individual mushak guruhlari va umuman tananing harakatlarining plastikligidan foydalangan holda hissiyotlarni, kuch va go'zallikni ijodiy ifodalash qobiliyatini aks ettiradi. Tananing harakatlari miya yarim sharlarining motor nervi tomonidan boshqariladi va har bir yarim shar tananing qarama-qarshi qismi uchun javobgardir. Ya'ni, "o'ngda" asosan chap yarim shar ishtirok etadi. Tanadan his-tuyg'ularni ifodalash (raqsda), o'ynash (sportda) yoki yangi "mahsulot" yaratish (ixtironi ishlab chiqishda) insonning kognitiv qobiliyatlaridan dalolat beradi. Bu tur ayniqsa raqqosalar, balet raqqosalari, sportchilar, akrobatlar, konkida uchuvchilar, sirk artistlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Mantiqiy-matematik intellekt ilmiy tafakkur deb ataladigan narsa bilan bog'liq, ya'ni induktiv va deduktiv fikrlash qobiliyati, yuqori darajada rivojlangan mantiqiy tafakkur, abstraktsiyalar, belgilar va raqamlar bilan ishlash qobiliyati, sabab va ta'sir munosabatlarini o'rnatish, qonuniyatlarni ochish qobiliyati; qisman korreksiya qilish qobiliyatidir.

Bundan tashqari, bu kuzatish empirik mezonlar bilan tasdiqlangan. Ma'lumki, matematik hisob-kitoblar uchun miyaning ayrim qismlarining ishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Misol uchun, ba'zi "o'rgangan ahmoqlar" boshqa sohalarda sezilarli kamchiliklarga ega bo'lsa ham, juda yaxshi sanaydi. Ushbu aqlning rivojlanishi Jan Piaget va boshqa psixologlar tomonidan batafsil muhokama qilingan.

Ushbu turdagi intellekt olimlar, kompyuter dasturchilari, buxgalterlar, huquqshunoslar, bankirlar va, albatta, matematiklarda aniq ko'rinadi.

Lingvistik intellekt ham empirik sinovdan o'tgan. Masalan, inson miyasining "Brok shari" deb ataladigan qismi grammatik jummalarni qurish uchun javobgardir. Shuning uchun, nogiron kishi so'zlarni va jummalarni yaxshi tushunadi, lekin fikrlarni faqat eng oddiy konstruktsiyalarda birlashtira oladi. Shu bilan birga, boshqa fikrlash jarayonlari buzilmasligi

mumkin.

Bu intellekt ogʻzaki va yozma tilning barcha xilma-xilligi, jumladan, grammatika, oʻqish, hikoya qilish, yozish, sheʼriyat, badiiy adabiyot va hatto hazil kabi qobiliyatlar uchun "masʼuldir". Bu tip yozuvchilar, shoirlar, hikoyachilar, satiriklar va boshqalarga xosdir.

Vizual-fazoviy intellekt chizmachilik, haykaltaroshlik, dizayn, yuk tashish, arxitektura, shaxmat kabi sohalarga tegishli. Bunda neyrologiyaning dalillari aniq va ishonchlidir. Oʻng yarim sharning orqa qismidagi shikastlanish orientatsiyani, yuzlarni yoki hodisalarni tanib olishni, tafsilotlarni sezishni buzadi.

Ushbu turdagi intellekt vizual fikrlash uchun yuqori darajada rivojlangan qobiliyatlarni oʻz ichiga oladi va qoida tariqasida, arxitektura va badiiy ijod, kartografiya, dizayn sohasidagi mutaxassislariga va hatto reklama sohasidagi mutaxassislariga xosdir.

Shaxslararo intellekt odamlar oʻrtasidagi farqlarni, aniqrogʻi, ularning kayfiyati, temperamenti, motivlari va niyatlaridagi qarama-qarshilikni sezishning eng muhim qobiliyatiga asoslanadi. Ideal holda, kattalarga boshqalarning niyatlari va istaklarini, hatto ular yashirin boʻlsa ham oʻqishga imkon beradi.

Ushbu turdagi intellekt birovni tushunish va u bilan ishlash imkonini beradi. Bu qobiliyat oʻqituvchilarda, psixoterapevtlarda, ota-onalarda, shuningdek, diniy va siyosiy rahbarlarda juda murakkab shaklda namoyon boʻladi.

Intropersional intellekt shaxsning ichki tomonlarini bilishni oʻz ichiga oladi; birovning his-tuygʻulariga kirish, his-tuygʻular zanjiri, ularning baʼzilarini bostirish, kimningdir xatti-harakatlarini tushunish va boshqarish vositasi sifatida aniqlash va foydalanish qobiliyatidir. Shuningdek, u uslubiy tafakkur, voqelikni chuqur tahlil qilish, aks ettirish, obyekt va hodisalarni tizimli idrok etish qobiliyatining yaxshi rivojlanganligini taʼminlaydi.

Intropersional intellekt ishida biz shaxslararo munosabatlar bilan oʻxshashliklarni koʻramiz. Miyaning old qismlari ham shaxsdagi oʻzgarishlarda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Intropersional intellekt oʻzingizni tushunish va "hamkorlik qilish" imkonini beradi. Bu tipni mutafakkirlar, faylasuflar, maʼnaviyat oʻqituvchilarda uchratish mumkin.

Tabiiy intellekt narsalarni umumiy belgilarga koʻra toifalarga boʻlish, inson uchun ekologik muammolarning ahamiyatini oʻrganish qobiliyatini oʻz ichiga oladi. Aql-idrokning bu turi "odam-tabiati" deb ataladigan odamlarda kuzatiladi: agronomlar, zootexniklar, oʻrmonchilar, bogʻbonlar,

biologlar va boshqalar. Bu o'simlikchilik, chorvachilik, o'rmonchilik, turizm bilan bog'liq barcha kasblarni o'z ichiga oladi.

Ekzistensial intellekt shaxsning o'z mavjudligini yagona haqiqiy voqelik sifatida anglash qobiliyatini o'z ichiga oladi; o'sha bo'linmas yaxlitlikni, ya'ni dunyoda bo'lish, o'zgalar bilan birga bo'lishni anglashga urinish; insonning o'zi, niyatlari, qadriyatlari, istaklari, orzulari atrofdagi haqiqatni o'zgartirishi mumkinligini his qilish; to'g'ridan-to'g'ri, ajralmas, abadiy narsa sifatida mavjudlik bayonini anglash qobiliyatidir.

O'zining borliq bilan birlashishini, o'z hayotiy dunyosini qurishni anglagan holda, inson o'tmishini, hozirgi va kelajagini bir butun sifatida ko'rishidir. Aqlning bu turi vaqt, o'lim, avtonomiya, mustaqillik, erkinlik, muloqot, sevgi, yolg'izlik va hokazo muammolar bilan shug'ullanadigan odamlarda aniq kuzatiladi.

G.Gardnerning asosiy kontseptual qoidalari quyidagilardan iborat:

-intellektni laboratoriyada, sun'iy sharoitda hech qanday testlar (shu jumladan IQ testi) o'tkazish orqali o'lchash mumkin emas;

-irqiy va diniy tafovutlarni aql-zakovatni o'lchaydigan testlar natijalariga asoslangan tushuntirish mutlaqo oqlanmaydi (IQ nazariyasi tarafdorlari kabi);

-inson aqli bir ma'noli emas, u ko'plikdir.

G.Gardner nazariyasi fundamental neyrofiziologik va psixologik tadqiqotlarga asoslanadi. IQ tarafdorlari ma'lum bir shaxsning aql-zakovati aniqlangan, qat'iy va statik ekanligiga ishonishadi. Ya'ni, ularning tushunishidagi aql - bu insonning tug'ilishi va uning hayoti davomida o'zgarmasligidir. Biroq, ilg'or neyropsixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar buning aksini ko'rsatmoqda, aql o'rganish jarayonida o'zgarishi va rivojlanishi mumkin. G.Gardnerning ta'kidlashicha, inson aql-zakovati nafaqat takomillashishi, balki kamida yetti sohada rivojlanishi mumkin.

Kuzatishlar natijasida G.Gardner insonning nostandart muammolarni hal qilishdagi favqulodda qobiliyatini:

-yangi muammolar va g'oyalarni yaratish;

-ma'lum bir madaniyatda yuqori darajadagi qiymatga ega bo'lgan mahsulot yaratish yoki xizmatlarni taqdim etishini anglaydi.

Tayach iboralar

Autizm (yunon. auto - o'zim) - individning o'zini atrofdagi odamlardan chegaralab, o'zining kechinmalariga berilishdan iborat psixologik begonalashuv.

Biogenetik qonun (yunon bios - hayot, genesis - kelib chiqmoq - psixologiyada E.Gekkel tomonidan ochilgan biologik qonun bo'lib, unga ko'ra ontogenez filogenezni takrorlaydi deb hisoblanadi.

Ideal (yunon. idea - g'oya, tushuncha tasavvur) - biror narsaning namunasi, ayrim odam, guruh va sinf xatti - harakatlari va intilishini belgilovchi oliy maqsad.

Individ - (lot, iudividuum bo'linmas ayrim jins, shaxs) - biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudot.

Individuallik - individning boshqalardan farqlanadigan ijtimoiy xususiyatlari va psixikasining o'ziga xosligi hamda uning qaytarilmasligi.

Konformlik (lot. conformis o'xshash, mos) - individning guruh fikrlariga tegishli tomondangina qo'shilib, ichki tomondan esa qo'shilmay o'z fikrida qolishi, guruhga ongli ravishda moslashishi.

"Men" - konsepsiya (lot. conceptio - qabul etish - odamning o'zi to'grisida nisbatan barqaror, aniqlangan, o'z kechinmalarida ifodalanadigan taassurotlar tizimi.

Frustrasiya (yunon, frustration - aldanish, behuda ko'rish, xafagarchilik, rejalarning izdan chiqishi) - kishining maqsadga erishish yo'lida uchraydigan, obyektiv ravishda yengib bo'lmaydigan yoki subyektiv ravishda shunday tuyo'ladigan qiyinchiliklar tufayli paydo bo'ladigan psixik holati.

Shaxs - ijtimoiy munosabatlarga kiruvchi va ongli faoliyat bilan shug'ullanuvchi betakror odam.

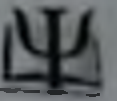
Ehtiyoj - odam va hayvon faolligining asosiy manbai, aniq sharoitlar bilan bog'liq zaruriyatning ichki holati.

Qiziqish - shaxsning o'zi uchun qimmatli va yoqimli bo'lgan muayyan narsa yoki hodisalarga munosabati, keng va tor, chuqur va yuzaki barqaror bo'lishi mumkin.

Mehnat - odamning ma'lum maqsadga, o'z ehtiyojlarini qondirish uchun borliqni bilish va uni qayta qurishga, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan faoliyati.

Faoliyat - insongagina xos, ong bilan boshqariladigan ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishga, uni qayta ko'rishga yo'naltirilgan faolligi.

Faoliyat mahsulini tahlil qilish - psixologiyaning ilmiy-tekshirish metodlaridan biri; shaxsning bilim va mahorati, qobiliyati, qiziqishlari, didi, faoliyat turiga bo'lgan munosabatlari va uning o'zgarishini o'rganish usuli.

Faollik - tirik materiyaning umumiy xususiyati, tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishida namoyon bo'ladi.

Eksteriorizasiya (lot. Exterior - tashqiga aylanish) - ichki psixik faoliyatning tashqi amaliy faoliyati, jonli mushoxadaga aylanishi.

O'yin - faoliyat turlaridan biri. Bu bolalarning kattalar faoliyatini, ularning

ish-harakatlarini, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlari aks ettirishda ifodalanadigan va tevarak-atrofdagi borliqni bilishga qaratilgan faoliyatidir.

O'qish - shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashga hamda uni mustahkam esda saqlab qolish jarayoni.

Harakat - maqsadga muvofiq yo'naltirilib, ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatlar yigindisi.

Melanxolik (yunon. Melas - qora, chole - o't, safro) - temperament turlaridan, psixik faollikning sust, tez ta'sirlanuvchanlik, hatto arzimagan narsalar uchun ham juda chuqur ta'sirotda berilishi bilan xarakterlanadi.

Rigidlik (lot. Rigidus - qattiq ustahkam) - subyektiv tomonidan dasturlashtirilgan faoliyatda qayta qurishning talab qilinishi natijasida ro'y beradigan qiyinchiliklar.

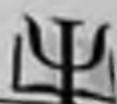
Sangvinik (yunon. Sanguis qon) - temperament turlaridan. Bu tur chaqqon, harakatchan, taassurotlari tez-tez o'zgarib turadigan, boshqa kishilarga nisbatan dilkashlik va mexribonlik qilish xislatlari bilan tavsiflanadi.

Temperament (lot. Temperamentum - qismlarning bir-biriga munosabati) - shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmui. Bu kishida faoliyat va xulq-atvorning dinamik va emosional tomonlari bilan xarakterlanadi.

Flegmatik (yunon. Flegma balg'am, shilimshiq modda) - temperament turlaridan biri. Bu harakatlarning sekinligi, barqarorligi, emosional holatlarning tashqi ko'rinishlari kuchli emasligida namoyon bo'ladi.

Holerik (yunon. Chole - safro, sarik o't) - temperament turi, u hissiyotning jo'shqinligi, kayfiyatning birdaniga tez o'zgarib qolishi, hissiyotning muvozanatsizligi va umuman harakatchanligi bilan ifodalanadi.

Xarakter aksentuatsiyasi (yunon. xarakter - xususiyat, belgi, lot. accentus - urg'u) - xarakterning alohida xususiyatlarini haddan tashqari ifodalanishi (psixopatiyaga yaqin namoyonlashuvi).

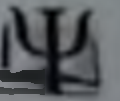
Ekstraversiya (lot. Extra - haddan tashqari, verso - o'zgarish) - shaxsning tevarak - atrofdagi odamlarga, tashqi hodisalarga yo'nalishi.

Nazorat savollari:

1. Shaxs tushunchaning mohiyatini izohlang?
2. Shaxs faolligi tushunchalarining mohiyatiga nimalardan iborat?
3. Shaxs shakllanishiga tasir etuvchi omillarni aniqlang?
4. Shaxsning malaka va odatlarining mazmuni nima bilan belgilanadi?
5. Shaxsning psixologik tuzilish modellari tahlilini izohlang?
6. Faoliyat deganda nimani tushunasiz?
7. Faoliyat turlarini sanang?
8. Ehtiyojlar nechaga bo'linadi?
9. O'qish motivlari deganda nimani tushunasiz?
10. Faoliyatning interiorizatsiyasi va eksteriorizatsiyasini tushuntiring?
11. "Temperament" tushunchasiga ta'rif bering.
12. Temperamentning asosiy turlarini ayting va ularga qisqacha tavsif bering.
13. Temperamentning psixologik xususiyatlarini sanab bering va ularga qisqacha tavsif bering.
14. "Xarakter" tushunchasiga ta'rif bering. Xarakterning fiziologik asoslarini tushuntiring.
15. Xarakter xususiyatlarini sanab bering va ularning mohiyatini tushuntiring.
16. Individual va xarakterdagi tipik munosabatlarni tushuntiring.
17. Xarakter tuzilishini aniqlashda psixologiyada mavjud yondashuvlarni tavsiflab bering.

Mavzu bo'yicha testlar:

1. Shaxs tushunchasiga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni toping?
 - A) Jamiyatda rivojlanuvchi til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatga kirishuvchi inson.
 - B) Odam boshqa odamlar bilan munosabatda shaxsga aylanadi.
 - V) Voqelikni bildiruvchi va uni o'zgartiruvchi subyektga aytiladi.
 - G) Ongli subyekt faoliyatda bo'ladigan muloqot madaniyatiga ega bo'lgan jamiyatda yashaydigan komil inson.
 - D) Kishilik jamiyatida yashaydigan faoliyatning biror turi bilan shug'ullanadigan til orqali atrofdagilar bilan normal muloqotda bo'ladigan ongli individ.

2. Biogenetik nazariyaning mazmuni qaysi qatorda ko'rsatilgan?

A) Biologik harish.

B) Bilish jarayonlari va biologik yangilik.

V) Taraqqiyotning bosh maqsadi biologik determinantlarga qaratiladi va ularning mehnatidan ijtimoiy psixologik xususiyatlar keltirib chiqaradi.

G) barcha javoblar to'g'ri .

D) to'g'ri javob berilmagan.

3. Mazkur qonunga ko'ra shaxs psixologiyaning individual taraqqiyoti butun insoniyat taraqqiyotining asosiy bosqichlarini qisqacha takrorlaydi degan g'oya yotadi...

A) Sosogenetik.

B) Psixogenetik.

V) Psixodinamik.

G) Biogenetik.

D) Kongnitiv.

4. Qaysi qatorda biogenetik nazariya namoyondalari ko'rsatilgan?

A) Shtern va Erikson.

B) Levin va Krechmer.

V) Shtern va Krechmer.

G) Holl va Torndayk.

D) Skinner va Levin.

5. Psixologik taraqqiyotning bosh qonuni deb nomlangan rekaptulyasiya qonuni ya'ni filogenezni qisqacha takrorlashi qonunini kashf qilgan olim?

A) Krechmer.

B) Shtern.

V) Holl.

G) Myuller.

D) Gekkel.

6. Konstitusion psiholgiya ya'ni insonning tana tuzilishiga asoslangan nazariya namoyondasi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) Krechmer.

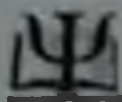
B) Shtern.

V) Holl.

G) Myuller.

D) Gekkel.

7. Krechmer insonlarning tana tuzilishiga qarab ularni necha guruhga ajratadi?

- A) Ikkita.
- B) Uchta.
- V) To'rtta.
- G) Beshta.
- D) Oltita.

8. Shaxs faolligi deganda nimani tushuniladi?

- A) Tevarak-atrofdagi olam bilan munosabatda bo'ladi.
- B) Tashqi muhit bilan aloqasi.
- V) Shaxsning qiziqishlari va ehtiyojlarida aks etadi.
- G) Odamning atrofdagi tashqi muhitga ko'rsatadigan ta'siri.
- D) Barcha javoblar to'g'ri.

9. "Odam o'zining avlodlaridan nasliy yo'l bilan o'tgan instinktiv mayllarning namoyon bo'lishi tufayli faoldir. Instinktiv mayllar asosan jinsiy instinktlar shaklida namoyon bo'ladi". Mazkur fikr kim tomonidan ilgari surilgan?

- A) Vundt.
- B) Torndayk.
- V) Freyd.
- G) Holl.
- D) Krechmer.

10. Qozirgi zamon psixologiyasida shaxs faolligi manbai - bu ...

- A) Ehtiyoj.
- B) Qiziqish.
- V) Ishtiyoq.
- G) Jinsiy mayllar.
- D) Motiv.

11. Shaxs faolligining manbai sifatida namoyon bo'ladigan va uning yashash sharoitiga bog'liqlikni ifodalovchi holat - bu

- A) Ehtiyoj.
- B) Qiziqish.
- V) Motiv.
- G) Ishtiyoq.
- D) Jinsiy mayllar.

12. Shaxsning oliy nerv faoliyatidagi narsa va hodisalarni bilishi anglashi istagi bilan bog'liq bo'lgan munosabat deb ataladi.

- A) Ehtiyoj.
- B) Motiv.
- V) Qiziqish.
- G) Jinsiy mayllar.

D) Ishtiyoq.

13. Avval ongli bajarib, keyinchalik avtomatlashgan xatti-harakatlarga aytiladi.

A) Malaka.

B) Ko'nikma.

V) Odat.

G) Maqsad.

D) Motiv.

14. Qaysi qatorda psixogenetik nazariyaga to'g'ri ta'rif berilgan?

A) Psixikaning proporsional tarkibiy qismi bo'lmish emosiya va shu kabilar yordamida shaxs xulqini tahlil qiluvchi nazariya.

B) Ijtimoiy xulqni muhit bilan bog'liqligini o'rganuvchi nazariya.

V) Inson hayotini ijtimoiy tarixiy vazifalari va obyektiv shart-sharoitlari mutlaqo e'tiborga olinmaydi.

G) Psixik jarayonlarning taraqqiyoti bilan belgilanadi.

D) Individning xuquqi psixologik kuch vazifasini o'tovchi ishtiyoq maqsadlar bilan boshqarib turiladi.

15. Tirik mavjudotlarning o'z imkoniyati darajasida tashqi olam ta'sirlariga javob qilish ug'uvchanligideb ataladi.

A) faoliyat

B) ehtiyoj

V) qiziqish

G) faollik

D) e'tiqod

16. Ehtiyojlar kelib chiqishiga ko'ra qanday turlarga ajratiladi?

A) tabiiy va madaniy

B) moddiy va ma'naviy

V) tabiiy va ma'naviy

G) moddiy va madaniy

D) barcha javoblar to'g'ri

17. Qiziqish tiplari nimalarga asoslanadi?

A) mazmuniga ko'ra shaxsiy va ijtimoiy

B) maqsadiga binoan bevosita va bilvosita

V) ko'lamiga qaraganda keng va tor

G) darajasiga ko'ra barqaror va beqaror

D) barcha javoblar to'g'ri

18. Lotin tilidan tarjima qilingan temperament:

A) muvofiqlik, xususiyatlar nisbati;

B) umumiy faoliyat;

- V) aqliy faoliyat;
- G) tafakkurning inertsiyasi;
- D) o'zboshimchalik bilan qilingan harakatlar.

19. Temperamentning gumoral nazariyasi muallifi kim?

- A) Gippokrat;
- B) Aristotel;
- V) Demokrit;
- G) Platon;
- D) Geraklit.

20. Temperamentning gumoral nazariyasiga ko'ra, organizmda melanxolik temperamentda quyidagilar ustunlik qiladi:

- A) qon;
- B) safro;
- V) qora safro;
- G) shilimshiq;
- D) limfa.

21. Atoqli fiziolog I.Pavlov nerv sistemasining kuch va harakatchanlikdan tashqari yana bir asosiy xossasini aniqlagan?

- A) impulsivlik;
- B) o'zini tuta olmaslik;
- V) his-tuyg'ularning barqarorligi;
- G) letargiya;
- D) muvozanat.

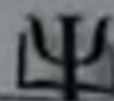
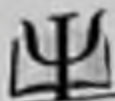
22. E. Krechmer temperament turlarini quyidagi orqali aniqlashga harakat qildi:

- A) inson tanasida aylanib yuradigan to'rtta suyuqlik o'rtasidagi nisbat;
- B) qonning sifat xususiyatlari;
- V) inson tanasining morfologik konstitutsiyasining turlari;
- G) inson nerv sistemasining xossalari;
- D) ijtimoiy xulq-atvor va insonning mazmunli faoliyati.

23. Piknik turi uchun tana konstitutsiyasi quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- A) uzun oyoq-qo'llar;
- B) keng sternum;
- V) cho'zilgan yuz;
- G) zaif mushaklar;
- D) uzun bo'yin.

24. Temperamentning xossasi, unda odam tashqi ta'sirga javob beradi. Aqliy faoliyatning yo'nalishi va mazmunini o'zgartirmagan

holda tashqi motivlar quyidagilardir:

- A) faoliyat;
- B) qarshilik;
- V) reaktivlik;
- G) sezgirlik.

25. Asab tizimi kuchli, muvozanatli, harakatchan, reaksiya tezligi yuqori, quvnoq, shuning uchun hayot qiyinchiliklariga yuqori qarshilik ko'rsatadigan odam - bu:

- A) sangvinik;
- B) flegmatik;
- V) xolerik;
- G) melankolik.

Mavzu bo'yicha keyslar:

1-keys

Inson psixikasi nafaqat semantik, balki formal xususiyatlarga ham ega. Biri vazmin, muvozanatli, hissiy jihatdan noaniq, harakatlari ziqna, nutqi sekin. Ikkinchisi, aksincha, mobil, jonli, faol, baquvvat. Uchinchisi esa, bunday ko'rinishlar ko'nikma va qobiliyatlar bilan niqoblangan ko'rinadi va faqat muayyan vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Kognitiv faoliyat mos keladigan farqlarga ega, ularning dinamikasi juda katta farq qiladi ya'ni ba'zi odamlarda sekin va barqarordan, boshqalarda tezlashtirilgan va notekisgacha.

Bu holda shakl bilan mazmun qanday bog'liq? Temperament xarakter yoki qobiliyatga ta'sir qiladimi?

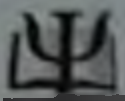
2-keys

2000 yildan ko'proq vaqt oldin Gippokrat odamlar o'rtasidagi individual farqlarni ularning tanalaridagi suyuqliklar nisbati bilan izohlagan. Bu asrning birinchi yarmida bunday farqlarning odam va hayvonlarning asab tizimining xususiyatlariga bog'liqligi aniqlandi. Ushbu ma'lumotlardan kelib chiqqan holda, Gippokratning tushuntirishi noto'g'ri deyildi. Biroq, gormonal tizimning holati va organizmdagi metabolizmik jarayonlar bilan individual farqlar haqida ma'lumotlar mavjud.

Gippokrat to'g'rimi? Odamlar o'rtasidagi individual farqlarning asosi nima?

3-keys

I.P. Pavlov asab tizimining xususiyatlarini (kuch, muvozanat va harakatchanlik) hayvonlar va odamlar o'rtasidagi individual farqlarning asosini kashf etdi Ushbu xususiyatlarning ma'lum bir kombinatsiyasi bilan u to'rt turdagi asab tizimini aniqladi ya'ni to'rt turdagi temperament,

xolerik, flegmatik, melanxolik va sangvinik. Biroq, Pavlov uchta xususiyatdan to'rtta emas, balki 24 ta kombinatsiyani va shu bilan birga ning asab tizimining (temperament) 24 turini olish mumkinligini billardi.

Nima uchun Pavlov bunday kombinatsiyalar sonini chekladi? Bu uning aybi emasmi?

4-keys

Haydovchilar - zaif va kuchli asab tizimining vakillari. Ularning ish faoliyati natijalarini taqqoslash shuni ko'rsatdiki, hech qanday baxtsiz hodisalar bo'lmagan va jiddiy qoidabuzarliklar kutilgandek "kuchli" emas, balki "zaif"dir. Ikkinchisi o'z ishini rejalashtirish va tashkil etishga katta e'tibor beradi (reysni "yo'qotadi", ayniqsa triband ko'chalarda, ko'pincha o'zidan dan ko'ra ko'proq, avtomashinani profilaktik ko'rikdan o'tkazadi, tunda sayohat qilishdan saqlaydi).

Ushbu tadqiqot nimani aniqladi? Undan qanday xulosalar kelib chiqadi?

5-keys

Rossiyalik kosmonavtlar Valentin Lebedev va Anatoliy Berezov birga orbitada 211 kun bo'lishdi. Ularning xarakter xususiyatlari quyidagicha: "Valentin juda rejali, irodali, butun, uslubiy jihatdan tashkil etilgan shaxs. U juda hissiyotli, lekin qat'iy nazorat ostida ... Anatoliy ko'proq impulsiv, ochiq, g'oyalarga ishtiyoqli, taklif va tashabbuslarga boy. Biri donolik bilan ikkita qisqa so'z aytadi, ikkinchisi - o'nta qizg'in gapdan bilan o'z fikrlarini anglatadi. Bular bir-biridan doim mamnun bo'ladi. Ular parvoz dasturini muvaffaqiyatli yakunladilar va mutaxassislarning fikriga ko'ra, temperamentlarning mosligi tufayli ham shunday bo'lgan.

Bu kosmonavtlarning temperament xususiyatlari qanday? Ularning temperamentlari mos kelishining asosi nima?

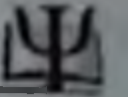
6-keys

Ma'lumki, shaxsning maktab va oliy o'quv yurtlarida bilim, ko'nikma, malakalarni muvaffaqiyatli egallashi, kasbiy mahorat darajasi qobiliyatga bog'liq. Hayotdagi muvaffaqiyat to'g'ridan-to'g'ri qobiliyatlarga bog'liq bo'lishini kutish kerak. Biroq, tajribali o'qituvchilar biladilarki, barcha iqtidorli talabalar hayotiy yutuqlar bilan maqtana olmaydi va aksincha, katta qobiliyatga ega bo'lmagan talabalar hayotda yuksak cho'qqilarni zabt etishdi.

Nima uchun bu sodir bo'ladi? Nima uchun insonning hayotiy muvaffaqiyati uning qobiliyatiga bevosita bog'liq emas?

7- keys

V. Motsart 4 yoshida musiqa yozishni boshlagan, 8 yoshida birinchi

sonata va simfoniyalarni, 11 yoshida operani yaratgan. 3 yoshida I.Repin qog'ozdan chigirtkalarni kesib tashlagan, 6 yoshida esa bo'yoqlar bilan chizgan. Taras Shevchenkoning she'riy va rassomlik dahosi juda erta uyg'ondi. X. Kapablanka 13 yoshida Kuba chempioni bo'ldi, otasining qo'shnisi bilan o'ynaganini ko'rganidan bir necha soat o'tib, 4 yoshida shaxmat bo'yicha ilk g'alabasini qo'lga kiritdi. T.Edison o'z ixtirosini 12 yoshida, gazetalarni yetkazib berish paytida bagaj vagonida laboratoriya tashkil qilganda boshlagan. 12 yoshida Hamilton o'n ikki tilda gapirgan.

Bunday faktlar nimani ko'rsatadi? Ular qobiliyatlarning tabiatini qanday tavsiflaydi?

Adabiyot ro'yxati

1. Karimova V.M., Hayitov O.E., Akramova F.A., Lutfullayeva N.X. Psixologiya: Nopedagogik va nopsixologik oliy o'quv yurtlari uchun DARSLIK. – T.: TDIU "Talaba", 2007. – 308 b.
2. Ivanov, P.I. Umumiy psixologiya: Darslik. O'zROO'MTV. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – 9-12 b.
3. B.M.Umarov. Psixologiya: Darslik. Nopedagogik oliy ta'lim yo'nalishi magistratura bosqichi talabalari uchun. // G'.B.Shoumarovning umumiy tahriri ostida. - T.: O'zDJTU. 2011 – 380 bet.

III BOB. SHAXSNING EMOTSIONAL-IRODAVIY HOLATLARI

3.1. His-tuyg'ular. His-tuyg'ularning ifodalanishi

Hayvonot dunyosi evolyutsiyasi jarayonida miyaning aks ettirish funksiyasi namoyon bo'lishining maxsus shakli - his-tuyg'ular (lotincha *emoveo* - qo'zg'atadi, qo'zg'aladi). Ular inson uchun tashqi va ichki qo'zg'atuvchilar, vaziyatlar, hodisalarning shaxsiy ahamiyatini, ya'ni uni tashvishga solayotgan narsalarni aks ettiradi va kechinmalar shaklida ifodalanadi. Psixologiyada his-tuyg'ular insonning biror narsaga (hozirgi yoki kelajakdagi vaziyatga, boshqa odamlarga, o'ziga) munosabati paytidagi tajribasi deb ta'riflanadi.

Tuyg'u - bu inson yoki hayvonlarning hayot tajribasining umumiy shaklidir.

Ushbu tor tushunchaga qo'shimcha ravishda, "hissiyot" atamasi keng ma'noda qo'llaniladi, chunki u nafaqat aqliy komponent - tajribani, balki organizmdagi o'ziga xos fiziologik o'zgarishlarni ham o'z ichiga olgan shaxsning yaxlit hissiy reaksiyasini anglatadi.

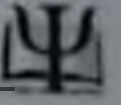
Harakatlar va his-tuyg'ular signalizatsiya va tartibga solish funksiyalarni bajaradi. Shaxsni bilimga, mehnatga, harakatlarga undaydi yoki uni cheklaydi.

Shaxs his-tuyg'ulari va hissiyotlari uning ma'naviy ehtiyojlari va intilishlarini, uning voqelikka munosabatini eng yorqin ifodalaydi. K.D. Ushinskiy "na so'zlar, na fikrlar, hatto bizning harakatlarimiz ham his-tuyg'ularimiz kabi o'zimizni va dunyoga munosabatimizni aniq ifoda etmaydi", deb yozgan.

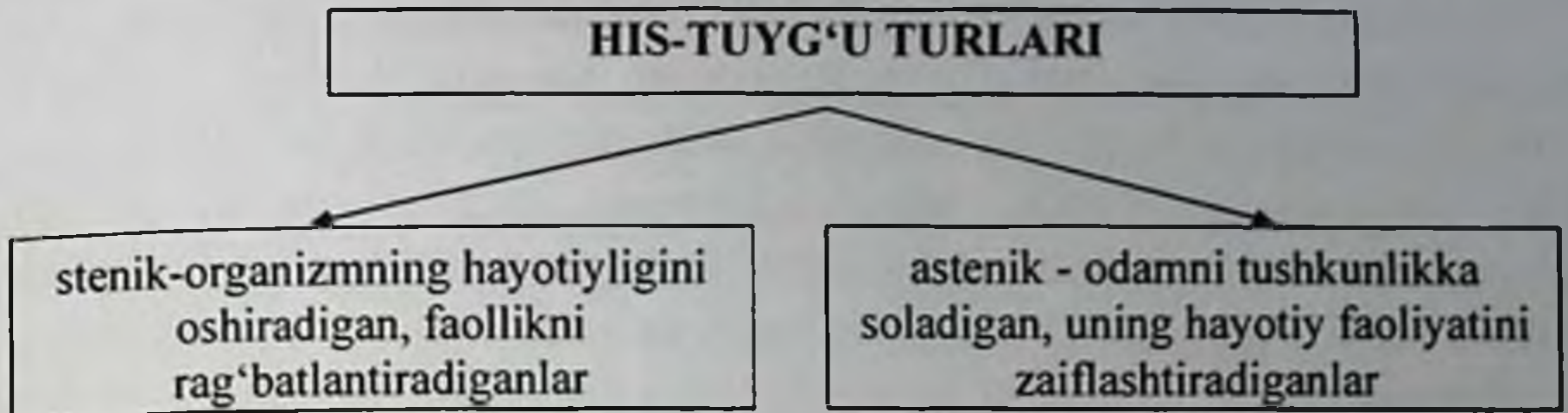
His-tuyg'ular bir-biri bilan uzviy bog'liqdir, ammo mazmunan ular bir xil emas.

Tuyg'u - bu organizmning hayotiy faoliyati tajribasining umumiy faol shakli. Ular oddiy va murakkab his-tuyg'ularga bo'linadi. Ovqatdan zavqlanish, kuch-quvvat, charchoq, og'riq - bu oddiy his-tuyg'ular. Ular odamlarga ham, hayvonlarga ham xosdir. Inson hayotidagi oddiy his-tuyg'ular murakkab his-tuyg'ularga aylanadi. Murakkab his-tuyg'ularga xos xususiyat shundaki, ular o'zlariga sabab bo'lgan obyektни anglash, ularning hayotiy ahamiyatini tushunish, musiqa, landshaftni idrok etishda zavqlanish tajribasi sifatida paydo bo'ladi.

Tuyg'ular qutblanish bilan tavsiflanadi. Har bir his-tuyg'u, turli sharoitlarda qarama-qarshi tarzda namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi: "quvonch - qayg'u", "sevgi - nafrat", "hamdardlik - antipatiya", "zavq -

norozilik". Polar tajribalar aniq ijobiy yoki salbiy ma'noga ega. Hayot va mehnat sharoitlari turli darajadagi faoliyat tuyg'ularini uyg'otadi. Stenik his-tuyg'ular va his-tuyg'ular mavjud - faollikni oshiradigan, faollikni rag'batlantiradigan va astenik - odamni tushkunlikka soladigan, uning faoliyatini zaiflashtiradigan, demobilizatsiya qiluvchi.

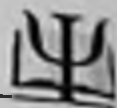
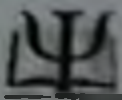
3.1-rasm. His-tuyg'u turlari

Shaxsning individual xususiyatlariga qarab, uning holati va vaziyatga va tajribaga sabab bo'lgan narsalarga munosabati, his-tuyg'ulari ko'proq yoki kamroq kuchli, uzoq muddatli yoki qisqa muddatli bo'ladi.

Tuyg'ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular umuman shaxsni qamrab oladi. Deyarli chaqmoq integratsiyasini amalga oshirish, ya'ni tananing barcha funksiyalarini birlashtirib, his-tuyg'ular organizmga foydali yoki zararli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ular organizm hayoti uchun universal ahamiyatga ega. Insonning har xil kechinmalarini qamrab olgan holda - chuqur travmatik azob-uqubatlardan tortib quvonch va hayotning ijtimoiy tuyg'usining yuqori shakllarigacha - his-tuyg'ular hayotning ijobiy omiliga aylanadi. Tananing faolligini oshiradi va uning barcha funksiyalarini bostiradi. Ma'lum bo'lgan nevrogen kasalliklarning rivojlanishida his-tuyg'ular, ya'ni uzoq muddatli salbiy his-tuyg'ular (qo'rquv, og'riq va boshqalar) hal qiluvchi rol o'ynashi aniqlandi, deydi taniqli fiziolog P.K.Noxxin.

Tuyg'u va his-tuyg'ularning tabiati ehtiyojlar bilan uzviy bog'liqdir. Biror narsaga bo'lgan ehtiyoj har doim turli xil o'zgarishlarda ijobiy yoki salbiy natijalar bilan birga keladi. Ularning natijalari shaxsning ehtiyojlariga, ularni qondirishga yordam beradigan yoki yordam bermaydigan holatlarga munosabati bilan belgilanadi.

Vaziyatga tananing turli reaksiyalari hissiyotlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Idrok qilish va organizmning reaksiyalari o'rtasida instinktiv muvofiqlik mavjud. Faol jarayon sifatida idrok qilish obyekt yoki vaziyatning nafaqat borligicha, balki hissiy ma'nosida ham idrok etilishini anglatadi. Har qanday harakat rag'batlantirish va javobni talab qiladi.

Rag'batlantirishning ko'rinishi faollashuv bilan birga keladi, uning tanlovi jalb qilish bilan belgilanadi va javob shakli, xatti-harakati stimuly hamda javob o'rtasidagi muvofiqlashtirishni aks ettiradi.

Tuyg'u har doim ehtiyoj qondirilmaganda, harakat maqsadga erishmaganda paydo bo'ladi.

Fiziolog I.P.Pavlov - tashqi signallarning ma'lum bir kombinatsiyasiga mos keladigan hayvonlar va odamlarning reaksiya-javoblarining barqaror tizimini dinamik stereotip haqidagi ta'limotga asos soldi. Stereotip buzilganda, his-tuyg'ularning belgilari paydo bo'ladi. Xususan, his-tuyg'u harakatning bajarilishi to'siq bilan bog'liq bo'lganda paydo bo'ladi. Agar biror kishi qochib qutula olsa, u qo'rquv hissiyotlarini his qilmaydi. Yoki aksincha, to'siq bo'lishi kerak bo'lmagan joyda his-tuyg'u paydo bo'ladi. Agar reaksiyalarning dinamik stereotipi (ma'lum bir qo'zg'atuvchi va reaksiyalar majmuasi o'rtasidagi muvofiqlik) buzilmasa, hissiyotlarning ekspressivligi juda past. Tuyg'u - bu shaxsning bir vaqtning o'zida moslasha olmaydigan vaziyatlarga munosabati va uning ma'nosi asosan funktsionaldir.

Tuyg'u xotiraning, ko'nikmalarning buzilishiga, murakkab harakatlarni osonroq, soddaroq narsalarga almashtirishga olib kelishi mumkin. Bunday tartibsizlik subyektning vaziyatga mos ravishda faol reaksiyasi bilan bog'liq. Hissiy reaksiya vaziyatga adekvat bo'lishi mumkin, ammo uni tashkil etish darajasi ushbu madaniyatga qaraganda pastroq. Tuyg'uning tashkiliy va tartibsiz qiymati uning foydaliligi bilan bir xil emas. Vaziyatda tartibsizlik foydali bo'lishi mumkin (boshqa odamga ta'sir qilish uchun yig'lash; qiyinchiliklarni yengishda qat'iylik).

Ammo hissiyotlar masalasi nafaqat adaptiv xulq-atvorning buzilishiga olib keladigan reaksiya darajasi masalasidir. Inson dunyoni biluvchi va o'zgartiruvchi subyekt sifatida unga befarq emas. "Inson bilimining ko'zi quruq emas, aksincha, ehtiros va iroda bilan namlangan" (F.Bekon). Inson voqealarning xolis tomoshabini emas, balki ularning faol ishtirokchisidir.

Hissiy holatlarning kechinmalari - quvonch, sevgi, do'stlik, hamdardlik, mehr yoki og'riq, qayg'u, qo'rquv, nafrat, nafrat, jirkanish va boshqalar - har doim tegishli tashqi yoki ichki ifodalar bilan birga keladi. Gipotalamusdan kelgan his-tuyg'ular barcha ta'sir qiluvchi organlarga tarqaladi. Hissiy qo'zg'alish kifoya qiladi, chunki darhol butun tanani o'z ifodasini ichiga oladi. Tuyg'u va his-tuyg'ularning tashqi ifodasi harakatlar, pozalar, vosita va ovozli mimika, nutq intonatsiyasi, ko'z harakati va boshqalarda namoyon bo'ladi.

3.2. His-tuyg'ular va faoliyat.

Agar inson bilan munosabatda bo'lganligi sababli sodir bo'ladigan har bir narsa u tomonidan ma'lum bir munosabatni keltirib chiqaradigan bo'lsa, unda ma'lum his-tuyg'ularni keltirib chiqarishi mumkin. Bu ayniqsa, inson hissiyotlari va uning faoliyati o'rtasidagi samarali bog'liqlikka yaqinroqdir.

Faoliyatning natijasi hozirgi vaqtda ayni vaziyatda shaxsga his-tuyg'ular mos kelishi yoki mos kelmasligi mumkin. Bunga qarab, o'z faoliyatining borishi subyektda ijobiy yoki salbiy his-tuyg'ularni, zavq yoki norozilik bilan bog'liq tuyg'uni keltirib chiqaradi. Har qanday emotsional jarayonning ushbu ikki qutbli sifatining birining paydo bo'lishi tabiiy, shuning uchun faoliyat jarayoni ushbu kompleksga bog'liq bo'ladi. Har qanday faoliyat jarayonida harakatning borishi va uning dastlabki impulslari o'rtasidagi munosabatni o'zgartiradi. Harakatdagi obyektiv neytral hududlar mustaqil ahamiyatga ega bo'lmagan muayyan operatsiyalar bajarilganda ham ular shaxsga hissiy jihatdan neytral ta'sir etishi mumkin.

Faoliyat jarayonida yuzaga keladigan munosabatlarga qarab, hissiy jarayonlarning boshqa xususiyatlari aniqlanadi. Faoliyat jarayonida odatda subyekt uchun qulay yoki uning faoliyatining natijasi uchun noqulay bo'lgan tanqidiy nuqtalar mavjud. Inson ongli mavjudot sifatida ushbu tanqidiy nuqtalarning yaqinlashishini ozmi-ko'pmi yetarli darajada bashorat qiladi. Ularga yaqinlashganda, odamning his-tuyg'ulari - ijobiy yoki salbiy - keskinlikni oshiradi. Tanqidiy nuqtadan o'tgandan so'ng, odamning his-tuyg'ulari - ijobiy yoki salbiy - yengillashadi.

3.3. His-tuyg'ularning asosiy sifatleri.

Tuyg'ular insonning murakkab psixologik holatining bir qismidir.

Hazil - bu birlashgan narsaga yoki kimgadir munosabatning hissiy ko'rinishi.

Bu sevgan narsangizga kulish, hamdardlik bildirish usuli, e'tiborni jalb qilish, yaxshi kayfiyatni yaratish usulidir.

Ironiya - bu kulgi va nafratning kombinatsiyasi. Biroq, bu munosabat uni hali yomon deb yoki yaxshi deb ham atash mumkin emas.

Satira - qoralash (fosh qilish).

Sarkazm - odamni masxara qilish.

Quvonch - bu insonning hozirgi ehtiyojini to'liq qondirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan ijobiy hissiy holat.

Ajablanish - bu aniq ijobiy yoki salbiy belgiga ega bo'lmagan to'satdan vaziyatlarga hissiy reaksiya.

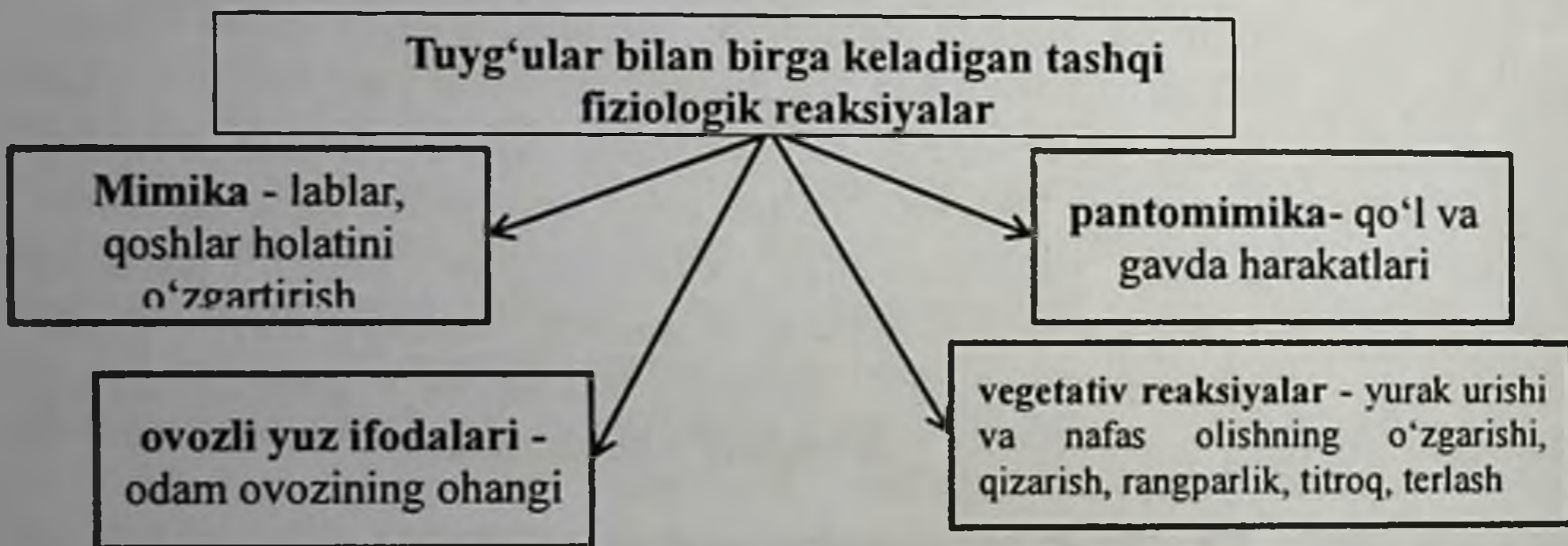
Azob - bu hayotning eng muhim ehtiyojlarini qondira olmaslik to'g'risida ishonchli yoki ishonchli ma'lumot olish bilan bog'liq bo'lgan salbiy hissiy holat.

G'azab - bu mavzuga bo'lgan o'ta muhim ehtiyojni qondirish yo'lidagi to'siqning to'satdan paydo bo'lishi natijasida yuzaga keladigan salbiy hissiy holat.

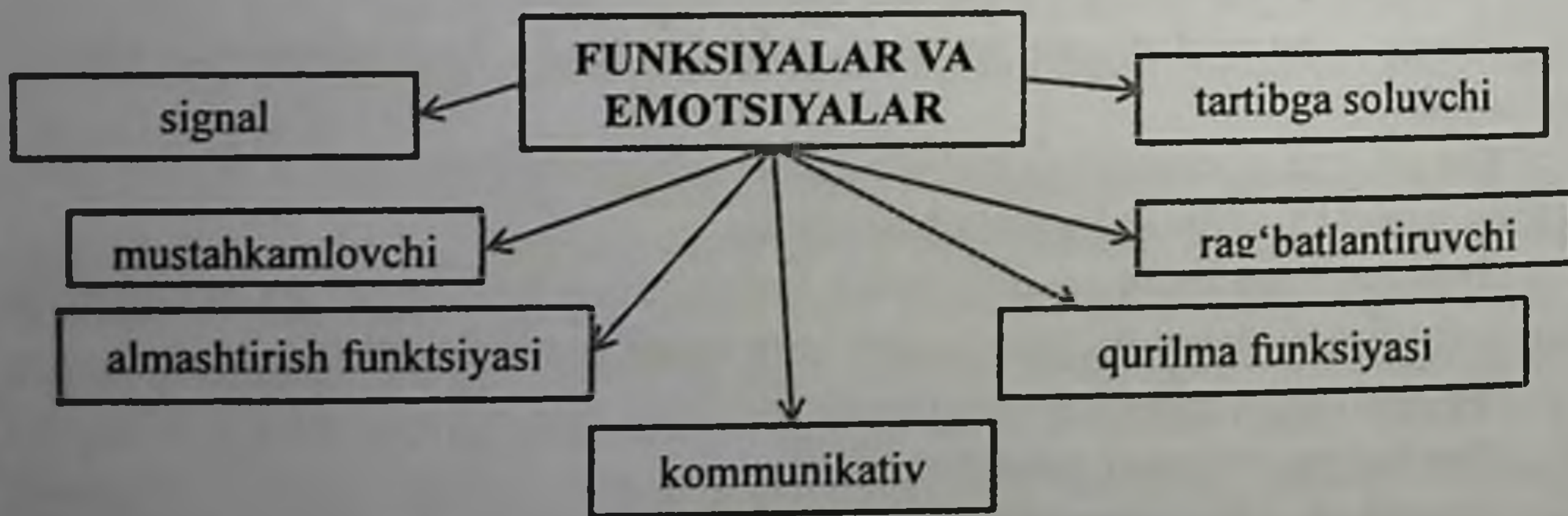
Jirkanish - bu shaxsning to'qnashuvi uning g'oyaviy, axloqiy yoki estetik tamoyillari va munosabatlariga zid bo'lgan narsa yoki holatlar tufayli yuzaga keladigan salbiy hissiy holat.

Sharmandalik - bu odamning o'z fikrlari, xatti-harakatlari yoki tashqi ko'rinishi atrofdagilarning kutganlariga mos kelmasligini anglashida, o'ziga xos xatti-harakati va tashqi ko'rinishini idrok etishida namoyon bo'ladigan salbiy holat.

Fojia - bu yaxshilik va yomonlik kuchlari to'qnashganda paydo bo'ladigan hissiy holat, yomonlikning yaxshilik ustidan g'alabasi.

3.2-rasm. Tuyg'ularning jismoniy ko'rinishlari

3.3-rasm. Hissiyotlarning asosiy vazifalari

Tartibga solish funksiyasi: his-tuyg'ular tananing holatini tartibga soladi, umuman inson xatti-harakatlarini tartibga solishda ishtirok etadi.

Signal funksiyasi: insonda paydo bo'ladigan his-tuyg'ular unga atrofdagi voqelikni yo'naltirishga, obyektlar va hodisalarni o'z xohishlariga ko'ra baholashga, ehtiyojlarni qondirish jarayoni qandayligini, qanday to'siqlar paydo bo'lishini, birinchi navbatda nimaga e'tibor berish kerakligini bildiradi.

Rag'batlantiruvchi funktsiya: his-tuyg'ular favqulodda ehtiyojni qondirish yoki odam oldida turgan muammoni hal qilish yo'llarini topish vektorini aniqlashga yordam beradi.

Yordamchi funktsiya: o'rganishda his-tuyg'ular ishtirok etadi - kuchli his-tuyg'ularni uyg'otadigan ma'lumotlar tez va doimiy esda qoladi.

Moslashuv funksiyasi: hissiyotlar yordamida subyekt hozirgi ehtiyojlarni qondirish va atrofdagi voqelikka samarali moslashish uchun ma'lum shartlarning ahamiyatini aniqlashi mumkin.

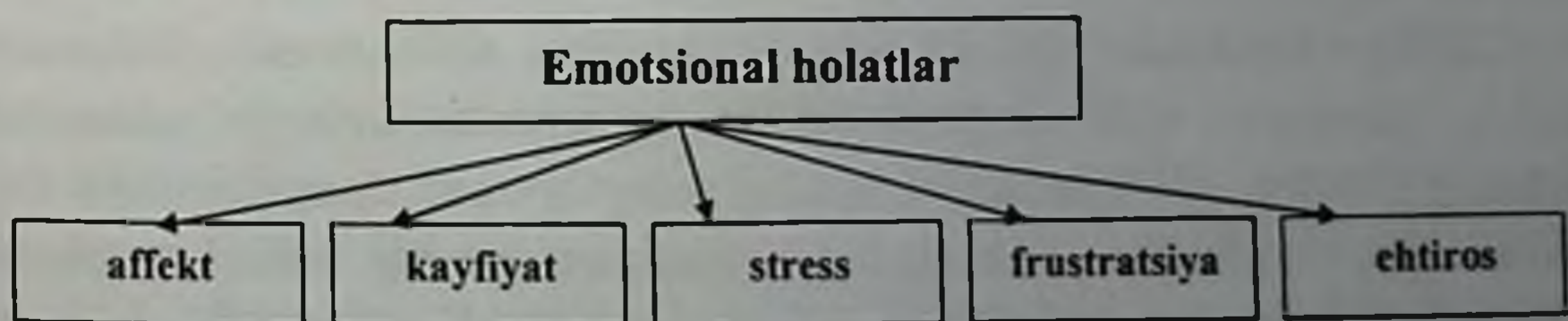
Kommunikativ funktsiya: hissiyotlar yordamida inson o'z tajribasini boshqa odamlarga yetkazishi, ularga voqelik obyektlari va hodisalariga munosabati haqida ma'lumot berishi, boshqalarga ta'sir qilishi mumkin.

3.4. Emotsional holatlar: stress va uning bosqichlari, bartaraf etish yo'llari

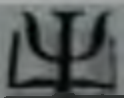
Emotsional holat - bu ruhiy aks ettirish usuli bo'lib, u psixik jarayonlar tomonidan ta'minlangan tashqi obyektiv harakatlarda emas, balki analizatorning markaziy bo'g'ini va uning subkortikal tuzilmalarining faollashishi, ma'lumotlarning foydasi yoki xavfliligi tufayli ularning o'z-o'zini ahamiyati bilan ifodalanadi.

Shaxsning hissiy holatining xususiyatlari:

- 1) subyektivlik;
- 2) organizmning holatiga bog'liqligi;
- 3) ikki tomonlilik;
- 4) organizmning hayotiy faoliyatiga ta'siri.

3.4-rasm Emotsional holatlar

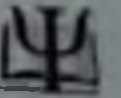
Affektlar - kuchli, qisqa muddatli qo'zg'alish, to'satdan paydo bo'lib, odamni shunday darajada egallab oladiki, u o'z harakatlarini nazorat qilish qobiliyatini yo'qotadi. Bu tuyg'ular kutilmagan tajriba bo'lishi mumkin - kuchli quvonch, g'azabning portlashi, qo'rquv. Ta'sir holatida organizmning o'zini o'zi boshqarishi buziladi, bu endokrin tizim tomonidan amalga oshiriladi, ichki organlarning faoliyati, miya yarim sharlari po'stlog'i jarayonlari zaiflashadi. I.P.Pavlov affektiv holatni tahlil qilar ekan, korteksning tormozlovchi funksiyasidan oshib ketadigan affekt holatidagi odam osoyishta holatda o'zi qila olmaydigan narsani aytadi va qiladi, affekt o'tganda nimaga deb pushaymon bo'ladi, deb ta'kidladi. Tormoz jarayonlari sezilarli darajada zaiflashgan zaharlanishdagi affektiv holat ayniqsa keskin namoyon bo'ladi.

Affektlar inson duch keladigan kutilmagan o'tkir hayotiy vaziyatlardan kelib chiqadi. Affekt, shuningdek, kayfiyat ma'lum darajada insonning individual xususiyatlariga - uning temperamentiga, xarakteriga, tarbiyasiga ham bog'liq. Ta'sirchan odamlar ko'pincha hech qanday sababsiz yonib ketishadi. Affektlar insonning ruhiy hayotida chuqur o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, uni charchatadi. O'zini nazorat qilish, harakatlarini nazorat qilish qobiliyatini tarbiyalagan odam o'zining affektiv reaksiyalarini boshqarishi mumkin. Shu bilan birga, barcha odamlar ozmi-ko'pmi affektiv hayotga ega bo'lib, ularsiz L.I.Bojovich ta'kidlaganidek, ular passiv, befarq mavjudotga aylangan bo'lar edi.

Kayfiyat - bu umumiy hissiy holat bo'lib, u ma'lum bir vaqt davomida insonning faoliyatini rang-barang qiladi, uning hayotiyiligini tavsiflaydi. Xushchaqchqlikda namoyon bo'ladigan ijobiy kayfiyat va tushkunlikka tushadigan, demobilizatsiya qiluvchi, passivlikni keltirib chiqaradigan salbiy kayfiyat mavjud.

Kayfiyat - bu aniq bir narsaga qaratilmaydigan umumiy hissiy holat. Kayfiyatning sabablari - xilma-xillik; faoliyatga tayyor emaslik, kutilgan muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish, og'riqli sharoitlar, xushxabar va boshqalar.

Kayfiyat sabablari orasida xurofot alohida o'rin tutadi. Belgilarga ishonish, ayniqsa salbiy, passivlikni, qo'rquvni keltirib chiqaradi, shaxsning aqliy faoliyatini buzadi. Kayfiyatga moyillik darajasi individualdir. O'z-o'zini tuta oladigan shaxslar, buning uchun qandaydir sabablar bo'lsa ham, kayfiyatga berilmaydi, ko'ngli qolmaydi, aksincha,

qiyinchiliklarga qarshi kurashadi. Emotsional odamlarning kayfiyati tez tushadi. Ular jamoaning qo'llab-quvvatlashiga doimo muhtojdir.

Frustratsiya - bu o'ziga xos hissiy holat bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati umidsizlik holatida ong va faoliyatning tartibsizligi, istiqbolni yo'qotishidir. M.D.Levitov xafagarchilikning tajovuzkorlik, inertsiya faolligi, g'amginlik, ishonchsizlik, nochorlik, umidsizlik bilan ajralib turadigan depressiv holatlar kabi turlarini sanaydi. Ko'ngilsizlik boshqalar bilan shaxsiy nizolar natijasida paydo bo'ladi, ayniqsa, inson qo'llab-quvvatlash, rahm-shafqat ko'rmaydigan jamoada bu kuchli shakllanadi. Shaxsga salbiy ijtimoiy baho berish, uning shaxsiyati - uning muhim munosabatlariga ta'sir qiladi, obro'siga, inson qadr-qimmatiga tahdid soladi - umidsizlik holatini keltirib chiqaradi. Bu haddan tashqari qo'zg'aluvchanligi bo'lgan, ichki jarayonlari rivojlanmagan odamlarda, o'qimagan, buzilgan bolalarda uchraydi.

Ko'ngilsizlik shakllari: tajovuz, inertsiya, tushkunlik, qayg'u, ishonchsizlik, nochorlik, umidsizlik bilan tavsiflanadi.

Ehtiros - bu odamlarning xatti-harakati va faoliyatini bo'ysundiradigan kuchli, barqaror, boshqalardan ustun bo'lgan hissiy holatidir.

Ehtirosni shakllantirish sabablari:

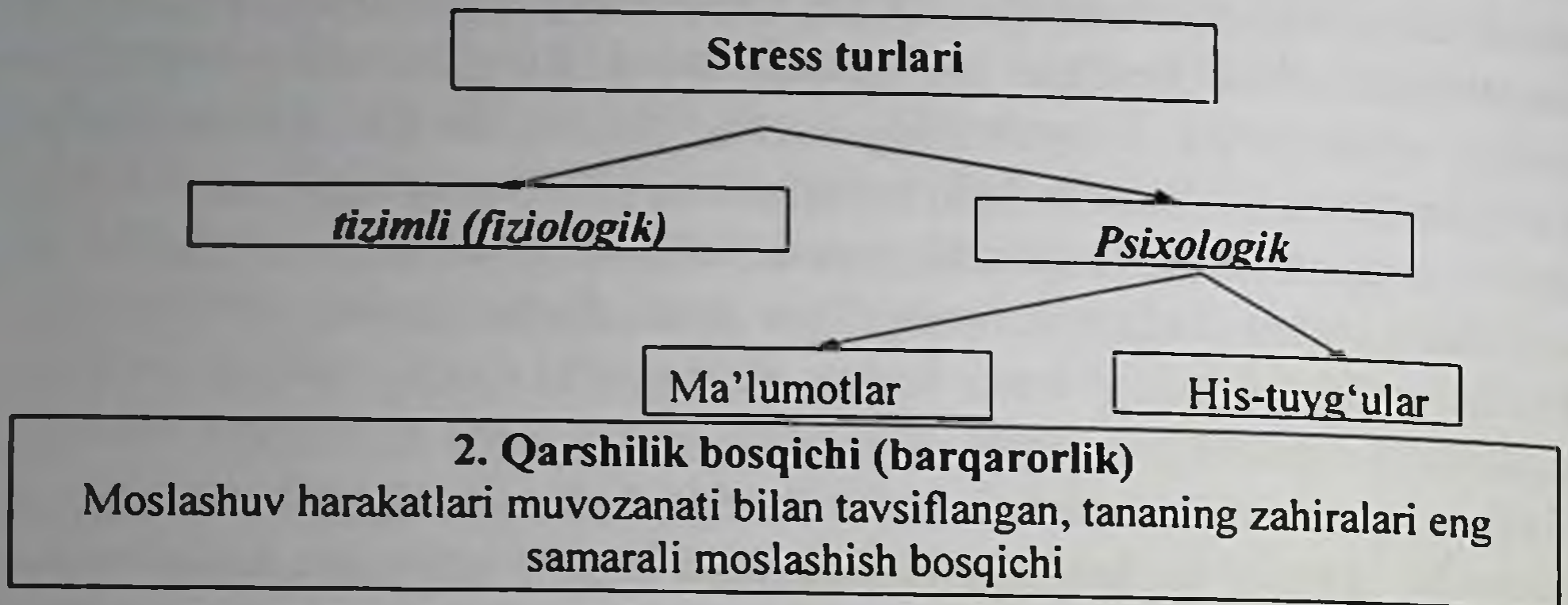
- 1) tashqi patogenlar (istak obykti);
- 2) ichki patogenlar (e'tiqodlar, e'tiqodlar);
- 3) organik stimullar (yuqori nerv faoliyati va miya faoliyati patologiyasi).

Stress ma'lum darajada affektni eslatadi. U affekt kabi, stressli hayot va mehnat sharoitida, to'satdan paydo bo'ladigan va darhol harakat qilishni talab qiladigan xavfli vaziyatlarda yuzaga keladi. Stress holatida xatti-harakatlar asosan tartibsiz harakatlar, nutqning buzilishi, e'tiborni, idrokni, xotirani va fikrlashni o'zgartirishdagi xatolar, noto'g'ri his-tuyg'ular mavjud. Stress holatida faqat kuchli ko'nikma va qobiliyatlar o'zgarishsiz qolishi mumkin. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, yuqori mafkura, intizom, tashkilotchilik va o'zini o'zi boshqarish stress ostida xatti-harakatlarning tartibsizlanishiga yo'l qo'ymaydi.

Stress yaxlit hodisa sifatida, tananing mobilizatsiyasiga yordam beradigan ijobiy moslashuvchan javob sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Biroq, stress inson ruhiyatiga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

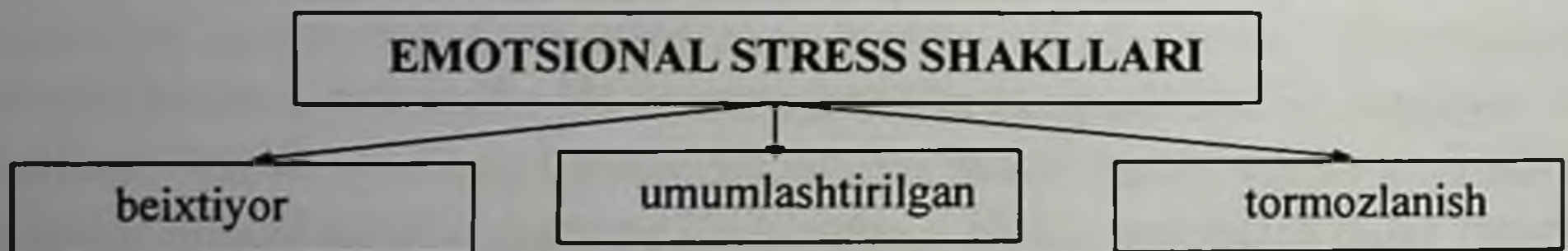
Stressor - stressning sababi. Stressorlar haqiqiy (jismoniy ogohlantirishlar) va aqliy (xayoliy, yoqimsiz narsa haqida xotiralarni uyg'otadigan) bo'lishi mumkin.

3.5-rasm. Stress turlarining tasnifi

Axborot stress- katta axborot yuklangan holatlarda, agar odam olingan ma'lumotlarni qayta ishlash vazifasini bajara olmasa, kerakli tezlikda to'g'ri qaror qabul qilishga ulgurmasa, ayniqsa ushbu qarorlar uchun yuqori mas'uliyatda bo'lsa yuzaga keladi.

Hissiy stress - tahdid, xavf, xafagarchilik va boshqalar bilan bog'liq. Emotsional stress ostida shaxsning individual xususiyatlari sohasida ma'lum o'zgarishlar, ya'ni aqliy jarayonlarning o'zgarishi, hissiy o'zgarishlar, faoliyatning motivatsion tuzilishining o'zgarishi, vosita va nutq xatti-harakatlarining buzilishi sodir bo'ladi.

3.6-rasm. Emotsional stress shakllari

STRESS FAZALARI

1. Harakatlanish va mobilizatsiya bosqichi

Tananing himoya kuchlarini safarbar qilish orqali amalga oshiriladi, bu uning barqarorligini oshiradi. Tana sezilarli stress bilan ishlaydi. Ushbu bosqichning boshida ko'pchilik odamlarda samaradorlikning oshishi kuzatiladi.

3. Yo'qotish bosqichi

Organizmning tashqi muhit va faoliyat sharoitlariga moslashishi tuzatib bo'lmaydigan zararlar hisobiga amalga oshiriladi. Tananing energiya resurslari, tugashi bilan yakunlanadi

3.7-rasm. Stress fazalari

Emotsional stressdan xalos bo'lish sirlari:

- natijaning ahamiyatiga emas, balki vazifaning texnik detallariga, taktikaga e'tibor qaratish;
- kelajakdagi faoliyatning ahamiyatini pasaytirish, kamroq ahamiyatga ega bo'lgan voqeani ta'minlash yoki hatto vaziyatning ahamiyatini qayta baholash;
- vaziyatning noaniqligini bartaraf etadigan qo'shimcha ma'lumot olish;
- muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda maqsadga erishish uchun zaxira chekinish strategiyasini ishlab chiqish;
- mavjud bilimlar, vositalar va boshqalar bilan amalga oshirishning iloji bo'lmagan taqdirda maqsadga erishishni biroz vaqtga kechiktirish;
- jismoniy dam olish. Buning uchun uzoq yurish, foydali jismoniy mehnatni kuylash bilan shug'ullanish kerak. Ba'zida bunday oqim odamda o'z-o'zidan paydo bo'ladi: u xona bo'ylab harakatlanadi, narsalarni saralaydi, biror narsani yirtadi. Ko'pchilikda hayajonlanish vaqtida yuzaga keladigan Tic (yuz mushaklarining ixtiyoriy qisqarishi), shuningdek, hissiy stress vosita oqimining refleks shaklidir;
- hissiy taranglikni keltirib chiqargan vaziyat va sabablarni bayon qilib xat yozish, kundalikka yozish; bu usul yopiq va yashirin odamlar uchun ko'proq mos keladi;
- musiqa tinglash;
- salbiy his-tuyg'ularda paydo bo'lganda tabassum qilish;
- hazil tuyg'usini faollashtirish, chunki kulgi tashvishni kamaytiradi;
- mushaklarning relaksatsiya, bu autogenik treningning elementi bo'lib, tashvishni bartaraf etish uchun tavsiya etiladi.

3.5. His-tuyg'ular va inson salomatligi

Inson hayoti hissiyotlarsiz tasavvur qilish mumkin emas. Inson nafaqat o'zini o'rab turgan dunyoni idrok etadi, balki unga ta'sir qiladi. U hissiyotlarda namoyon bo'ladigan barcha narsa va hodisalarga ma'lum munosabatda bo'ladi. Kitob o'qish, musiqa tinglash, darsga javob berish yoki do'stlar bilan muloqot qilish, odamlar quvonch, qayg'usini boshdan kechirishadi. Agar biror narsa yoki hodisalar insonning ehtiyojlarini qondirsa, unda ijobiy his-tuyg'ular (baxt, shodlik, ishonch, g'ayrat, zavq va boshqalar) paydo bo'ladi, ular odamni faoliyatga undaydi va foydali natijaga erishadi. Ijobiy his-tuyg'ular qon tomirlarining kengayishiga olib

keladi, energiya almashinuvining intensivligini, tana haroratini, aqliy va jismoniy ish faoliyatini oshiradi.

Kaliforniya Riversayd universiteti (AQSh) tadqiqotchilari muvaffaqiyat kaliti baxt ekanligini ta'kidlamoqda. Baxtli odamlar ko'proq yangi narsalarni sinab ko'rishadi va o'z taqdirini shubha ostiga qo'yishadi, stressni yaxshiroq yengishadi, sog'lig'i yaxshilanadi va uzoq umr ko'rishadi. Baxt tuyg'usi odamlarga ko'proq ochiqko'ngil va saxovatli bo'lishga, o'rganishda muvaffaqiyatga erishishga, ko'proq pul ishlashga, kuchli immunitetga ega bo'lishga imkon beradi.

Zamonaviy siklda odam o'z his-tuyg'ularini nazorat qilish qiyin. Tajribali psixologlarning ta'kidlashicha, o'z his-tuyg'ularini boshqarish jarayoni aqliy energiyani yo'qotadi, shaxsning hayotiylikini, baxtli bo'lish qobiliyatini pasaytiradi. Antik davr faylasufi Spinoza ijobiy his-tuyg'ular "tananing harakat qilish qobiliyatini oshiradi yoki kamaytiradi" deb ta'kidlagan. Insonni harakatga va foydali natijaga erishishga undaydigan kuchdir.

Salbiy his-tuyg'ular (qo'rquv, g'azab, qayg'u, dahshat, norozilik, ishonchsizlik, umidsizlik, va boshqalar) nafaqat boshqalar bilan munosabatlarga, o'z kayfiyatiga, balki inson salomatligiga ham yaxshi ta'sir ko'rsatmaydi. Ular ma'lumot yetishmasligi va muvaffaqiyatsizliklar mavjud bo'lganda paydo bo'ladi. Inson tanasida hamma narsa o'zaro bog'liq: salbiy his-tuyg'ular qanchalik ko'p bo'lsa, sog'liq muammolari shunchalik ko'p. Kasallik insonning o'z harakatlaridan, qilmishlaridan noroziligi asosida rivojlanadi va ongida salbiy ruhiy jarayonlarni faollashtiradi. Ko'pincha sog'lig'ining yomonlashishi ongdagi salbiy ruhiy jarayonlarni faollashtiradi. Salomatlikning yomonlashuvi ko'pincha salbiy his-tuyg'ulardan kelib chiqqan yomon kayfiyat tufayli yuzaga keladi, bu esa depressiyaga olib keladi.

Depressiya (lotin tilidan Depression) - odatda inson hayotidagi noxush hodisalardan keyin yuzaga keladigan, lekin ko'pincha hech qanday sababsiz rivojlanadigan ruhiy kasallik. Depressiya uzoq vaqt davomida tushkun kayfiyat, qanday sharoitda bo'lishidan qat'iy nazar, avvalgi yoqimli ishlardan qoniqishning yo'qolishi, pessimizm, o'zini past baho, uyqu buzilishi, charchoq, aybdorlik hissi mavjud bo'lganda kuzatiladi. Depressiya insonning hayot sifatini yomonlashtiradi, yaqinlari, hamkasblari bilan munosabatlariga salbiy ta'sir qiladi, ta'lim samaradorligini va inson faoliyatini pasaytiradi. Bu vaqtda yolg'izlikdan qochish, yaxshi odamlar bilan ko'proq muloqot qilish, jismoniy mashqlar, sport bilan shug'ullanish kerak. Jismoniy mashqlar quvonch gormonini

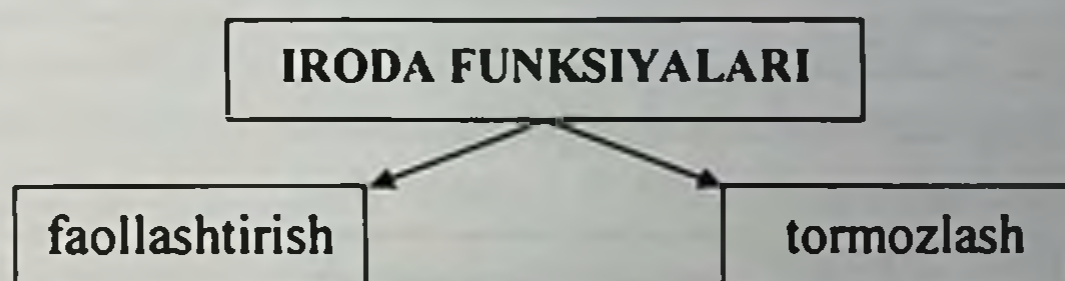
ishlab chiqarishini fanda isbotlangan. Aqliy va ruhiy kuchni tiklashning eng yaxshi usuli tabiatda dam olishdir. Tabiat bilan muloqot qilish insonga kuch beradi va yo'qolgan uyg'unlikni tiklaydi.

Insonning ruhiy salomatligi hayotimizda sodir bo'layotgan voqealarga emas, balki ularga bo'lgan munosabatga bog'liq. Shuning uchun har birimiz o'z hissiy holatimizni boshqarishni o'rganishimiz kerak. Hayotiy muammolarni hal qilishda faqat ijobiy yondashuv, o'z his-tuyg'ularini ifoda etish qobiliyati, atrofimizdagi har bir kishiga g'amxo'rlik qilish - sog'liq uchun asosiy retseptdir.

3.6. Iroda. Shaxsning irodaviy sifatlari.

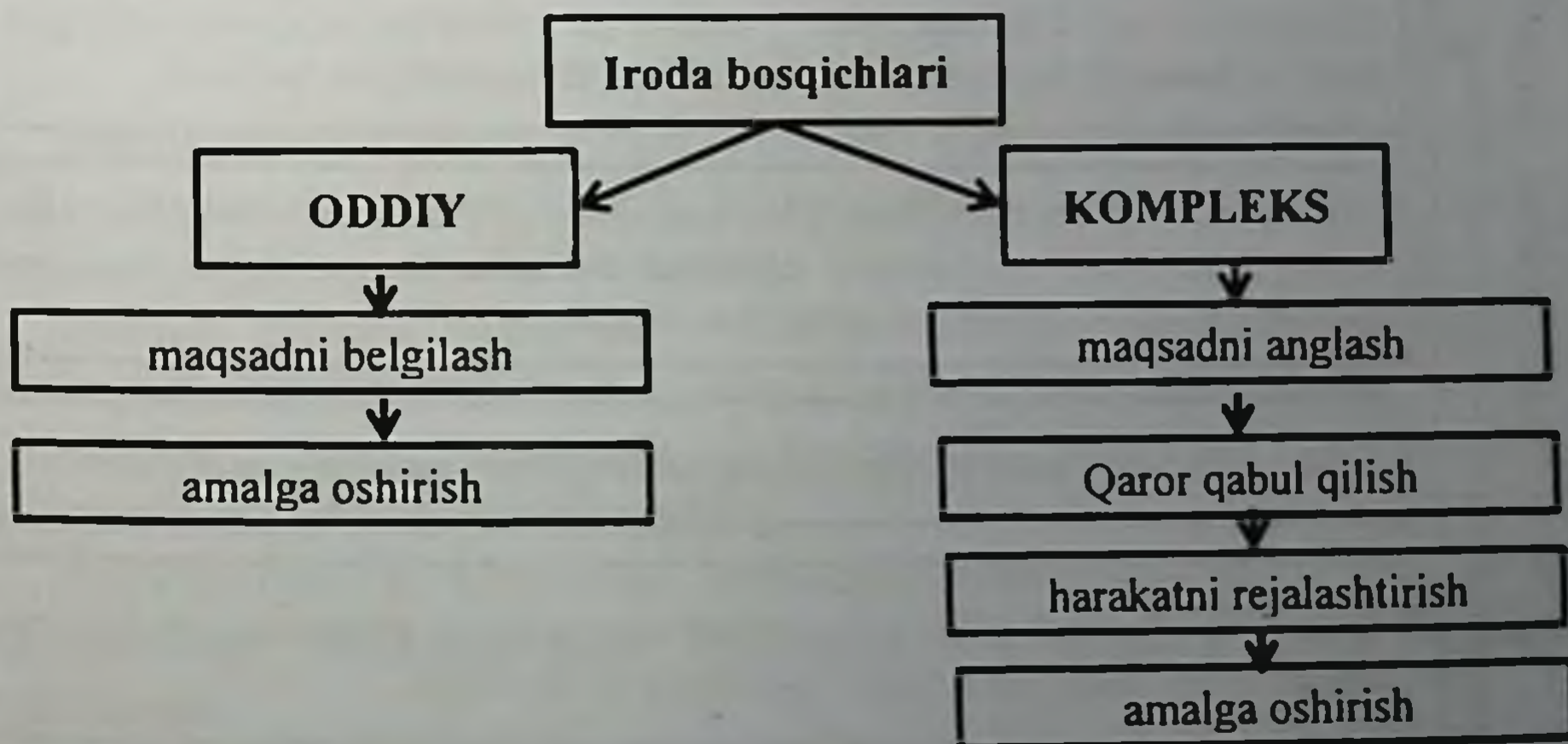
Iroda - psixik jarayon bo'lib, uning mohiyati insonning xulq-atvori va faoliyatini tartibga solishdan iborat, ichki va tashqi to'siqlarni yengish bilan bog'liqdir. Iroda faqat insonga xosdir.

Iroda - maqsadga intilish tufayli to'siq va qiyinchiliklarni engib o'tish uchun tananing va psixikaning barcha resurslarini faollashtirish jarayonidir.

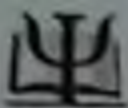

3.8-rasm. Irodaning funksiyalari

Iroda faoliyat maqsadi, uning ahamiyati, mazmuni va qiymatini anglash, shuningdek, to'siqlarni engib o'tish natijasida yuzaga keladigan stressning mavjudligi bilan bog'liq.

3.9-rasm. Irodaviy harakat bosqichlari

Maqsadni anglash - bu nima qilish kerakligini tushunish, maqsadning o'zini kerakli natijaning tasviri sifatida qabul qilish.

Qaror qabul qilish - maqsadga erishish uchun harakat qilishga tayyorlikni shakllantirish va loyihalash.

Harakatlarni rejalashtirish - xabardorlik va harakatlar ketma-ketligi va tegishli vositalarni tanlash.

Qarorning bajarilishi - ichki va tashqi to'siqlarni bartaraf etish va qarorni bajarish.

Shaxsni bir tomondan harakatga undaydigan, ikkinchi tomondan esa unga xalaqit beradigan qarama-qarshi istaklari bo'lgan vaziyatlarda yuzaga keladigan irodaviy harakat rivojlanishining oraliq holati *motivlar kurashi* deb ataladi.

Shaxsning irodaviy sifatлари - bu xulq-atvorda mustahkamlangan ko'nikmalar va shunga mos ravishda ixtiyoriy harakatlarni bajarishga tayyorlik holati.

SHAXSNING IRODAVIY SIFATLARI

Iroda - bu ma'lum bir maqsadga erishish yo'lida yuzaga keladigan muhim qiyinchiliklarni engib o'tishning umumlashtirilgan qobiliyati.

Qat'iylik - uzoq vaqt davomida maqsadga muvofiq xatti-harakatni yo'naltirish va nazorat qilish qobiliyati

Qat'iylik va jasorat - maqsadga erishish uchun salbiy ruhiy holatlarni (qo'rquv, ishonchsizlik va boshqalar) engish bilan maqsadga erishishda tezlik va mo'tadillikni uyg'unlashtirishga tayyorlikni anglatuvchi fazilatlar.

Chidamlilik va o'zini tuta bilish - maqsadga erishishga to'sqinlik qiladigan aqliy va jismoniy harakatlarning saqlanishini ta'minlaydigan fazilatlar.

Mustaqillik - bu o'z tashabbusi bilan maqsadlar qo'yish, barcha ma'lumotlarni tanqidiy baholash va birinchi navbatda o'z resurslariga e'tibor berishga tayyorlik va qobiliyatdan iborat bo'lgan sifat.

Maqsadlilik - o'z harakatlarini o'z maqsadlariga bo'ysundirish qobiliyati.

Tashabbus - harakat qilish uchun tashqi motivatsiyani kutmasdan, ma'lum bir etakchi bilan faoliyatni boshlash qobiliyati va tayyorligi.

3.10-rasm. Shaxsning irodaviy sifatleri xususiyatlari

3.7. Irodani tarbiyalash.

Irodaviy sifatlar hayot davomida shakllanadi. Ayniqsa irodaning eng muhim shakllantirish bosqichi - bu bolaning yosh davridir. Iroda o'z-o'zidan emas, balki u shaxsning umumiy psixik xususiyatlari bilan bog'liq holda rivojlanadi.

Irodaviy sifatlarning shakllanishida oiladagi tarbiyaning o'rnini muhimdir. Irodaviy fazilatlarni shakllantirishning yorqin omili bu otalar, badiiy adabiyotlarni o'qish, filmlarni tomosha qilish shaxsiy namunadir.

Iroda tarbiyasining asosi - kundalik hayotdagi qiyinchiliklarni yengish, va maqsadga erishishga to'sqinlik qiladigan oniy istaklarni yengishdir.

Irodani tarbiyalash sharti - ma'lum bir rejimni yaratish, bolaning intizomi, qoidalarga rioya qilish, jismoniy tarbiya va ongni tarbiyalashdir.

Bolaning irodasini rivojlantirish - chidamlilik, yengish istak, sherikning niyatlarini hisobga olish qobiliyati, chaqqonlik, orientatsiya tezligi, harakatdagi qat'iyatlilik shakllantirish orqali rivojlantiriladi.

To'siqlarni yengib o'tmasdan, kuchli mehnat qilish mumkin emas. Mehnat faoliyati iroda shakllanishining kuchli mexanizmi hisoblanadi.

Ba'zi mualliflar (V.I.Selivanov, F.N.Gonobolin va boshqalar) shaxs sifatleri faoliyat jarayonida shakllanadi. Shuning uchun, kuchli iroda rivojlanishi uchun talab qiladigan vaziyatlarni yaratish orqali erishish lozim deb hisoblashadi. Biroq, irodaviy sifatlar ko'p komponentli - axloqiy komponent, ideallar, dunyoqarash, tarbiya jarayoniga xos axloqiy munosabatlar kabi tuzilishga ega.

Tayanch iboralar

Ambivalentlik (yunon. Ambi - tevarak, ikki tomondan, lot. valentia - kuch) - bir vaqtda qarama - qarshi hissiyotlarning namoyon bo'lishi (mas., kulgu va qayg'u, xursandlik va kulfat).

Apatiya (yunon. Apatheia - hissiyotsizlik) - kishining tevarak - atrofdagi olamga nisbatan hech qanday qiziqishsiz befarq holati.

Astenik (yunon, astheneia - kuchsizlik, holsizlik) - shaxsning faolligini susaytiruvchi kechinmalar.

Asteniya (yunon. Astheneia - kuchsizlik, holsizlik) - kuchli toliqish va organizmning madorsizligida namoyon bo'ladigan asabiy psixik holsizlanish.

Affekt (lot. Affektus - ruhiy - hayajon, ehtiros) - kuchli, jo'shqin va nisbatan qisqa muddatli emosional kechinmalar tariqasida ro'y beradigan psixologik holat.

Kayfiyat - birorta emotsiyaning barqaror kechishi.

Senzitivlik (lot. sensus hissiyot) - turli ta'sirga nisbatan sezgilarning tez va kuchli qo'zg'alishi.

Stenik hislar (yunon. Sthenos kuch) - shaxsning faoliyatini oshiruvchi hislar (mas., xursandchilik va x.k.)

Stress (ing. Stress - zo'riqish) - kuchli qo'zg'ovchilar ta'sirida yuzaga keladigan ruhiy holat.

Emotsiya (nor. emavere - uyg'otish, to'lqinlantirish) - odam yoki hayvonlarning subyektiv ifodalangan ichki yoki tashqi qo'zg'ovchilar ta'siriga javob reaksiyasi.

Hissiyot - odamning yuksak ehtiyojlarini qondirish yoki qondirmaslik qobiliyatining mavjudligi va psixik obraz yarata olish natijasida uning tevarak-atrofidagi olamga bo'lgan munosabatlarining ongda aks ettirilishidan iborat jarayon.

Abuliya (yunon. Abule - irodani inkor etmoq) - eng oddiy, osongina masalalar bo'yicha ham ma'lum qarorga kelish qobiliyati yo'qligida namoyon bo'ladigan o'ta irodasizlik.

Iroda erkinligi - falsafiy - ahloqiy kategoriyaning ifoda etuvchi tushuncha. U o'z - o'zini aniqlash jarayonida kishi irodasining moslashishiga bog'liq.

Lokus nazorat (lot. lokus joy) - odamning o'z faoliyati natijalariga javobgarligini tashqi kuchlardan ko'rish (eksternal, tashqi lokus nazorati) yoki o'zining qobiliyatlarini intilishlardan ko'rish xislati (internal, ichki lokus nazorati).

Nazorat savollari:

1. Inson hissiyotlari va hayvonlar hissiyotlari o'rtasida qanday farq bor?
2. Nima uchun axloqiy, aqliy, estetik va amaliy tuyg'ular yuqori sezgilarga tegishli?
3. "Emosional holat" tushunchasiga ta'rif bering.
4. Tuyg'ularning sabablarini tahlil qiling.
5. Insonning asosiy emotsional holatlarini aytib bering.
6. Stressning emotsional holat sifatidagi psixologik tahlilini bering.
7. Ehtiros va affekt kabi emotsional holatlarni solishtiring.

8. Kayfiyatga qanday obyektiv va subyektiv omillar ta'sir qilishi mumkin?

9. Irodaning asosiy vazifalari nimalardan iborat?

10. Irodaviy harakat nima, uni qanday omillar belgilaydi?

Mavzu bo'yicha testlar

1. Hissiyotlar nazariyasini ko'rsating?

A) his-tuyg'ularning biologik nazariyasi P.K. Anoxin

B) hissiyotlarning axborot nazariyasi P.V. Simonov

V) Jeyms Lanjning hissiyotlarning periferik nazariyasi

G) Darvin hissiyotlarining biologik kontseptsiyasi

D) D.Bindraning markaziy motivlangan holati nazariyasi

2. Tuyg'ular nazariyasini ayting, unga ko'ra his-tuyg'ular ikkinchi darajali hodisa - mushaklardagi o'zgarishlar haqida miyaga keladigan signallarni bilish, hissiy qo'zg'atuvchi tomonidan yuzaga kelgan xatti-harakatlar paytida tomirlar va ichki organlar:

A) Jeyms Lanjning hissiyotlarning periferik nazariyasi

B) D.Bindraning markaziy motivli holati nazariyasi

V) his-tuyg'ularning biologik nazariyasi P.K.Anoxin

G) hissiyotlarning axborot nazariyasi P.V.Simonov

D) Darvin hissiyotlarining biologik kontseptsiyasi

3. Hissiyotlar nazariyasini ko'rsating, unga ko'ra tuyg'u yagona jarayon sifatida yoki xulq-atvor reaksiyalarining alohida sinfi sifatida mavjud emas va uni boshqa hodisalardan butunlay ajratib bo'lmaydi:

A) hissiyotlarning axborot nazariyasi P.V.Simonov

B) Darvin hissiyotlarining biologik kontseptsiyasi

V) his-tuyg'ularning biologik nazariyasi P.K.Anoxin

G) D. Bindraning markaziy motivli holati nazariyasi

D) Jeyms Lanjning hissiyotlarning periferik nazariyasi

4. Qanday his-tuyg'ularning tanadagi ifodasi imo-ishoralar va turish bilan tavsiflanadi?

A) yuz ifodalari

B) pantomima

V) ovoz ohangi

G) avtonom reaksiyalar

D) organizmdagi biokimyoviy o'zgarishlar

5. Nisbatan qisqa muddatli kuchli hissiy qo'zg'alish bilan tavsiflangan hissiy holatni ayting:

A) ehtiros

- B) stress
- V) ta'sir qilish
- G) kayfiyat
- D) his-tuyg'ular

6. Agar asab tizimi haddan tashqari yuklangan bo'lsa, odamda yuzaga keladigan haddan tashqari kuchli va uzoq davom etadigan psixologik zarba holatini ayting:

- A) stress
- B) ehtiros
- V) umidsizlik
- G) ta'sir qilish
- D) norozilik

7. Umidsizlik tuyg'ulari, ma'lum bir maqsadga erishish umidlarining qulashi bilan birga keladigan insonning muvaffaqiyatsizligining hissiy jihatdan qiyin tajribasini ayting.

- A) ta'sir qilish
- B) stress
- V) idrok
- G) umidsizlik
- D) ehtiros

8. Tuyg'ular, motivlar va his-tuyg'ularning kombinatsiyasi nima?

- A) umidsizlik
- B) ta'sir qilish
- V) ehtiros
- G) stress
- D) zavq

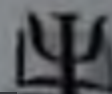
9. Shaxsning o'z psixikasi va harakatlarini ongli ravishda boshqarish qobiliyatida namoyon bo'ladigan sifatini ayting:

- A) o'z-o'zini anglash
- B) iroda
- V) hissiyotlar
- G) his-tuyg'ular
- D) ong

10. Shaxsning qobiliyati bilan ajralib turadigan irodaviy sifatini ayting

ijodiy, faol, moslashuvchan va dadil harakat qilish:

- A) intizom
- B) tashabbus
- V) energiya

- G) qat'iylik
- D) maqsadlilik

11. Shaxsning o'z harakatlarini maqsadga bo'ysundirish qobiliyati bilan tavsiflangan ixtiyoriy sifatini ayting:

- A) qat'iylik
- B) energiya
- V) intizom
- G) maqsadlilik
- D) tashabbus

12. Shaxsning o'z fikrlari va his-tuyg'ularini, xatti-harakatlari va xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati bilan tavsiflangan ixtiyoriy sifatini ayting:

- A) intizom
- B) maqsadlilik
- V) energiya
- G) qat'iylik
- D) ta'sir qilish

13. Shaxsning turli sharoitlarda o'z vaqtida, ongli va qat'iy qarorlar qabul qilish qobiliyati bilan tavsiflangan ixtiyoriy sifatini ayting.

- A) qat'iylik
- B) qat'iyatlilik
- V) energiya
- G) ta'sir qilish
- D) tashabbus

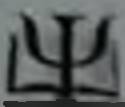
14. Murakkab ixtiyoriy harakatning bosqichlari ketma-ketligini belgilang:

- A) qaror qabul qilish
- B) harakatni rejalashtirish bosqichi va motivlar kurashi
- V) maqsadning kelib chiqishi, jalb etilishi va shakllantirilishi
- G) harakat - maqsadga erishish

Mavzu o'yicha keyslar

1-keys

Tergovning dastlabki tezkor bosqichida a'lo darajadagi tergovchilarning taniqli toifasi mavjud. Ular tinimsiz va harakatchan bo'lish uchun bir necha kun ketma-ket, deyarli dam olmasdan shoshilinch tergov harakatlarini bajarishga qodir. Ammo tergov tugashi bilanoq, ish bo'yicha uzoq kerak bo'ladigan va rejalashtirilgan joriy ish

muvaffaqiyatga erishadigan payt keladi, tergovchi - "tezkor" ishga qiziqishni yo'qotadi va u katta qiyinchiliklarga duch keladi. Xotirasi susayib, ishning birinchi kunlarida erishilgan narsalarni ham unutib qo'yadi.

Boshqa toifadagi tergovchilar ko'p ish qilish, ko'plab to'siqlarni yengib o'tish, ishni maxsus san'at talab qilgani uchun emas, balki faqat tabiati tufayli yengish zarurati bilan duch kelgan tinchroq ofis ishini afzal ko'radilar.

Ko'pincha tergovchi jinoyat sodir etishi mumkin bo'lgan shaxsning izini topib, jinoyatni fosh etmasdan qoldirishi ham juda muhimdir. O'ta xavfli jinoyatlarning to'liq oshkor etilmaganligi sabablarini o'rganishga ko'ra, aybdorlar aniqlanmaganligi uchun ishni to'xtatib turish holatlarining har to'rtidan birida jinoyatchi allaqachon aniqlangan yoki gumon qilingan, biroq tergovchining irodasi yetarli bo'lmagan.

Bu misollar irodaning qanday irodaviy sifatlari va nuqsonlarini ko'rsatadi?

2-keys

Irodaviy xususiyatlardan qaysi biri shaxsning asosiy tamoyillari va maqsadlari bilan bog'liq bo'lgan xatti-harakatlar motivlarini birinchi o'ringa olib chiqish qobiliyatiga mos kelishini aniqlang.

Siz qaysi motivlarni eng qimmatli deb hisoblaysiz?

3-keys

Irodaviy xususiyatlardan qaysi biri mos kelishini aniqlang:

- qiyin, ziddiyatli vaziyatlarda ongli, qat'iy qaror qabul qilish va uni amalga oshirish qobiliyati;
- vaziyat o'zgarganda, maqsadga muvofiq bo'lmaganda harakatni to'xtatish qobiliyati.

"Qaror" va "niyat" tushunchalari o'rtasidagi farq nima?

4-keys

Maqsadga erishish, jiddiy qiyinchiliklarni engish, jiddiy ma'naviy va jismoniy stresslarga bardosh berish, muvaffaqiyatsizliklarga va hatto mag'lubiyatlarga qat'iy munosabatda bo'lish qobiliyatiga irodaviy xususiyatlarning qaysi biri mos kelishini aniqlang, ilgari belgilangan maqsadga erishish uchun yangi vositalarni tirishqoqlik bilan izlang.

Qanday hollarda ixtiyoriy harakatlar rejani talab qiladi? Tergovchi amaliyotidan misol keltiring.

5-keys

Irodaviy xususiyatlardan qaysi biri mos kelishini aniqlang:

- alohida ijtimoiy guruhlar va butun jamiyatning qoidalari, me'yorlari, talablariga bo'ysunish qobiliyati;
- ushbu talablarga eng yaxshi javob berish uchun katta sa'y-harakatlar qilish qobiliyati.

Shaxs fe'l-atvorining irodaviy xususiyatiga jamoat va xizmat burchini bilish, qonun hujjatlari talablarini, xizmat qoidalarini tez va aniq bajarishga doimo tayyorlik kiradi?

6-keys

Irodaviy xususiyatlardan qaysi biri mos kelishini aniqlang:

- shaxsning turli vaziyatlardagi pozitsiyalari va qarashlarining barqarorligi, so'z va ishning izchilligi;
- energiya, uzoq muddatli stress, stressli vaziyatlarda qiyinchiliklarni engish qobiliyati;
- prinsip bilan uyg'unlashgan xarakterning mustahkamligi;
- xavfli vaziyatlarda o'zini tuta bilish, xavf-xatarga qaramay, maqsadga erishishga tayyorlik va qobiliyat.

Ushbu ixtiyoriy xususiyatlar va chidamlilik va tashkilot o'rtasida qanday bog'liqlik bor? Bu xususiyatlarning tergovchining kasbiy faoliyatida namoyon bo'lishiga misollar keltiring.

6-keys

Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romani qahramoni Rodion Raskolnikov jinoyatining manbai "insoniyatdan ajralish" tuyg'usi edi. "Odamlardan tashqarida bo'lish" va "ular bilan birga bo'lish" tendensiyalari o'rtasidagi ziddiyat "odamlardan ustun bo'lish" murosa nazariyasi bilan yakunlanadi. Jinoyatga ma'no berishi kerak bo'lgan nazariya o'zining muvaffaqiyatsizligini isbotladi: noto'g'ri xatti-harakatlar uning nazariyasiga aylandi. Shu paytdan boshlab qahramonning boshidan kechirgan voqealari boshlanadi. Zametov bilan tavernadagi suhbat ham shundan dalolat beradi. U go'yo uni hayot mazmuniga qaytaradigan harakatlarni ham qiladi (ulardan eng muhimi Marmeladovning yordami edi). Xristian axloqi nuqtai nazaridan jinoyatni qayta baholash mavjud: uning sababi mag'rurlikda ko'rinadi - gunohning abadiy manbai. Va bu "bir dunyodan ikkinchisiga bosqichma-bosqich o'tish" yo'lidir.

Ushbu tajribaning namunalari qanday? Bu erda tajribaning dinamikasi qanday?

Adabiyot ro'yxati

1. B.M.Umarov. Psixologiya: Darslik. Nopedagogik oliy ta'lim yo'nalishi magistratura bosqichi talabalari uchun. // G'.B.Shoumarovning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zDJTU. 2011 – 380 bet.
2. F.I.Xaydarov N.I.Xalilova. Umumiy psixologiya.// M.G.Davletshinning tahriri ostida Darslik. Toshkent -2009.334 b
3. Ivanov, P.I. Umumiy psixologiya: Darslik. O'zROO'MTV. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – 15-20 b.

IV BOB. SHAXSNING PSIXIK-BILISH JARAYONLARI.

4.1. Diqqat va uning fiziologik asoslari

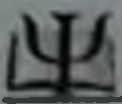
Diqqat - bu ongni yo'naltirish va konsentratsiyalashning aqliy jarayoni bo'lib, u tirik mavjudotning voqelikning ma'lum tomonlariga yoki ularning holatlariga konsentratsiya darajasini tartibga soladi.

I.M.Sechenovning fikricha, insonning diqqati refleksivdir. Bu fikmi davom ettirib, I.P.Pavlov diqqatni optimal qo'zg'alish zonasining paydo bo'lishi bilan bog'liqligini faraz qildi, bu esa yo'naltiruvchi refleksning natijasidir. O.O.Uxtomskiy diqqatning fiziologik asoslarini ochishga katta hissa qo'shdi. Uning qarashlariga ko'ra, qo'zg'alish katta yarim sharlar po'stlog'i tomonidan taqsimlanadi. Ularning taqsimlanishi bir xil emas va dominant bo'lib optimal qo'zg'alish zonalarini yaratishi mumkin.

Boshqa kognitiv jarayonlardan farqli o'laroq, diqqatning o'ziga xos ma'nosi yo'q. U, ta'bir joiz bo'lsa, kognitiv jarayonlar doirasida namoyon bo'ladi, ularning borishi dinamikasini xarakterlaydi va jarayonlardan ajratib bo'lmaydi. Ayrim tadqiqotchilar e'tiborni shaxsning selektiv faoliyati bilan tenglashtiradilar (o'rnatish nazariyasi D.M. Uznadze).

M.M.Lange diqqatning mohiyatini tushunishning eng mashhur yondashuvlarini tahlil qilib, mavjud tushunchalarni bir nechta guruhlarga birlashtirdi:

1. Dvigatel moslashuvi natijasida e'tibor (mushak harakatlarisiz diqqat qilish mumkin emas).
2. Cheklangan ong natijasida e'tibor (intensiv g'oyalar unchalik kuchli bo'lmagan fikrlarni siqib chiqarishi yoki bostirishi mumkin).
3. Diqqat hissiyotlar natijasida (diqqat fikrlarning emotsional rangiga bog'liq).
4. Appersepsiya natijasida diqqat (diqqat individual hayotiy tajriba natijasi sifatida qaraladi).
5. Diqqat ruhning maxsus faol mulki sifatida (diqqat birlamchi va faol xususiyat sifatida belgilanadi, uning kelib chiqishi noaniq).
6. Diqqat asabiy qo'zg'aluvchanlikning kuchayishi sifatida (diqqat markaziy asab tizimining mahalliy timash xususiyati kuchayishi bilan bog'liq).
7. Nerv zulmi nazariyasi (bitta fiziologik asabiy jarayon boshqa fiziologik jarayonlarni kechiktiradi, natijada ongning maxsus konsentratsiyasi haqiqati paydo bo'ladi).

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, miya yarim sharlari po'stlog'idagi qo'zg'alishlar nisbati, tananing his-tuyg'ulariga ta'sir qiluvchi qo'zg'atuvchilardan kelib chiqqan, shuningdek, g'oyalar, ichki munosabatlar hamda ruhiy holatlarni aniqlangan.

I.P. Pavlov organizmning yo'nalishi va refleks faoliyati to'g'risida diqqatning fiziologik asoslarini ochib beradi, keyinchalik neyrofiziologik tadqiqotlar bilan uni chuqurlashtirilgan.

Shunday qilib, qo'zg'atuvchilar ta'sirida miya yarim sharlari po'stlog'ida diqqatning fiziologik asosini yuzaga keladigan hayajon tashkil qiladi va bizga ta'sir etadi.

Faoliyat jarayonida tashqi va ichki ta'siri ostida katta yarim sharlar korteksining tegishli joylarida qo'zg'alish xususiyati miyada ko'proq yoki kamroq barqaror optimal o'choqlari mavjud. Bu optimal qo'zg'alishlar dominant bo'ladi.

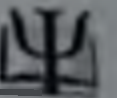
Ta'sir etuvchi stimullarning o'ziga xosligi va kuchining o'zgarishi tufayli bizni tananing tashqarisida yoki ichida boshning katta yarim sharlari korteksining ba'zi qismlaridan optimal qo'zg'alish markazi harakatlanishi mumkin. Bunday holda, diqqatning yo'nalishi o'zgaradi. Diqqatning fiziologik asosiga O.O.Uxtomskiy o'zining dominant haqidagi ta'limoti bilan katta hissa qo'shgan. Bu fiziologik ongli jarayonlarning asosi diqqatdir.

4.2. Diqqatning turlari

Diqqat turlarining bir necha xil tasniflari mavjud. Eng an'anaviy tasnif - bu ixtiyorsiz diqqatdir. Diqqatning ixtiyoriy va ixtiyorsiz turlarga bo'linishini Aristotel aniqlagan bo'lib, bu diqqat turlarining to'liq va har tomonlama tavsifi XVIII asrda berilgan. Keyinchalik diqqatning bu turlari haqida T.Ribeau va H.H.Lange asarlarida jiddiy nazariy asoslab berildi.

Eng oddiy va genetik manba - bu ixtiyorsiz diqqat (passiv). U inson oldiga qo'yilgan maqsadlardan qat'i nazar, paydo bo'ladi va saqlanib qoladi. Faoliyat bu holatlarda o'zining maftunkorligi, qiziqishi yoki hayrati tufayli odamni o'ziga jalb qiladi. Inson beixtiyor qiziqarli yangiliklar, yorqin voqea va hokazolardan chalg'itadi. Nega biz o'z xohishimiz va irodamizdan tashqari, diqqatimizni biror joyga qaratamiz? Buning bir qancha sabablari bor:

Tashqi diqqat - psixikaning dunyo obyektlari yoki hodisalariga, shuningdek, obyektlar bilan o'z harakatlariga qaratilganligini belgilaydigan diqqat.

4.1-rasm. Diqqat turlarining tasnifi

Ichki diqqat - psixikaning organizmning ichki holatiga qaratilishi.

Tabiiy diqqat - insonning tug'ilishidanoq ma'lumot yangiligi elementiga ega bo'lgan ma'lum ichki yoki tashqi ogohlantirishlarga tanlab javob berishning tug'ma qobiliyati shaklida bo'lgan diqqat.

Ijtimoiy shartli diqqat - shaxsning hayoti davomida rivojlanadi, o'rganish va ta'lim natijasi bo'lib, xatti-harakatini ixtiyoriy tartibga solish hamda obyektlarga tanlab ongli munosabatda bo'lish bilan bog'liq.

Bevosita diqqat yo'naltirilgan va insonning hozirgi ehtiyojlari hamda manfaatlariga javob beradigan obyektдан boshqa narsa keltirib chiqarmaydi.

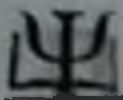
Bilvosita diqqat - maxsus vositalar (so'zlar, imo-ishoralar, belgilar yoki narsalar) bilan tartibga solinadi.

Sensor diqqat - diqqat markazida hissiyotlar va sezgilarning tanlab ishi bilan bog'liq hissiy taassurotdir.

Intellektual diqqat - bu fikrning konsentratsiyasi va yo'nalishi bilan bog'liq bo'lgan e'tibor.

O'z-o'zidan paydo bo'ladigan diqqat - kuchli qo'zg'atuvchining ta'siri natijasida paydo bo'ladigan, intensivligi yoki yangiligi bilan farqlanadi.

Ixtiyoriy diqqat - bu faqat insonga xos bo'lgan va amalga oshiriladigan faoliyat shartlari bilan belgilanadigan faol, ongli, ixtiyoriy diqqat. Ixtiyoriy diqqatning asosiy omili - bu shaxsning idrok etilgan

ehtiyojlari, majburiyatlari, manfaatlari, uning faoliyatining maqsadi va vositalaridir.

Ixtiyoriydan so'ngi diqqat - ixtiyoriy diqqat jarayonida obyektlar yoki hodisalarga ongli ravishda qaratish natijasida paydo bo'ladigan diqqat. Bunda ixtiyoriy taranglik pasayadi va obyektga odamlar uchun qadr-qimmatini tufayli tanlangan e'tibor mavjud.

4.3. Diqqatning asosiy xususiyatlari.

Tadqiqotchi B.M.Teplova, V.D.Nebilitsin diqqatning xossalari inson asab tizimining xususiyatlariga bog'liqligini ko'rsatdi. Aniqlanishicha, qo'shimcha stimullar asab tizimi zaif odamlarning diqqatini jamlashiga to'sqinlik qiladi va kuchli asab tizimiga ega bo'lganlar konsentratsiyani oshiradi.

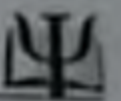
Psixologiyada diqqatning xususiyatlari - bu shaxsning tarkibiy qismlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir qator muhim xususiyatlarni o'zida jamlaydi.

Konsentratsiya - bu faoliyat obyektiga ixtiyoriy e'tibor qaratishdir. Diqqatni ushlab turish subyektning harakatni iloji boricha yaxshiroq bajarish uchun kuchli motivatsiyasi va istagi bilan bog'liq. Agar konsentratsiya yetarlicha yuqori bo'lsa, natija uzoq kutilmaydi. O'rtacha, odam 30-40 daqiqa davomida tanaffussiz diqqatini jamlashi mumkin, ammo bu vaqt ichida juda ko'p ish qilish mumkin. Yodda tutingki, kompyuterda ishlaganda, ko'zlaringizni dam olish uchun 5-10 daqiqalik qisqa tanaffuslar qilishingiz kerak.

Hajm - ong bir vaqtning o'zida o'z ko'rish sohasida ushlab turishi mumkin bo'lgan obyektlar soni. Boshqacha qilib aytganda, hajm obyektlarning o'zaro nisbati va ularga bo'lgan e'tiborning barqarorlik darajasi bilan o'lchanadi. Agar inson uzoq vaqt davomida obyektlarga diqqatini qaratishga qodir bo'lsa va ularning soni ko'p bo'lsa, unda biz diqqatning yuqori miqdori haqida gapirishimiz mumkin.

Barqarorlik - uzoq vaqt davomida bir obyektga diqqatni qaratish va boshqasiga chalg'imaslik qobiliyatidir. Diqqatning doimiyligi tanish narsalarda yangi narsalarni kashf qilish qobiliyati bilan tavsiflanadi: ilgari sezilmagan va o'rganilmagan munosabatlar va jihatlarni aniqlash, keyingi rivojlanish va harakatlanish istiqbollari ko'rish.

Diqqatning ko'chishi. Bu diqqatni mazmunli, maqsadli o'zgartirish deb ataladi. Bu xususiyat tashqi holatlar yoki hodisalar bilan tavsiflanadi. Agar diqqatni almashtirish muhimroq obyektning ta'siri ostida bo'lmasa

va ayniqsa qasddan bo'lmasa, unda biz oddiy chalg'itish haqida gapiramiz. To'g'ri, diqqatni bir obyektidan ikkinchisiga o'tkazish kuchli konsentratsiya tufayli qiyin bo'lishi mumkin. Keyin odam boshqa faoliyatga o'tadi va aqliy ravishda birinchisiga e'tibor qaratishda davom etadi: tafsilotlarni o'ylaydi, tahlil qiladi, hissiy tajribalarni oladi. Og'ir aqliy ishdan keyin dam olish, yangi mashg'ulotlar bilan shug'ullanish uchun diqqatni o'zgartirish kerak.

Tarqatish - ongning diqqatni bir vaqtning o'zida bir nechta obyektlarga qaratish qobiliyati, ular ahamiyati jihatidan taxminan bir xil holatda. Obyektlar orasidagi munosabatlar, albatta, bu bo'linish qanday sodir bo'lishiga ta'sir qiladi: bir obyektidan ikkinchisiga o'tish.

Shu bilan birga, odam ko'pincha boshqa mavjud narsalarni doimo eslab qolish uchun doimo diqqat markazida bo'lish zarurati tufayli charchoq holatini rivojlantiradi.

Diqqatni rivojlantirish xususiyatlari

Inson diqqatining rivojlanishi, albatta, bir yoki bir nechta obyektlarga ma'lum vaqt davomida hech qanday chalg'itmasdan diqqatni jamlash qobiliyati bilan bog'liq. Bu bir qarashda oson emas. Axir, biror narsaga e'tibor berish uchun siz o'zingiz unga yetarlicha qiziqishingiz kerak. Shunday qilib, beixtiyor diqqatni rivojlantirish faqat diqqatni jalb qiladigan qiziqarli mavzuni talab qiladi. Ixtiyoriylik bilan jiddiy e'tiborni talab qiladi: maqsadli harakat, iroda kuchi, eng noaniq daqiqada chalg'imaslik uchun his-tuyg'ularini nazorat qilish qobiliyatini ham talab qiladi.

Ixtiyoriydan keyingi diqqat eng samarali hisoblanadi, chunki u qo'shimcha kuch talab qilmaydi.

Hozirgi vaqtda yuqori natijalarga erishish va diqqatni boshqarishni o'rganish imkonini beruvchi diqqatni rivojlantirishning turli usullari mavjud.

Konsentratsiyani rivojlantirish

Kuzatish uchun obyektini tanlash tavsiya etiladi va bir muncha vaqt unga e'tibor berishga harakat qiling. Bundan tashqari, mavzu qanchalik sodda bo'lsa, shuncha yaxshi. Misol uchun, siz kitobni stolga qo'yishingiz va u nima haqida yozilganligini, asosiy qahramonlar nima ekanligini tasavvur qilishingiz mumkin. Kitobni faqat qog'oz va kartondan yasalgan buyum deb tasavvur qilish mumkin, uni yaratish uchun qancha daraxt ketganini tasavvur qiling. Axir, siz faqat uning rangi va shakliga e'tibor berishingiz mumkin. Qaysi yo'nalishni tanlash sizga bog'liq. Ushbu mashq

diqqat markazini mukammal darajada o'rgatadi, bitta obyektga diqqatni jamlash davomiyligini rivojlantirishga imkon beradi.

Vizual diqqatni rivojlantirish

Mashqlar shaxsning obyektga e'tiborini kuchaytirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Masalan, siz obyektning oldingizga qo'yishingiz va iloji boricha ko'proq tafsilotlarni ta'kidlab, uni 3-5 daqiqa davomida ko'rib chiqish vazifasini qo'yishingiz mumkin. Birinchidan, siz obyekt haqida umumiy tasavvurni shakllantirishni boshlaysiz: uning rangi va shakli, hajmi va balandligi. Biroq, asta-sekin, qanchalik ko'p diqqatni jamlasangiz, yangi tafsilotlar shunchalik aniq ko'rinishga boshlaydi: kichik detallar, kichik gadjetlar va boshqalar.

Eshitish diqqatini rivojlantirish

Ushbu turdagi diqqatni yaxshilash uchun siz o'n daqiqadan ko'p bo'lmagan maqsadni qo'yishingiz kerak. Agar siz dam olishni istasangiz, qushlarning qo'shig'ini yoki tinchlantiruvchi musiqa talablariga javob beradigan har qanday ohangni qo'shishingiz mumkin. Agar inson nutqi eshitilsa, ma'ruzachi nutqining tezligi, materialni hissiy jihatdan taqdim etish darajasi, ma'lumotlarning subyektiv foydaliligini ta'kidlash kerak. Bundan tashqari, ertak, hikoyalarni yozib olishni tinglash, keyin esa ularning mazmunini eslab qolish va takrorlashga harakat qilish juda maqbuldir. Musiqa tinglashda tovush to'lqinining tebranish darajalarini qo'lga kiritish, takrorlangan his-tuyg'ularga "ulanish" va biror narsaning tafsilotlarini tasavvur qilish muhimdir.

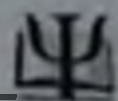
4.4. Diqqatsizlik va uning korreksiyasi

Aproseksiya - to'liq e'tibor yetishmasligi, uning yo'qolishi. Ya'ni, diqqatni jamlay olmaslik (odam vazifani bajara olmaydi, uni amalga oshirish jarayonida diqqat bir nuqtaga yig'ilmaydi).

E'tiborsizlik - diqqatning barqarorligi buzilgan. E'tiborsizlikning ikkita varianti mavjud:

1-variant: e'tiborsizlik - oson almashtirish, zaif konsentratsiya. Bu turdagi e'tiborsizlik somatik kasalliklarga chalingan zaiflashgan odamlarda, nevroitik kasalliklarga chalingan bolalarda, shuningdek, turli xil ruhiy kasalliklarning dastlabki bosqichlarida asteniyada sodir bo'ladi.

2-variant: ozgina chalg'ish bilan zaif konsentratsiya. Ushbu turdagi e'tiborsizlik keksa yoshdagi miya aterosklerozi bilan og'riq bemorlarda kuzatiladigan asab jarayonlari harakatchanligining doimiy yoki vaqtincha

pasayishi bilan bog'liq. 2-variantni keltirib chiqaradigan omillar surunkali alkogolizm, giyohvandlik va shizofreniyaning keyingi bosqichlardir.

Diqqat hajmining kichrayishi - hajmdagi diqqatni kamaytirish va uni bir nechta obyektlar o'rtasida taqsimlash; uning taqsimlanishining zaifligi tufayli patologik kontsentratsiya yuzaga keladi. Bu miya shishlarida va nevroitik kasalliklarda paydo bo'ladi.

Gipermetamorfoz- chalg'itishning kuchayishi, diqqatning haddan tashqari harakatchanligi, bir faoliyatdan ikkinchisiga doimiy o'tish.

Charchoqlik- astenik pasayish, qisqa muddatli beqaror e'tibor. Ish jarayonida diqqat intensivligining progressiv zaiflashishi natijasida yuzaga keladi. Vazifa sifati va tezligining keskin pasayishi bilan namoyon bo'ladi. Diqqatning tez susayishi bosh suyagi shikastlangan bemorlarga va miyaning organik kasalliklari, shuningdek, reaktiv chegara holatlari, travmadan keyingi holatlar va boshqalarga xosdir.

Inertsiya-(harakatsizlik), tiqilib qolgan, "sepish", patologik fiksatsiya, diqqatni almashtirishning buzilishi (shizofreniya stuporida bir nuqtali ko'rinish). Diqqatni o'z vaqtida almashtirish yoki patologik aniqlashning mumkin emasligini tavsiflaydi.

Holsizlik- letargiya, faollikning pasayishi, masalan, depressiya holatida, bemor nazorat qilish istagiga qaramay, vazifalarni qila olmashlik.

Bir tomonlama diqqat- br narsaga e'tibor berish, masalan, ularning sog'lig'i, (bemor gipoxondriyal ruhiy kasalliklar) faqat o'z kasalligi haqida o'ylaydi.

4.5. Sezgi va uning turlari, o'ziga xos xususiyatlari.

Sezgi - bu eng oddiy psixik jarayon, inson yoki hayvonlarning narsa va hodisalarning ma'lum xususiyatlari to'g'risida bilimlarini ta'minlaydigan aqliy aks ettirish shakli. Sezgi tarixan aqliy aks ettirishning birinchi shaklidir. Sezgilar obyektiv dunyo narsa va hodisalarining ma'lum xususiyatlarining his-tuyg'ularga bevosita ta'siri bilan aks etishi bilan tavsiflanadi. Sezgilar ijobiy yoki salbiy hissiy rang berish bilan tavsiflanadi.

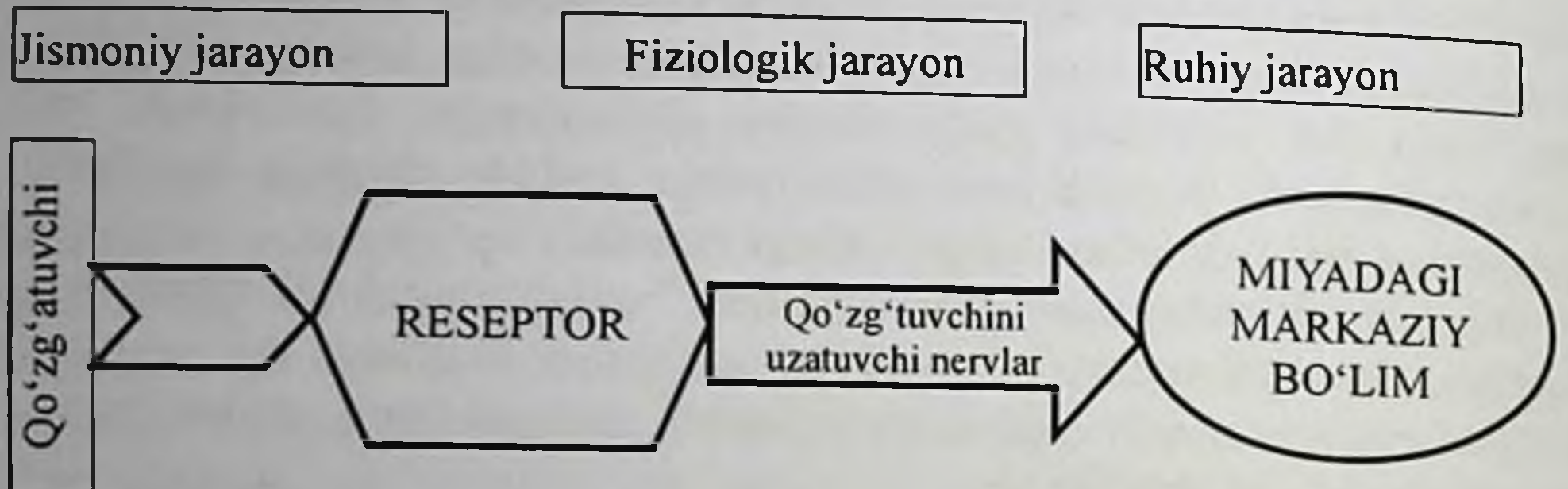
Sezgilarning fiziologik asosini analitik tizimning harakati tashkil etadi. **Analizator** - bu tashqi va ichki muhitdan ma'lum qo'zg'atuvchilarning ta'sirini qabul qilish va qayta ishlash va ularni his qilish uchun qayta ishlashga ixtisoslashgan anatomik va fiziologik apparat. Analizatorlar ushlab turgan ma'lumotlar *hissiy*, uni qabul qilish va dastlabki o'zgartirish jarayoni esa *hissiy faoliyat* deb ataladi.

Har bir analizator uch qismdan iborat:

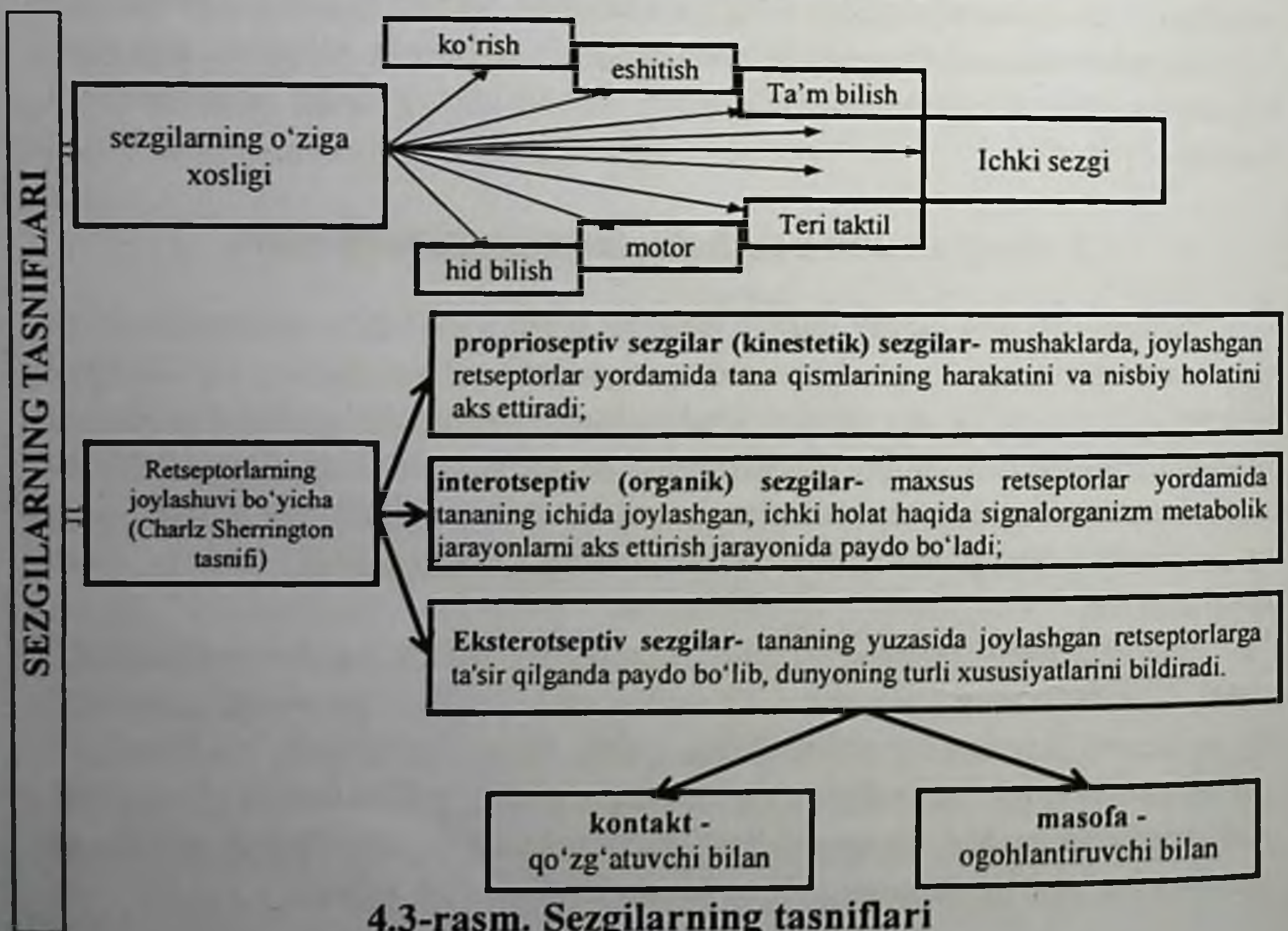
I - periferik bo'lim yoki retseptor, bu yerda energiyaning ma'lum bir turini asabiy jarayonga aylantirish, ular hissiy organlar deb ataladi. Sezgi organlari o'ta sezgir va faqat ma'lum individual stimullarni idrok etishga moslashadi.

II - sezgir nervlar, ular orqali stimulyatorning markaziy qismiga uzatiladi.

III - analizatorning markaziy bo'limi - qabul qilingan ma'lumotlar qayta ishlanadigan miya yarim korteksining ixtisoslashgan sohasi.

4.2-rasm. Analizatorning umumiy tuzilish

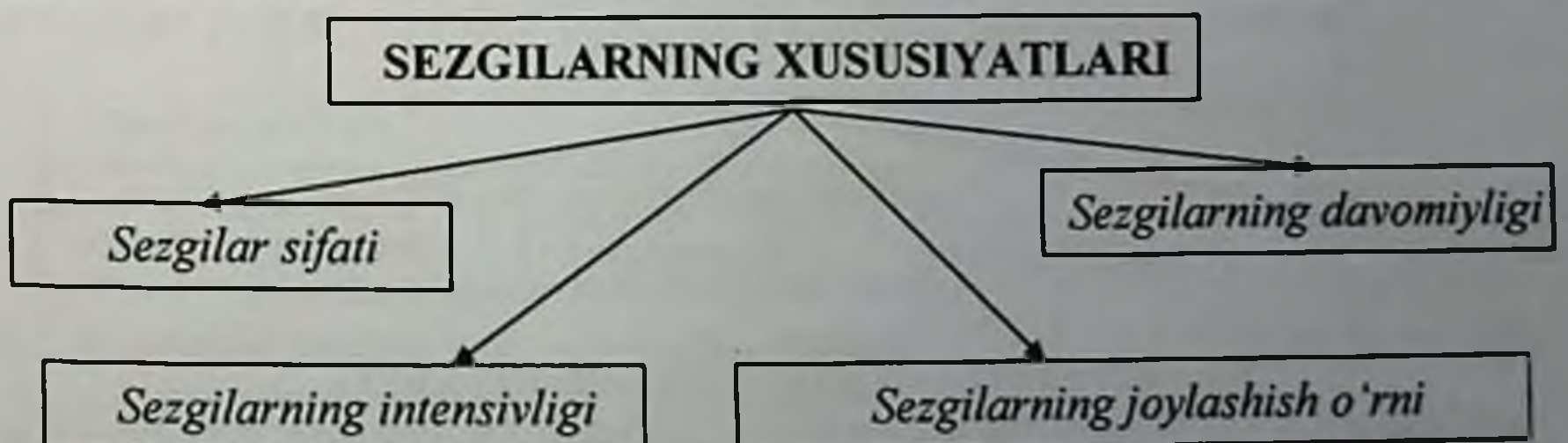

4.3-rasm. Sezgilarning tasniflari

1. *Eksterotseptiv sezgilar* - bu sezgilarning besh turini o'z ichiga oladi: ko'rish, eshitish, ta'm, hid, teri-muskul. Eksterotseptiv sezgilar tana yuzasida joylashgan retseptorlarga ta'sir qilish natijasida yuzaga keladi. Barcha eksterotseptiv sezgilarni uzoqdagi (ko'rish, eshitish) va kontaktli (taktil, ta'm) sezgilarga bo'lish mumkin.

2. Ichki organlardan keladigan signallar sezgirlik darajasi pastroq va og'riqli bo'lganlari bundan mustasno, u deyarli sezilmaydi, balki markaziy asab tizimi tomonidan qabul qilinadi va qayta ishlanadi. Bunday sezgilar *introrotseptiv sezgilar* deb ataladi. Ular tanada nima sodir bo'layotganini bildiradi. Bu guruh ochlik, to'yinganlik, chanqoqlik, og'riq va jinsiy tuyg'ularning komplekslarini o'z ichiga oladi. Bu hislar insonning organik tuyg'usini (farovonligini) tashkil qiladi. Albatta, ularni so'z bilan ifodalash, joylashuvini to'g'ri topish qiyin. Ayniqsa, ehtiyojlarimizning shakllanishi va hissiyotlarning paydo bo'lishida introretseptiv sezgilarning roli katta. Qo'rquv - bu salbiy his-tuyg'ular nafaqat yomon narsani bashorat qilishi bilan birga, ular bilan birga yoqimsiz his-tuyg'ular ham mavjud. Quvonch ham bu sezgiga misol bo'lishi mumkin. U vaznsizlik, yengillik hissi bilan birga keladi. Tuyg'ularni nazorat qilish asosan introretseptiv sezgilarni nazorat qilishdir.

3. *Proprioseptiv (kinestetik va vestibulyar) sezgilar* odamga o'z harakatlari va fazodagi pozitsiyalari haqida ma'lumot beradi. Kinestetik sezgilar mushaklar va paylardagi ongsiz sezgilardir. Kinestetik sezgilar asosida tana qismlarining nisbiy joylashuvi haqidagi bilimlar quriladi, bu tanani kosmosda harakatlantirganda mutlaqo zarurdir. Vestibulyar sezgilar ko'rish sezgilarining barqarorligini ta'minlaydi. Biz harakat qilganimizda (yurish, yugurish, sakrash) bizning boshimiz ham harakatga keladi. Agar kompensatsion, tuzatuvchi mexanizmlar bo'lmaganida, operator yo'l-yo'lakay yoki yugurib suratga tushganda, biz dunyoni videodagidek ko'rardik: tasvir sakrab, qaltirab, u yoqdan bu yoqqa yugurardi. Qarama-qarshi ko'z harakatlari bilan boshning harakatini qoplaydigan vestibulyar sezgilar mavjudligi tufayli odamga dunyoning barqaror tasviri taqdim etiladi.

4.4-rasm. Sezgilarning xarakteristikalarini

Sezgilar sifati - har bir sezgi turini boshqa turlardan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Sezgilarning intensivligi - sezgining miqdoriy xarakteristikasi bo'lib, faol qo'zg'atuvchining kuchi va retseptorning funksional holati bilan belgilanadi.

Sezgilarning davomiyligi - sezgi organining funksional holati, qo'zg'atuvchining ta'sir qilish vaqti va uning intensivligi bilan belgilanadi.

Sezgilarning joylashish o'рни - uzoqdagi retseptorlar tomonidan amalga oshiriladigan fazoviy tahlil odamga stimulning joylashuvi haqida ma'lumot olish imkoniyatini beradi.

Sezuvchanlik - asab tizimining tegishli ogohlantirishlarga adekvat javob berish qobiliyatidir. Sezuvchanlik individualdir, u bir qator omillarga ya'ni, faoliyatning tabiati, yoshi, tananing holatiga qarab o'zgarishi mumkin.

Sezuvchanlik chegaralar bilan o'lchanadi. Ikki xil chegara mavjud: mutlaq va tan olish chegarasi va shunga mos ravishda mutlaq sezgirlik va tan olishga sezgirlik.

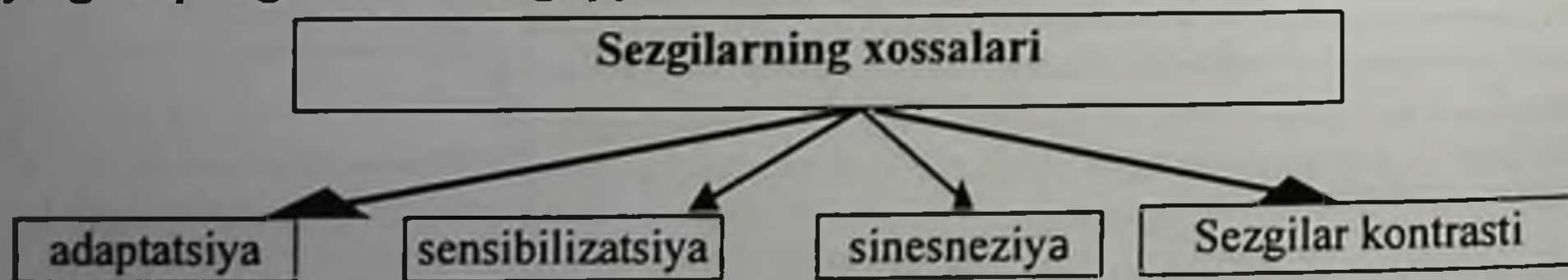
Mutlaq sezuvchanlik ikkita chegara bilan tavsiflanadi - pastki va yuqori:

Pastki mutloq chegara - bu zo'rg'a seziladigan hissiyotni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan qo'zg'atuvchining minimal qiymati.

Yuqori (og'riq) chegarasi - bu adekvat sezgi mavjud bo'lgan qo'zg'atuvchining maksimal qiymati. Rag'batlantirishning yanada kuchayishi hissiyotning yo'qolishiga yoki og'riq paydo bo'lishiga olib keladi.

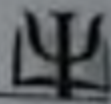
Differentsial chegara yoki tanib olish chegarasi - yangi kuch hissi paydo bo'ladigan ogohlantirishlar orasidagi eng kichik farqdir.

Sezuvchanlikning pastki, yuqori va differentsial chegaralari inson sezuvchanligi chegaralarini tavsiflaydi. Sezuvchanlikning operatsion chegaralari - uni anglab olishning aniqligi va tezligi maksimal darajaga yetgan qo'zg'atuvchining qiymati hisoblanadi.

4.5-rasm. Sezgilarning xususiyatlari

Adaptatsiya (moslashish) - sezuvchanlikning doimiy qo'zg'atuvchiga moslashishi, bu chegaralarni ko'tarish yoki tushirishda namoyon bo'ladi.

Adaptatsiyaning uch turi mavjud:

- 1) sezgilarning butunlay yo'qolishi sifatida adaptatsiya;
- 2) sezgilarning qisqarishi, qisqarishi sifatida adaptatsiya;
- 3) sezgirlikning oshishi sifatida adaptatsiya.

Adaptatsiya jarayonining umumiy xususiyati shundaki, zaif stimullar kuchayadi va kuchli - tegishli analizatorlarning sezgirligini pasaytiradi.

Sinesteziya - bu bir sezgining ikkinchi sezgiga ta'siridir.

Sensibilizatsiya - ichki (aqliy) omillar ta'sirida sezuvchanlikning oshishi.

Bunday sezgi omillariga quyidagilar kiradi:

- 1) sezgilarning o'zaro ta'siri;
- 2) fiziologik omillar (organizmning holati, sezgirlikni oshirishi mumkin bo'lgan ba'zi moddalarning organizmga kiritilishi);
- 3) muayyan ta'sirni kutish (uning ahamiyati, maxsus ko'rsatmalar);
- 4) mashqlar, shaxsiy tajriba;
- 5) ma'lum hissiy nuqsonlarni qoplash.

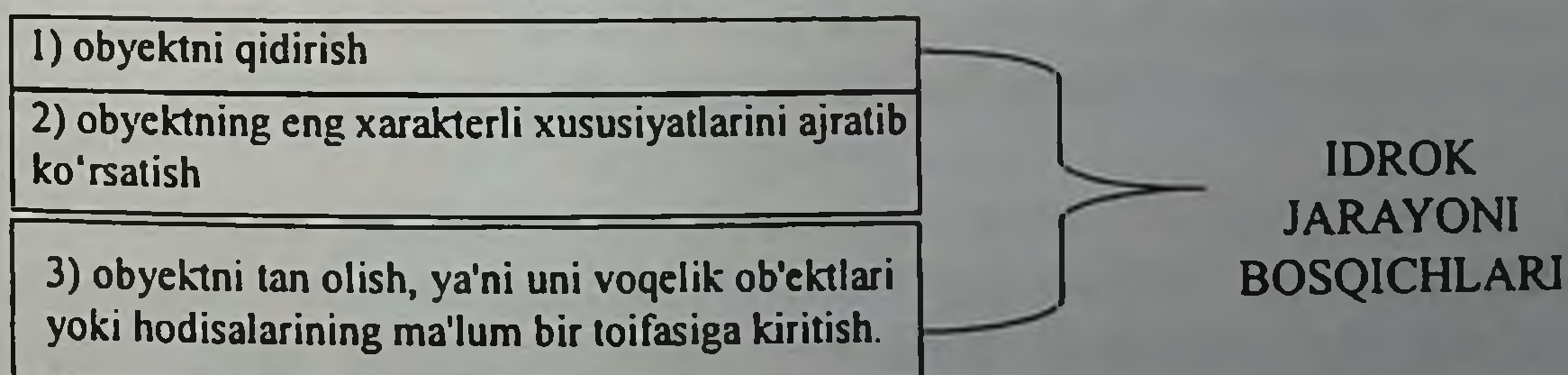
Sezgilarning kontrasti - boshqalarning ta'siri ostida ba'zi xususiyatlarga nisbatan sezgirlikning kuchayishi, voqelikning qarama-qarshi xususiyatlari, oldingi sezish natijasida olingan oldindan o'rnatish ta'sirida sezish sifatining subyektiv o'zgarishlar fenomenidir.

4.6. Idrok va perseptiv jarayonlar.

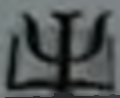
Idrok - bu narsa yoki hodisalarning his-tuyg'ularga bevosita ta'siri bilan inson ongida aks etishiga olib keladigan kognitiv psixologik jarayon. Idrokni psixik hodisa, jarayonning natijasi sifatida qarash mumkin. Idrok qo'zg'atuvchining subyektning his-tuyg'ulariga bevosita ta'siri natijasida paydo bo'lgan, bizni o'rab turgan dunyoning yaxlit tasviridir.

Idrok - retseptorlarda qo'zg'atuvchini qayta ishlashdan boshlanib, miya po'stlog'idagi analizatorlarning tasvirlarining analitik-sintetik faolligi bilan davom etadigan analizator tizimining faoliyati natijasidir.

I.M.Sechenov tajriba orttirish jarayonida sensorli va motorli qurilmalar yagona displey tizimiga birlashtirilganligini isbotladi.

4.6-rasm. Idrok jarayonining bosqichlari

4.7-rasm. Idrokning xossalari

Idrok xususiyatlarining yoritilishi:

Doimiylik - idrok etish shartlaridan qat'iy nazar tasvirning nisbiy o'zgarmasligi.

Strukturaviylik - bu qismlarning va bir butunning ichki organik aloqasi. Butunlikning ikki jihatini hisobga olish kerak:

- 1) bir butun sifatida turli elementlarning kombinatsiyasi;
- 2) olingan butunning uni tashkil etuvchi qismlar sifatlaridan mustaqilligi.

Obyektivlik - obyekt makon va vaqtda alohida jismoniy jism sifatida qabul qilinadi.

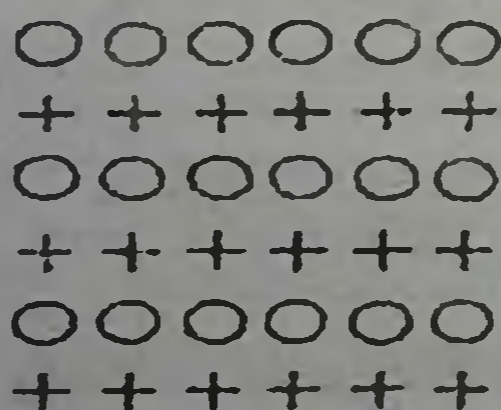
Umumlashtirish - bu har bir tasvirni nomga ega bo'lgan obyektlarning ma'lum bir sinfiga tayinlash.

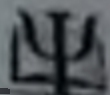
Idrokni anglash idrok va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik va predmetning mohiyatini tushunishga asoslanadi.

G'ayritabiiylik - shaxsning yo'nalishi yoki tajribasi bilan belgilanadigan idrok xususiyati. Tanlanganlik ko'p jihatdan shaxsning qiziqishlari va munosabatlariga bog'liq.

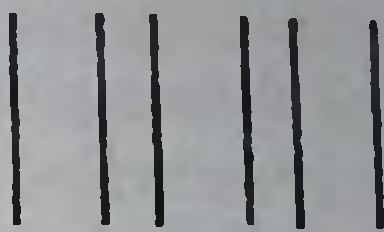
Idrokning tanlanganligi fondan figurani tanlashga asoslanadi. Bu jarayonni belgilovchi idrok omillari (M. Vertgeymer bo'yicha) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. O'xshashlik. Shakl shakli, rangi, o'lchami, tuzilishi va boshqalarga o'xshash elementlarni birlashtiradi.

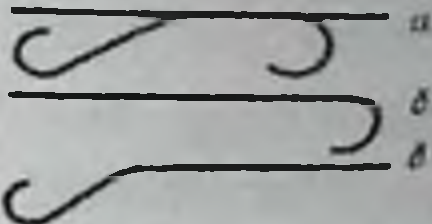

2. **Yaqinlik.** Shakl bir-biriga yaqin joylashgan elementlarni birlashtiradi.

3. **“Umumiy taqdir”.** Agar idrok etilgan elementlar guruhi boshqalarga nisbatan bir xil yo‘nalishda va bir xil tezlikda siljisa yoki harakat qilsa, ular bir figuraga birlashtiriladi.

4. **“Balanssiz kirish”.** Rasmda uchta keng vertikal chiziq ko‘rsatilgan.

5. **“Yaxshi chiziq”.** Faktor ikki yoki undan ortiq kesishgan chiziqlarni idrok etishning selektivligini belgilaydi, qoida tariqasida, to‘g‘ri va egri idrok qilinadi, garchi ularni ikkita egri sifatida qabul qilish mumkin.

6. Kuzatuvchining xatti-harakatini o‘rnatish.

7. O‘tgan tajriba. Ha, boshliqlarsiz yozilgan yaxshi tushunilgan ibora o‘zining asosiy ma‘nosida qabul qilinadi (masalan: it yeyuvchi go‘sht yoki: mushuk-sichqon).

Strukturaviylik - idrok sezgilarning oddiy yig‘indisi emas. Inson bu sezgilardan haqiqatda mavhumlashgan umumlashgan tuzilmani idrok etadi.

Appersepsiya - idrokning psixik hayot mazmuniga, uning shaxsiy xususiyatlariga bog‘liqligi.

P.K.Anoxin va M.L.Bernshteynlarning tadqiqotlari shuni isbotladiki, shakllangan perseptiv obrazlar harakatning akseptoriga aylanganda, ular fikr-mulohazalarni keltirib chiqaradi va ijro faoliyatining borishini tartibga soladi.

Idrok psixik jarayon sifatida doimo rivojlanib boradi. O‘rganish ta‘sirida perseptiv harakatlarning shakllanishi bir necha bosqichlardan o‘tadi:

1 - adekvat perseptiv tasvir bola tomonidan moddiy obyektlar bilan amaliy harakatlarni amalga oshirish jarayonida quriladi.

2 - sezgi jarayonlari qabul qiluvchi qurilmalarning harakatlari yordamida amalga oshiriladigan o‘ziga xos idrok harakatlariga aylanadi.

Bola qo'l va ko'z harakati yordamida obyektning fazoviy xususiyatlari bilan tanishadi.

3 - perseptiv harakatlarni katlama, kamaytirish jarayoni boshlanadi.

4 - perseptiv harakat idealga aylanadi. Shaxs tez va ma'lum tashqi harakatlarsiz idrok etilayotgan predmetlarning ma'lum sifatlarini tan olish va shu sifatlar asosida bir obyektning ikkinchisidan farqlash qobiliyatini egallaydi.

4.7. Appersepsiya va uning turlari

Appersepsiya - inson idrokining asosiy xususiyatlaridan biridir. Bizning ko'zlarimiz aniq tasvirni ta'minlash, ma'lum bir obyekt haqida o'ylash kabilarni amalga oshiramiz. Appersepsiya tug'ma emas, balki insonda hayotiy tajriba to'planganda shakllanadi.

"Appersepsiya" atamasi lotincha *ad* (to, ga yaqinlashish) va *perceptio* (sezmoq) yoki *perceptio* (idrok) so'zlaridan olingan. Ushbu tushunchaning muallifi nemis faylasufi Gotfrid Leybnitsdir. U idrokni ikki komponentga ajratdi:

persepsiya-bu allaqachon idrok qilingan, ammo hali tushunilmagan hissiyot;

appercepsiya-bu mazmunli hissiyot, qabul qilingan va aniqlangan tasvir.

Shunisi e'tiborga loyiqki, zamonaviy psixologiyada "*persepsiya*" atamasi Leybnitsdagi kabi nafaqat uning aqlsiz tarkibiy qismini, balki umuman idrokni nazarda tutish uchun ishlatiladi.

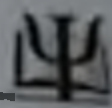
Appersepsiya nima ekanligini yaxshiroq tushunish uchun kundalik hayotda keng tarqalgan bir nechta misollarni ko'rib chiqing:

-biz biron sababga ko'ra ishonmaydigan odam bilan muloqotda bo'lganimizda, har bir so'zning orqasida biz yolg'on yoki manipulyatsiyaga urinishni ko'ramiz;

-ba'zan do'konning peshtoqiga yoki lavhada katta harflar bilan yozilgan so'z o'miga, biz hozirgi ehtiyojlarimiz yoki umidlarimiz bilan bog'liq bo'lgan boshqa so'zni xato o'qib chiqishimiz mumkin;

-har bir inson o'z kasbi va sevimli mashg'ulotlari bilan bog'liq tasvirlarni tezda aniqlaydi, ba'zida bu tasvirlarni bo'lmasligi kerak bo'lgan joylarda ham topadi;

-kundalik hayotda xoreograf ba'zi odamlar plastik harakat qilishini, boshqalari esa juda qo'pol harakat qilishini payqaydi (garchi har qanday boshqa odam uchun ularning harakatlari bir xil ko'rinadi);

biz ko'pchilik orasida biror narsani qidirganda, uni darhol topa olmaymiz, lekin bundan keyin biz uni yo'qotmaymiz, chunki uning tasviri allaqachon ongimizda mustahkamlangan;

och odam ovqat bilan bog'liq tasvirlarni ko'proq sezadi (masalan, kafe va restoranlarning belgilari).

Appertsepsiya murakkab psixologik hodisa bo'lib, biz uchun muhim bo'lgan narsalarni umumiy massadan aniqlash va ajratishga yordam beradi. Shu bilan birga, psixologlar bir nechta yondashuvlardan foydalangan holda tasniflaydigan ushbu hodisaning turli xil ko'rinishlari mavjud. Xususan, hayot tajribasiga bog'liqligiga ko'ra, appertsepsiya ikki turga bo'linadi:

Transsendental. Bu tushunchani Kant boshidanoq inson ongiga xos bo'lgan shartsiz appersepsiyani (sof aql appersepsiyasini) ifodalash uchun kiritilgan.

Empirik. Appersepsiyaning bu shakli to'plangan tajribaga asoslanadi.

Appersepsiya idrokning ba'zi doimiy xususiyatlariga yoki lahzali kutishlarga asoslanganligiga qarab, u ham ikki turga bo'linadi:

Appertsepsiya idrokning ba'zi doimiy xususiyatlariga yoki lahzali kutishlarga asoslanganligiga qarab, u ham ikki turga bo'linadi:

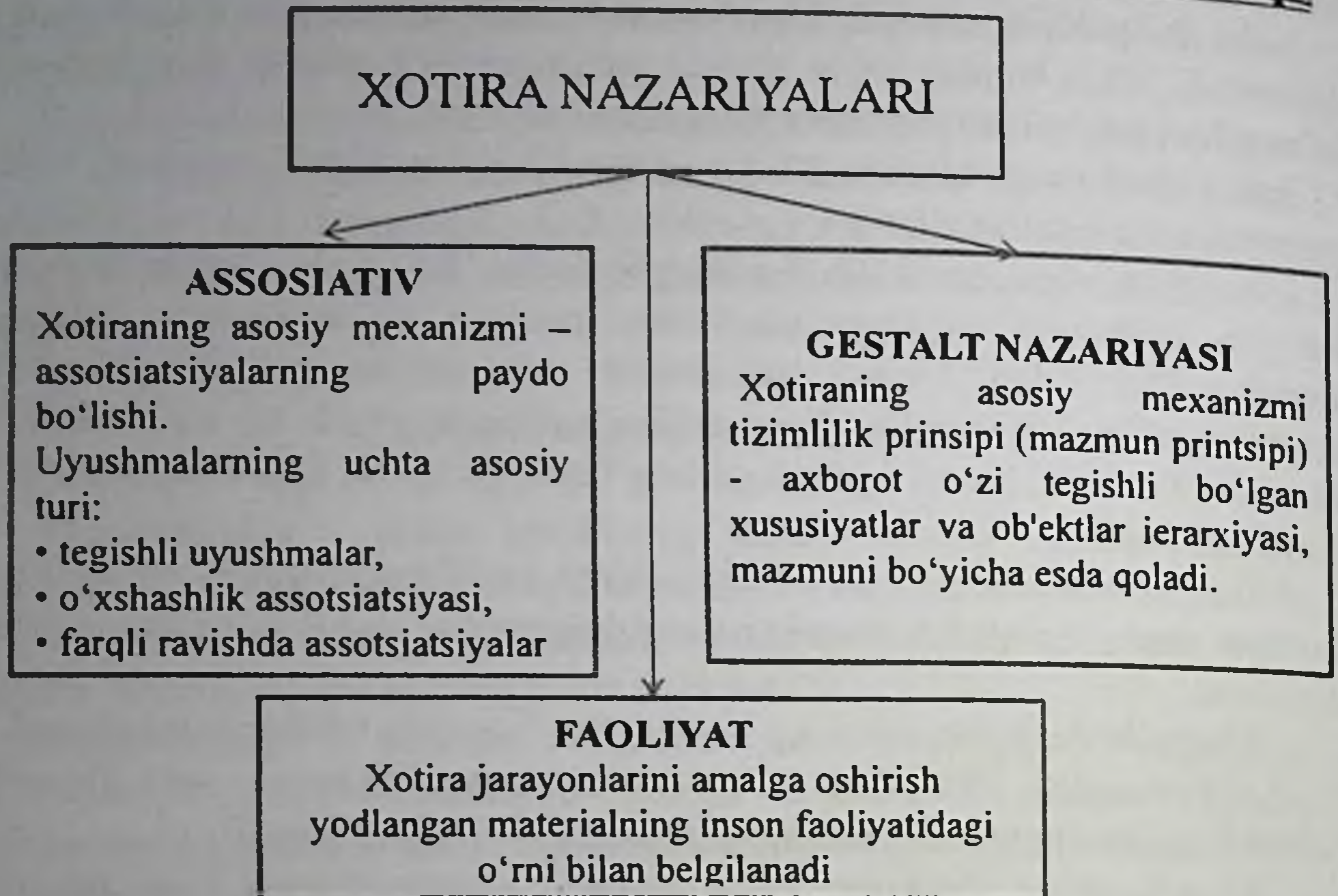
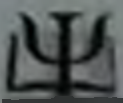
Vaqtinchalik. Bu hozirgi kutishlar, istaklar, taassurotlar yoki ehtiyojlar bilan boshqariladi. U har doim ham his-tuyg'ular bilan bog'liq bo'lmas-da, uni ko'pincha "hissiy" deb ham atashadi.

Barqaror. Appersepsiyaning bu shakli hayotiy tajriba, shaxsiy xususiyatlar, odatlar, bilim darajasi, kasbiy bilim va boshqa doimiy omillar bilan bog'liq.

Amerikalik psixolog Jerom Bruner bunday tushunchani "ijtimoiy appersepsiya" deb hisoblashni taklif qildi. U appersepsiyaning bu turini odamlar guruhlarini idrok etish bilan bog'ladi. Ya'ni, insonning ma'lum bir ijtimoiy guruhni qanday idrok etishi, unga qanday xususiyatlarni ko'rsatishi, undan qanday xatti-harakatlar kutayotgani va bu ijtimoiy guruh bilan bog'liq.

4.8. Xotira va uning umumiy xarakteristikasi va fiziologik asoslari.

Xotira - bu shaxsning oldingi hayoti bilan bog'liq o'z tajribalari, voqealari va holatlarini eslab qolish, saqlash va takrorlashning aqliy jarayoni.

4.8-rasm. Xotira nazariyalari

Assotsiatsiya - bu bir vaqtning o'zida ongda paydo bo'ladigan g'oyalar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish.

Assotsiativ nazariya Aristotelning uch turdagi assotsiatsiyalar haqidagi ta'limotiga asoslanadi: qo'shnilik, o'xshashlik va qarama-qarshilik.

Bu nazariyada eng muhimi assotsiatsiya tushunchasi - hodisalar orasidagi bog'lanish, bog'lanishdir. U barcha psixik shakllanishlarning majburiy tushuntirish tamoyili bo'lib xizmat qiladi, unda shunday deyiladi: agar inson ongida ba'zi psixik hodisalar bir vaqtning o'zida yoki ketma-ket sodir bo'lsa, ular o'rtasida assotsiativ bog'lanish vujudga keladi va bu bog'liqlik elementlaridan birining qaytadan paydo bo'ladi. boshqa barcha elementlarning ongda namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Qo'shni assotsiatsiya:

- vaqt uzviyligi bo'yicha assotsiatsiyalar – bir-biridan keyin kelgan narsa yoki hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarning inson ongida aks etishi;

- fazodagi qo'shnilik bo'yicha assotsiatsiyalar - fazoda yaqin bo'lgan narsalar yoki hodisalarning ongida aks etishi.

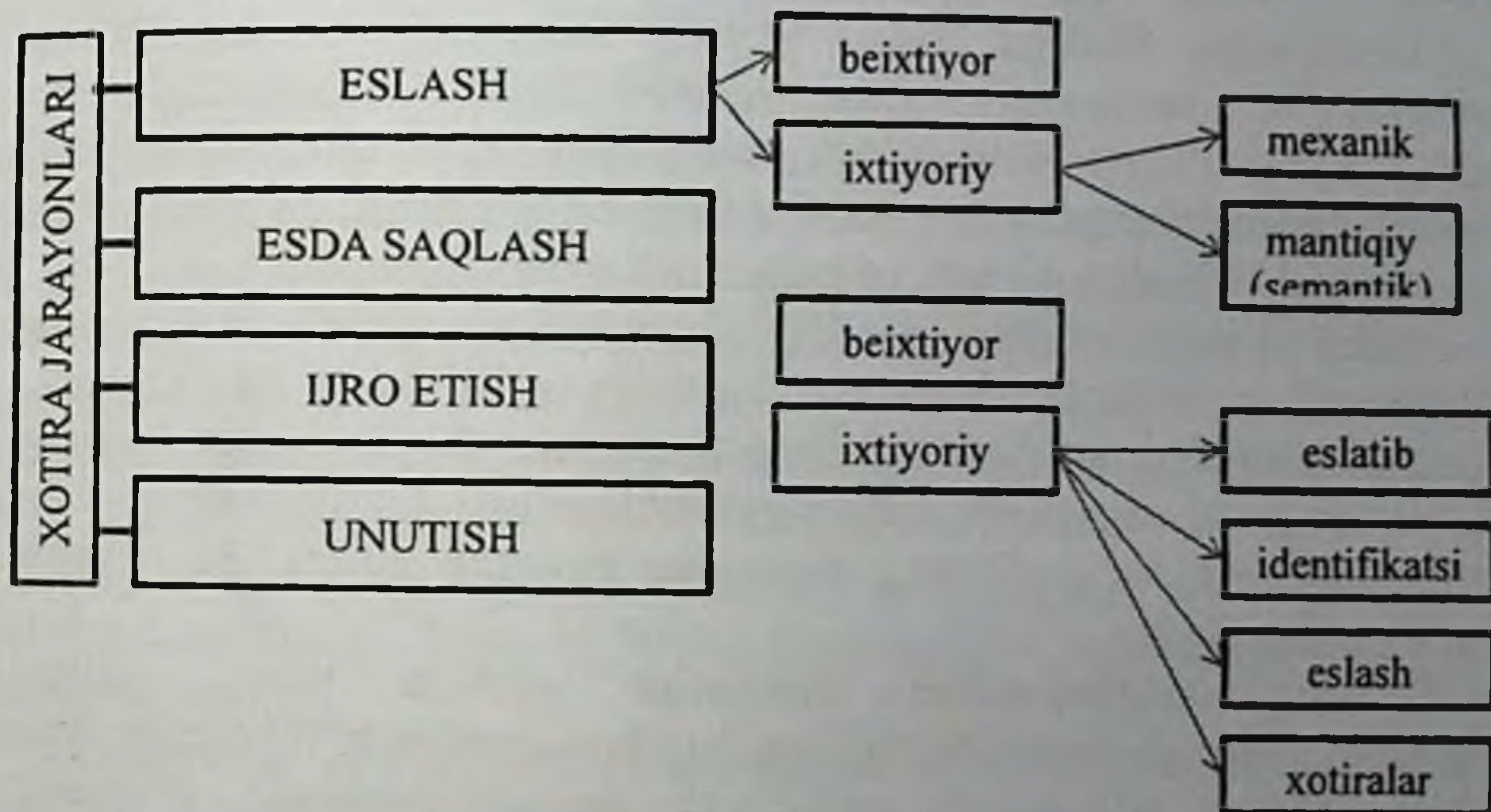
-o'xshashlik assotsiatsiyasi – obyektlar yoki hodisalar o'rtasidagi munosabatlarning ma'lum jihatlari bo'yicha o'xshashligi.

Geshtalt psixologiya nazariyasi X asming ikkinchi yarmida assotsiativ o'rmini egalladi. Uning asoschilari Gestaltni asosiy tushuncha va barcha psixik hodisalarning asosiy tushuntirish tamoyiliga aylantirib, xotira mexanizmlari Geshtalt qonunlari bilan belgilanadi, deb hisoblashgan. Yodga olinadigan materialning tuzilishi va yaxlitligiga alohida e'tibor berildi. Geshtaltistlar noto'g'ri tuzilgan materialni eslab qolish qiyinligini va yaxshi tuzilgan materialni eslab qolish oson ekanligini to'g'ri ta'kidladilar. Lekin yodlashning samaradorligini faqat materialni tashkil qilishgina belgilab bermaydi. Bu nazariya subyektning faolligini e'tiborsiz qoldirgan va shuning uchun bir tomonlama edi.

Kontrast assotsiatsiyalar - qarama-qarshi belgilarga ega bo'lgan obyektlar yoki hodisalar o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatish.

Obyektlar yoki hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aks ettiruvchi va fikrlash va mantiqiy konstruktsiyalar uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan sabab bog'lanishlari alohida guruhda ajratiladi.

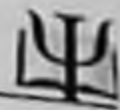
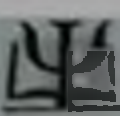

4.9-rasm. Xotira jarayonlarining tasnifi

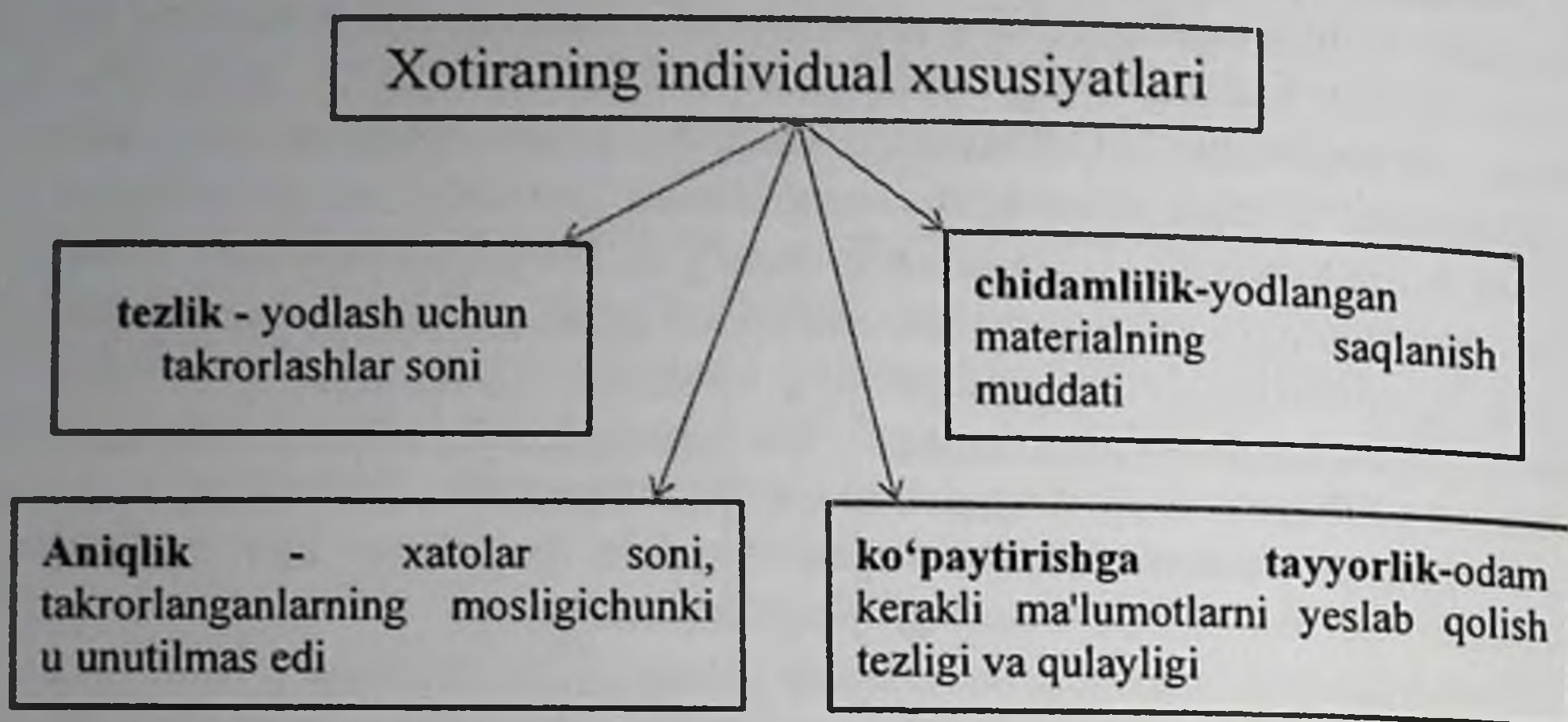
Unutish - bu esda qolgan narsaning sifati, uning hajmining qisqarishi, takror ishlab chiqarish jarayonida xatolar yuzaga keladigan yoki ma'lumotni umuman takrorlab bo'lmaydigan jarayon.

Unutish - esda saqlashga teskari jarayon bo'lib, u quyidagilardan kelib chiqishi mumkin:

- 1) ma'lumotni uzoq vaqt ishlatmaslik yoki takrorlash,
- 2) materialni eslab qolishning etarli darajada kuchli emasligi,
- 3) yodlangan materialning mazmuni tufayli salbiy induksiya,

4) insonning charchashi.

4.10-rasm. Xotiraning individual xususiyatlari

Aristotelning fikricha, xotira ijtimoiy merosxo'r, bizning bebaho boyligimiz va qudratimizdir. Uning sharofati bilan bilim shaklidagi shaxs oldingi avlodlar mulkini o'zlashtira oladi. O'tmishni eslab, u bugungi kunni yaxshiroq tushunadi va kelajakni bashorat qila oladi. Xotirasiz odam shaxs bo'lishni to'xtatadi, vaqt va makonda harakat qilmaydi.

Xotira jarayonlarining moddiy asosi miya yarim sharlarining vaqtinchalik nerv birikmalarini shakllantirish, o'tmishdagi taassurotlarni saqlash, mustahkamlash va tiklash qobiliyatidir. Xotira jarayonlarining sababiy holatini tushunish uchun mustahkamlash tushunchasi muhim ahamiyatga ega, bu ko'pincha shaxsning bevosita maqsadiga erishish sifatida tushuniladi.

Demak, mustahkamlash maqsadiga erishish bilan tuzilgan bog'lanishning mos kelishidir va "bog'lanish maqsadga erishish bilan mos kelishi bilanoq u saqlanib qoladi va mustahkamlanadi". (Pavlov). Harakatni amalga oshirishda mustahkamlashning tuzatuvchi funksiyasi rus fiziologi P.K.Anoxinning ishlarida ishonchli tarzda ko'rsatildi va asoslandi.

Shunday qilib, kuchaytirishning fiziologik kontseptsiyasi, harakat maqsadining psixologik kontseptsiyasi bilan solishtirganda, xotira mexanizmlarini fiziologik va psixologik tahlil qilishning termoyadroviy nuqtasidir. 1961 yilda Galambos xotirada miyadagi glial hujayralarning rolini yoritadi. U uzoq muddatli xotira glial elementlarning funksiyasi bilan bog'liqligini ta'kidladi. Boshqa tadqiqotchilar glial shartli

reflekslarning yopilishida ishtirok etishini ko'rsatdi. Biroq, xotira jarayonlarida glianing roli haqida ishonchli ma'lumotlar hali olinmagan.

Xotiraning fiziologik nazariyalari

I.P.Pavlovning individual inson tajribasini shakllantirish asosidagi vaqtinchalik shartli munosabatlarni shakllantirish haqidagi ta'limotlari bilan chambarchas bog'liq. Shartli refleks yangi va ilgari qo'zg'atilgan o'rtasidagi aloqani shakllantirish akti sifatida yodlash jarayonining fiziologik asosidir.

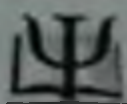
Bir qator mualliflar xotiraning fiziologik mexanizmlarini aniqlash maqsadida xotiraning fizik nazariyasini ishlab chiqdilar va ishlab chiqdilar. Ularning fikricha, nerv impulsining bir guruh neyronlar orqali o'tishi sinapslarda elektr va mexanik o'zgarishlar ko'rinishida iz qoldiradi. Ular obyektни xaritalash, masalan, uni ko'z bilan boshqarish, miyada ma'lum bir fazoviy-vaqt neytron tuzilishini shakllantirishga olib keladi, deb taxmin qilishadi. Shuning uchun bu nazariya neyron modellar nazariyasi deb ataladi.

Nerv tizimini shakllantirish jarayoni va uni keyinchalik aktuallashtirish, idrok etilgan narsalarni eslab qolish, saqlash va takrorlash mexanizmidir. Neytron darajasida o'tkazilgan izlarni fiksatsiya qilish va saqlash mexanizmlarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, aksonning boshqa neyronlarning dendritlarida yoki uning hujayra tanasida yopilishi yopiq aks sado beruvchi qo'zg'alish davrlarini (o'z-o'zidan ta'minlovchi zanjirlar) yaratish imkoniyatini yaratadi. Bu doirada aylanib yuradigan nerv impulsi hujayralarning o'z-o'zidan zaryadlanishini amalga oshiradi. Bu turg'un aks sado beruvchi doiralar izlarni saqlash uchun fiziologik substrat hisoblanadi. Biroq, bu faraziy nazariyada ko'pgina gipotezalar hali aniqlanmagan.

Zamonaviy ilm-fan xotira mexanizmlarini molekulyar, biokimyoviy darajada o'rganish imkonini beradi. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida yodlash jarayonining ikki bosqichli xarakteri haqidagi gipoteza paydo bo'ldi.

Birinchi bosqichda qo'zg'atuvchining bevosita ta'siri elektrokimyoviy reaksiya bo'lib, uning oqibatlari qisqa muddatli xotiraning fiziologik mexanizmi hisoblangan hujayralarda qisqa muddatli qaytariladigan o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Birinchi asosida yuzaga keladigan ikkinchi bosqich uzoqroq bo'lib, hujayralarda qaytarilmas kimyoviy o'zgarishlar, ya'ni yangi oqsillarning shakllanishiga olib keladi. Bu bosqich uzoq muddatli xotiraning asosidir.

Ushbu gipotezaning ba'zi qoidalari hayvonlarda o'tkazilgan tajribalarda tasdiqlangan.

Kimyoviy nazariyalar tarafdorlari izlarni fiksatsiya qilish, saqlash va ko'paytirish mexanizmlari neyron molekulalarining, ayniqsa nuklein kislota molekulalarining qo'zg'atuvchi ta'sirida turli xil qayta joylashishiga asoslanganligini ta'kidlaydilar. Xaydenning tajribalarida neyronni uzoq vaqt qo'zg'atish ribonuklein kislotasi (RNK) miqdorini oshirishi va unga tanish stimullarning takroriy ta'siriga javob berishga imkon berishi aniqlandi.

RNK molekulalaridagi o'zgarishlarning deyarli cheksiz imkoniyati ko'p sonli qo'zg'alish izlarini saqlab qolish uchun asosdir. RNK individual xotiraning tashuvchisi hisoblanadi. Deoksiribonuklein kislotasi (DNK) genetik, irsiy xotiraning tashuvchisidir. Xotiraning fiziologik mexanizmlarini izlash davom etmoqda.

4.10. Xotira turlari.

Inson xotirasi nihoyatda murakkab va ko'p qirrali, shuning uchun uni tanlangan xususiyatga qarab turlicha tasniflash mumkin. Agar yod olinadigan materialning mazmuni tasniflash belgisi sifatida tanlansa, u holda obrazli, harakatlantiruvchi, emotsional va og'zaki-mantiqiy xotira farqlanadi.

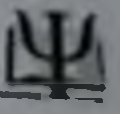
Tasvir xotirasi - bu narsa va hodisalar, ular o'rtasidagi xususiyatlar va munosabatlar haqidagi tasvir va g'oyalarni esda saqlash. Yodlashda qo'llaniladigan analizatorlarga ko'ra ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm sezish, taktil bo'lishi mumkin.

Tasvirlardan farqli o'laroq, xotira tasvirlarining tasvirlari kamroq jonli, kamroq batafsil, lekin ko'proq umumlashtirilgan. Bu mnemonik tasvirlar o'zgarmasligicha qolmaydi, balki boshqa g'oyalar, unutish jarayonlari va hokazolar ta'sirida o'zgaradi.

Istisnolar – Tasavvur xotira - hech qanday o'zgarishsiz uzoq vaqt davomida xotirada qoladigan jonli va aniq tasvirlar. Tasavvur xotira rassomlar, musiqachilar, maktabgacha va boshlang'ich maktab o'quvchilarida uchraydi.

Bunday xotiraning fiziologik asosini birinchi navbatda ikkinchi signal tizimi ishtirokidagi birinchi signal tabiatining neyron aloqalari tashkil etadi.

Motor xotirasi - bu inson harakatlarini yodlash va takrorlash. Bu ehtiyoj inson faoliyatining har xil turlarida yuzaga keladi. Yurish, yozish,

turli mehnat ko'nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirish uchun asosdir. Yaxshi vosita xotirasining ko'rsatkichi insonning jismoniy tayyorgarligidir.

Ushbu turdagi xotira birinchi signal va ikkinchi signal neyron aloqalariga asoslanadi.

Hissiy xotira - bu odam o'z his-tuyg'ularini eslab, takrorlaydi. Hech qanday ma'nosiz tajribalar yo'q, shuning uchun ular doimo ularni keltirib chiqaradigan obyektlar bilan birga esga olinadi. Hissiyotlar insonning ehtiyojlari va qiziqishlari qanday qondirilishi, uning boshqa odamlar bilan munosabatlari qanday shakllanganligi haqida signal beradi, shuning uchun hissiy xotira inson hayotida juda muhimdir.

Og'zaki-mantiqiy xotira - bu bizning fikrimiz, tushunchalarimiz, hukmlarimizni yodlash va takrorlashda namoyon bo'ladigan, obyektlar va hodisalarni umumiy xususiyatlari, muhim aloqalari va munosabatlari bilan aks ettiruvchi xotiraning o'ziga xos insoniy turi. Fikrlar tilsiz mavjud emas, shuning uchun xotira faqat mantiqiy emas, balki og'zaki-mantiqiy deb ataladi. Unda etakchi rol ikkinchi signal tizimiga tegishli. Oldin aytib o'tilgan xotira turlaridan farqli o'laroq, oddiyroq shakllarda hayvonlarda uchraydi, bu xotira faqat odamlarga xosdir. Xotiraning barcha boshqa turlarining rivojlanishi unga bog'liq.

Xotiraning barcha to'rt turi hamma odamlarda mavjud, ammo ularning rivojlanish darajasi odamlar shug'ullanadigan asosiy faoliyatga bog'liq. Agar tasniflash sifatida materialning saqlash muddati tanlansa, xotira hissiy, qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'linadi.

Sensor xotira retseptorlarda (to'rt pardada, hid bilish, ta'm sezish va boshqa nervlarning uchlarida) mahkamlangan qabul qilingan ma'lumotni juda qisqa vaqt (2 soniyagacha) saqlash bilan tavsiflanadi. Subyektiv tomondan, bu hozirgina sodir bo'lgan voqeaga javob sifatida boshdan kechiriladi (ko'z oldida turish, quloqlarda tovush chiqarish va hokazo). Analizatorga qarab turli xil usullar mavjud. Vizual va eshitish hissiy xotira eng ko'p qo'llaniladi. Sensor xotira tufayli odam obyektlarning shakllanishi jarayonida ularning tasvirlarini tanib olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Qisqa muddatli xotira materialni tez eslab qolish, uni darhol takrorlash va tez unutish bilan tavsiflanadi. U faoliyatning vaziyatli tomonlariga xizmat ko'rsatish uchun moslashtirilgan va cheklangan doiraga ega. J.Miller shuni ko'rsatdiki, xotira obyektlarining murakkabligiga qarab, u 5 dan 9 tagacha bo'ladi. I. Xoffman qisqa muddatli xotira miqdori axborotni kodlash mexanizmining tezligiga

bog'liqligini ta'kidlaydi. Aniqlanishicha, qisqa muddatli xotira faol hukm chiqarish jarayonlariga, ya'ni shaxs tomonidan ma'lumotlarni takrorlashiga asoslanadi.

Uzoq muddatli xotira ko'pincha katta hajmdagi materialni uzoq muddatli saqlashni ta'minlaydi. Axborotni uzoq muddatli xotiraga kiritish va uni tuzatishning asosiy mexanizmi qisqa muddatli xotira darajasida yuzaga keladigan takrorlashdir. Bundan tashqari, mexanik takrorlash, agar odam ma'lumot mazmunini o'rganmasa, uzoq muddatli xotirani ta'minlamaydi. Saqlash jarayonida materialni bosqichma-bosqich qayta qurish sodir bo'ladi: hajm kamayadi, so'zning ravshanligi yo'qoladi, lekin uning tuzilishi va asosiy mazmuni aniqroq farqlanadi.

Agar tasniflash belgisi sifatida inson faoliyatining maqsadi tanlansa, **xotira ixtiyoriy va ixtiyoriy bo'linadi.**

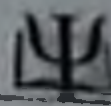
Spontan xotira - bu eslab qolish va ko'paytirish jarayoni bo'lib, unda biror narsani eslab qolish yoki takrorlashning aniq maqsadi yo'q. O'z-o'zidan yodlash o'z-o'zidan sodir bo'ladi. U inson faoliyatining qo'shimcha mahsuloti sifatida ishlaydi va shuning uchun parcha-parcha va zaifdir. Ular bilan faol o'zaro ta'sir qilish har qanday obyektlarni o'z-o'zidan yodlashning zaruriy shartidir.

Tasodifiy kirish xotirasi - bu odamning yodlashi va takrorlashidir. Keyin yodlash maxsus mnemonik harakat sifatida yuzaga keladi, bu mnemonik operatsiyalar orqali amalga oshiriladi, bu materialni individual tajriba tizimiga kiritish, esda saqlash va ko'paytirish uchun materialni tashkil qilish usullarini topish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

O'z-o'zidan va tasodifiy xotira rivojlanishining ikkita ketma-ket bosqichidir. Spontan xotira, maxsus mnemonik niyatlarsiz, inson tajribasining asosiy qismini tashkil qiladi. Tasodifiy kirish xotirasi xotirani boshqarish kerak bo'lganda ishlatiladi. Yodlangan materialni bilish darajasiga ko'ra xotira semantik va mexanikga bo'linadi.

Semantik xotira yodlanayotgan materialni tushunish bilan bog'liq. U og'zaki va ko'chma birikmalar tizimining murakkabligi jihatidan farq qiladigan semantik bog'lanishlarga asoslanadi. Yodlangan material mantiqiy qayta ishlanadi, umumlashtiriladi, mavjud tajriba bilan bog'lanadi va shuning uchun uzoqroq saqlanadi va qayta ishlab chiqarish osonroq bo'ladi, semantik yodlash nutq va fikrlashning rivojlanishi bilan rivojlanadi. Bu ixtiyoriy va ixtiyoriydir.

Mexanik xotira o'rganilayotgan materialni tushunmaganda mavjud bo'ladi. Materialni tushunish juda qiyin bo'lganda yoki uni tushunish oddiy takrorlash bilan almashtirilsa, u ishlay boshlaydi. Mexanik va

semantik yodlash xotira rivojlanishining bosqichlari deb ba'zan noto'g'ri fikr yuritiladi. Unday emas. Mexanik yodlash ixtiyoriydir. Aksincha, u bilan kurashish kerak, chunki u semantik xotiraning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

4.11. Xotiraning individual farqlari

Odamlar xotirasida sezilarli individual farqlar mavjud. Ular xotira jarayonlarini bajarishdagi farqlarda ya'ni u yoki bu modallik xotirasining ustunligida; turli xil xotira turlarining rivojlanish darajasidagi farqlarda namoyon bo'ladi.

Xotira jarayonlari mahsuldorligining umumiy xarakteristikalarini - ma'lum vaqt davomida odam eslay oladigan material miqdori, materialni eslab qolish tezligi va aniqligi, materialni xotirada saqlash muddati va uni qayta tiklashga tayyorligi bilan ifodalanadi.

Insonda xotiraning ma'lum bir turining ustunligi uning hayot yo'li bilan bog'liq bo'lgan faoliyat xususiyatlariga bog'liq. Xotiraning eng keng tarqalgan turlari majoziy, og'zaki-mantiqiy va oraliqdir.

Xotiraning individual xususiyatlari:

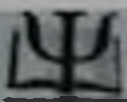
- esda saqlash tezligi odamga yangi materialni eslab qolish uchun zarur bo'lgan takrorlashlar soni (yoki vaqt) bilan belgilanadi;
- yodlashning to'g'riligi takrorlanganning yodlanganiga mos kelishi va xatolar soni bilan belgilanadi;
- yodlashning kuchliligi yodlangan materialning saqlanish muddatida (yoki uni unutishning sustligida) namoyon bo'ladi;
- ko'payishga tayyorlik inson o'ziga kerakli ma'lumotni kerakli vaqtda qanchalik tez va oson eslab qolishida namoyon bo'ladi.

Xotiradagi individual farqlar yuqori asab faoliyati turiga bog'liq bo'lishi mumkin. Vaqtinchalik asabiy bog'lanishlarning shakllanish tezligi xotiraning aniqligi va kuchini belgilaydigan unutish va inhibitsion jarayonlarining kuchi bilan bog'liq.

Xotiradagi individual farqlar, shuningdek, qaysi material yaxshiroq eslab qolishida namoyon bo'ladi - majoziy, og'zaki yoki boshqalar.

Shu nuqtai nazardan, psixologiya xotiraning vizual, og'zaki-mavhum, aralash yoki oraliq turlarini ajratadi. Ushbu turlar qisman yuqori asabiy faoliyatda birinchi va ikkinchi signal tizimlarining nisbati bilan bog'liq, lekin asosan - yashash sharoitlari va kasbiy talablar.

Xotiraning rivojlanishi jarayonning qanday boshqarilishiga bog'liqligi isbotlangan. O'qituvchilar o'rganishni tezlashtiradigan, yaxshiroq

o'rganish va bilimlarni xotirada saqlashga imkon beradigan sharoitlarni yaratishi kerak. Kerakli narsalarni iloji boricha, umuman va batafsil yodlash uchun tinimsiz harakat qilish kifoya qilgandagina, odam sezilarli muvaffaqiyatga erishadi. To'liq ishlatilmaganda xotira yomonlashadi.

4.12. Tafakkur va uning turlari, aqlning muhim sifatlari

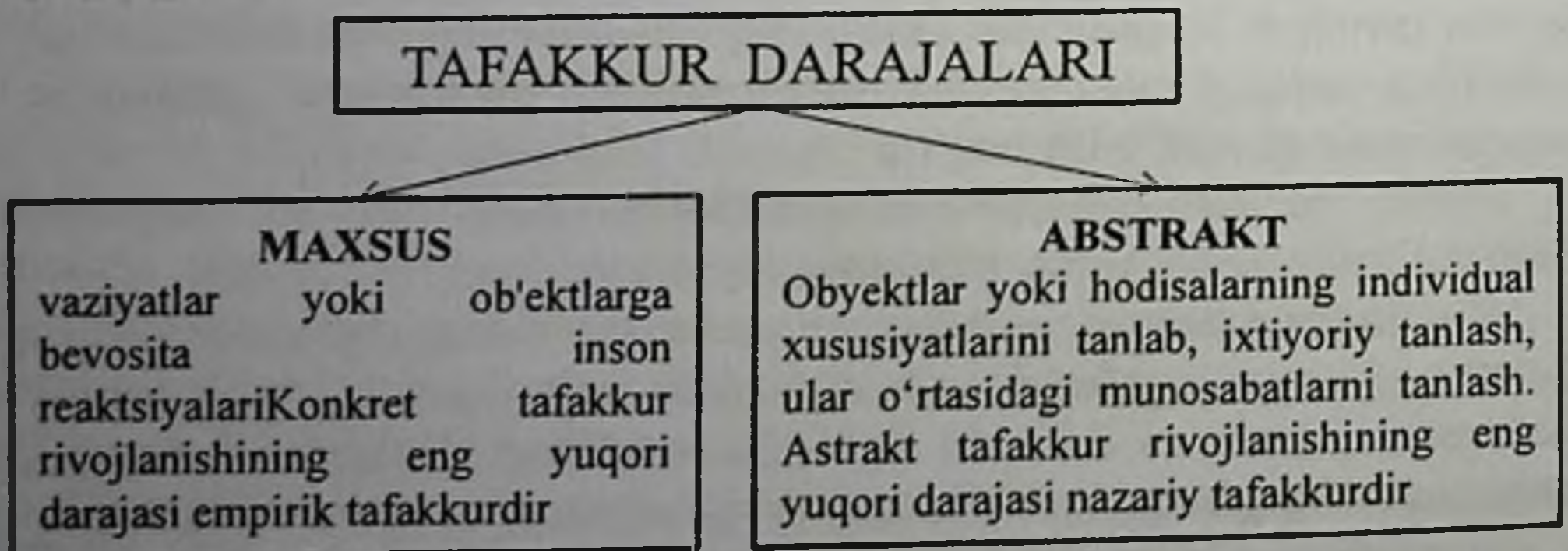
Tafakkur - bu inson obyektlari yoki voqelik hodisalarini ularning muhim aloqalari va munosabatlarida umumlashtirilgan va bilvosita aks ettirishning aqliy jarayoni.

Tafakkur bevosita aqliy aks ettirishdan tashqariga chiqadi, alohida obyektlar, hodisalar va ularning xususiyatlarini emas, balki obyektiv dunyo qonunlarini tushunishga qaratilgan obyektlar, hodisalar va ularning xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi.

Tafakkurning moddiy asosi nutqdir. Inson tafakkuri chigal ichki tilga asoslanadi. Sokolovning tajribalari shuni ko'rsatdiki, bunday siqilgan ichki nutq jarayonlarisiz hech qanday murakkab fikr sodir bo'lmaydi (aniqlanishicha, odam tinch holatda til va tomoqning joylashishini yozib, so'ngra muammoni hal qilishni taklif qilganda, nutq analizatori murakkab faoliyatni boshlaydi. yozib olinadi - shuning uchun har bir fikr ichki nutq jarayoni bilan birlashtiriladi).

Tafakkur xususiyatlari:

- 1) inson tafakkuri til va nutq bilan chambarchas bog'liq;
- 2) tafakkur ijtimoiy xususiyatga ega;
- 3) tafakkur umumlashgan va bilvosita;
- 4) tafakkurning maxsus qonuniyatlari mavjudligi va ichki mantiqning mavjudligi tufayli umuman idrok etib bo'lmaydigan narsalarni bilish mumkin.

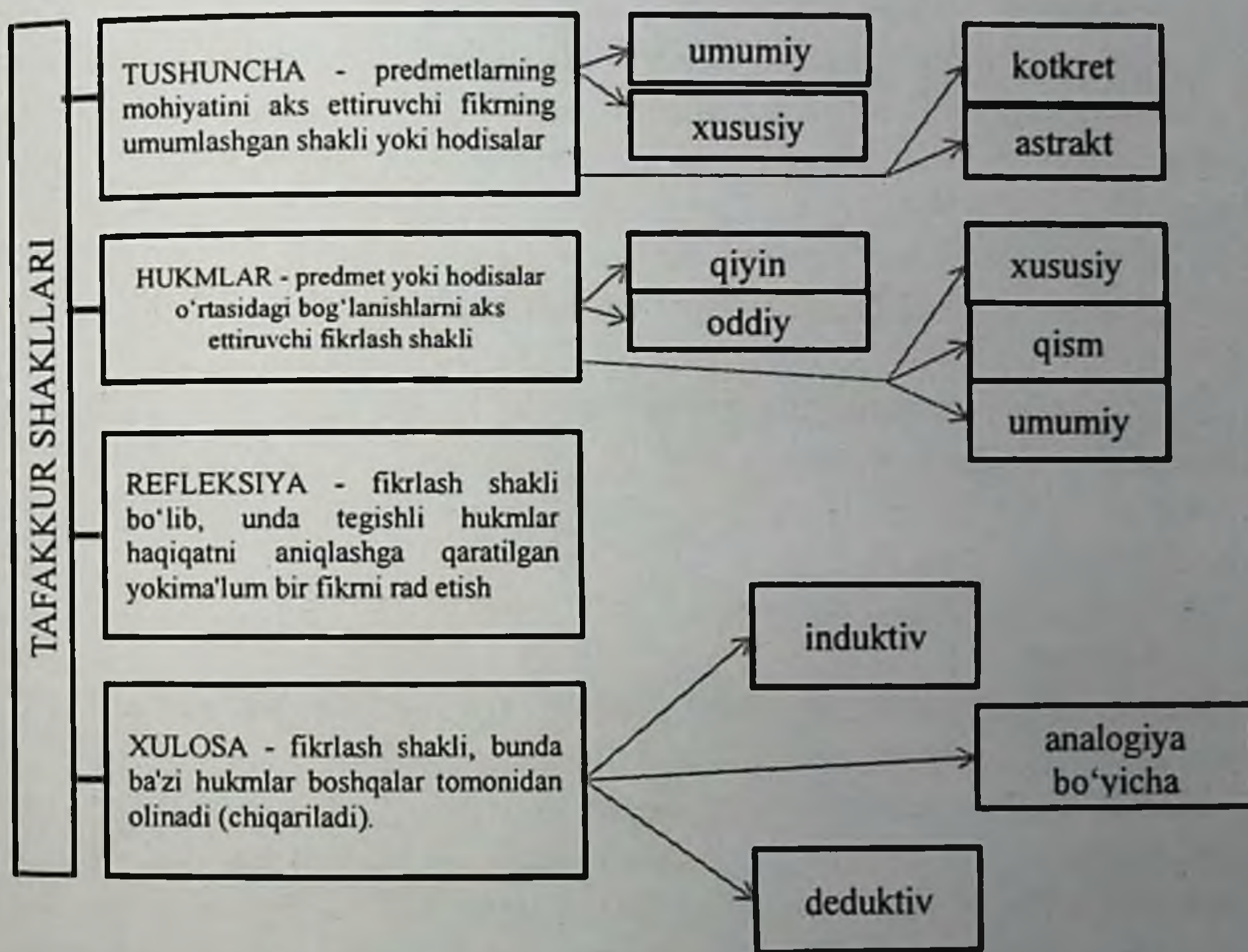
4.11-rasm. Tafakkur darajalari

Astrakt tafakkur darajasining xususiyatlari:

- ixtiyoriy, insonning mustaqil aqliy harakat qilish qobiliyati;
- o'z harakatlarini o'zlariga tushuntirish qobiliyati;
- o'zining "men" ni tashqi dunyodan va o'z tajribalaridan ajratish qobiliyati;
- bir vaziyatning turli tomonlarini yodda tutish qobiliyati;
- vaziyatning bir tomonidan ikkinchisiga o'tish qobiliyati;
- obyektlar va vaziyatlarni yaxlit holda ko'rib chiqish, ular o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro bog'liqlikni aniqlash qobiliyati;
- so'z bilan fikrlash qobiliyati;
- ramzlar asosida fikrlash qobiliyati.

Muayyan fikrlash darajasining xususiyatlari abstraktga qarama-qarshidir.

4.12-rasm. Tafakkur shakllarining xususiyatlari

Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi, bu vaziyatdan shaxs yangi bilim yoki harakatlarni topishi va qo'llashi kerak. Unga noma'lum (izlangan), shaxsning individual ehtiyoji, uning qobiliyati va tajribasi kiradi.

Ko'pincha, muammoli vaziyat vazifaga aylanganda, shaxs o'ylashga murojaat qiladi - bu ma'lum sharoitlarda beriladigan va ikkinchisi orqali erishish mumkin bo'lgan maqsad.

Muammoning shartlarini tahlil qilish uning qanday davom etayotganini va fikrlash jarayonini nima aniqlayotganini tushunish uchun zarur. Tahlil jarayoni - bu subyektning fikrlash imkoniyatlari va obyekt - muammoning shartlari bilan o'zaro ta'siri. Shu bilan birga, o'zgaruvchan obyekt yangi fikrlash jarayonini keltirib chiqaradi, bu esa obyektning yana o'zgartiradi, ya'ni bir fikrlash harakati natijasi uning keyingi jarayoniga kiradi, obyekt haqidagi bilimlar, mos ravishda chuqurlashadi. Va bu shaxs kerakli natijaga erishmaguncha davom etadi. Umuman olganda, muammoni hal qilish jarayoni konkretlashtirish harakatidir - kelajakdagi natija haqidagi umumiy va juda noaniq g'oyadan uning o'ziga xos tasviriga o'tish.

Konkretlashtirish jarayoni doirasida noma'lumni izlash uzluksiz prognozlash jarayoni sifatida amalga oshiriladi - kutilgan natijaning tasvirini yaratish. Bu jarayon aqliy harakatlar va operatsiyalar orqali amalga oshiriladi.

4.13. Tafakkur operatsiyalari

Tafakkurning operatsiyalariga quyidagilar kiradi:

- analiz,
- sintez,
- abstraksiya,
- umumlashtirish,
- solishtirish.

Analiz - tafakkur obyektini tashqi yoki ichki harakatlar yoki operatsiyalar bilan bir butun sifatida qismlarga bo'lish.

Sintez - tahlil jarayonida tanlangan qismlarning yangi bir butunga amaliy yoki nazariy integratsiyalashuvidir. Muammoni hal qilish jarayonida tahlil tabiiy ravishda sintezga aylanadi va sintez yangi bir butunning xarakterli belgilarini izlashga undaydi, ya'ni tahlilning har bir yangi natijasi tafakkur obyektini o'zgartiradi, sintez zaruriyatini belgilaydi.

Abstraksiya - fikrlash obyektining ba'zi xususiyatlarini boshqalar qatorida ta'kidlash.

Umumlashtirish - tahlil, sintez, abstraksiya natijasida olingan fikr obyektining muhim xususiyatlarining kombinatsiyasi. Umumlashtirish darajasi fikrlash unumdorligi darajasini, uning adekvatligini ko'rsatadi.

Taqqoslash - bu tahlil qilinadigan obyektlarning o'xshash va farqlovchi xususiyatlarini aniqlashga imkon beradigan aqliy operatsiya. Tafakkur rivojlanishining dastlabki bosqichlarida qiyoslash bilishning yetakchi shakli hisoblanadi: bola narsalarni bir-biri bilan solishtirish orqali o'rganadi. Vaqt o'tishi bilan u ko'proq yoki kamroq batafsilroq bo'ladi va taqqoslash obyektlarining murakkabligi va taqqoslash maqsadiga bog'liq.

Shunday qilib, tafakkur jarayoni analitik-sintetik xususiyatga ega va vazifalarning noma'lum bo'g'inini takrorlaydigan aqliy harakatlar va operatsiyalar orqali amalga oshiriladi. Bu chuqur individual hodisa, shuning uchun turli xil umumlashtirishga ega bo'lgan odamlar bir xil muammoli vaziyatni turlicha baholaydilar. Tafakkurdagi individual farqlar ko'p jihatdan genotipga bog'liq, ammo tegishli tayyorgarlik bo'lmasa, samarali fikrlashni kutish qiyin. Bu omillar fikrlash va vositachilikni talab qiladigan faoliyatda birlashtirilgan.

Umuman faoliyat kabi, tafakkur komponentlarning harakatchanligi bilan tavsiflanadi: harakatlar, avtomatlashtirish va ongni boshqarishni yo'qotish, operatsiyalarga aylanadi; operatsiyalar, maqsadga bo'ysunish - harakatlar. Biroq, fikrlashning haqiqiy jarayoni kengaygan, ongli va qulab tushgan, ongsiz komponentlarni birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Bunday holda, ikkalasi ham prognozlash funksiyalarini bajaradi. Ongsiz komponentlar o'zlarining ishlash mantig'iga ega bo'lib, bu to'g'ridan-to'g'ri (izlanganlar) emas, balki yon mahsulotlarga olib kelishi mumkin. Ikkinchisi ba'zan tubdan yangi bo'lib, bu ularga erishish jarayonini ijodkorlik sifatida tavsiflaydi.

4.14. Tafakkur bosqichlari

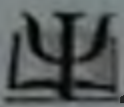
Murakkab masalani yechish jarayonida tafakkur jarayonining bir necha asosiy bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Tafakkur jarayonining boshlanishi muammoli vaziyatni anglashdir.

Qanchalik ko'p bilim bo'lsa, odam shunchalik ko'p muammolarni ko'radi. Tushgan olma muammosini ko'rish uchun I. Nyutonning tafakkuri kerak.

Muammoli vaziyatning tuzilishiga odamlarni harakatga undaydigan kognitiv ehtiyojlar kiradi; noma'lum bilim (erishilgan, ya'ni ehtiyoj predmeti) va insonning intellektual imkoniyatlari.

Tafakkur jarayonining keyingi bosqichi muammoni shakllantirishdir.

Bu shuni anglatadiki, bu sharoitlarda ma'lum (berilgan) va noma'lum (izlangan)ni oldindan ajratish, shuningdek, talabni (maqsadni) aniqlash mumkin edi.

Tafakkur jarayonining keyingi bosqichi muammoni hal qilish strategiyasini, yechimning umumiy sxemasini ishlab chiqishdir.

Muammo turli yo'llar bilan hal qilinadi, uni tanlash muammoning shartlari va subyektning intellektual imkoniyatlari bilan belgilanadi. Agar hal qilinadigan muammo qoidalarni bilishni o'z ichiga olsa, bu umumiy tuzilishga yana ikkita bosqichni kiritishni anglatadi. Birinchisi, qo'llaniladigan qoidani aniqlash, ikkinchisi esa bu umumiy qoidani aniq, alohida shartlarga qo'llashdir.

Muammoni hal qilish usuli algoritm, evristika, qoidalar va boshqalar bo'lishi mumkin.

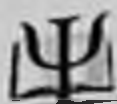
4.15. Tafakkur va nutq. Nutq turlari

Bir paytlar tafakkur va nutq alohida bo'lishi mumkin edi. Ha, kichkina bola o'ylamasdan nutq (suhbat) va tilga tayanmasdan vizual samarali fikrlashi mumkin. Kattalar boshini o'g'ritmasdan gaplashganda va ba'zi bir murakkab muammolarni olimlar birinchi navbatda tafakkur yordamida hal qilsalar, faqat keyinchalik yechim topilgan tilda - hamma narsa sodir bo'ladi ... Biroq, uning rivojlangan shaklida kattalar va fikrleydigan odamlarda til mazmunli, tafakkur esa birinchi navbatda tilga asoslanadi. Tafakkur til orqali tug'iladi, til orqali rivojlanadi va tilda ifodalanadi. Tafakkur va nutq bir-birini qo'llab-quvvatlaydi.

Nutq va mujassamlashuv tufayli fikr yo'qolmaydi va so'nmaydi, zo'rg'a paydo bo'lishga ulgurmaydi. U og'zaki yoki yozma shaklda mustahkam tarzda o'rnatiladi. Shu sababli, bu tafakkurga qaytish, bu haqda chuqurroq o'ylash, uni sinab ko'rish va mulohaza yuritish jarayonida uni boshqa fikrlar bilan bog'lash imkoniyati doimo mavjud.

Nutq tafakkurning yordamchisidir. Agar insonning ahvoli sodda bo'lsa, uning tafakkuri unga osonlik bilan dosh bersa, fikrlash uchun nutq kerak emas, tafakkur nutqsiz davom etadi. Tafakkurning yanada qiyin vaziyatlarida zarur yordamchilar mavjud va bunday yordamchilardan biri tildir: tashqi yoki ichki.

Ba'zan nutq tafakkurga odamning oldiga qiyin vazifa tushganligi uchun emas, balki fikrlash jarayoni to'liq rivojlanmaganligi sababli hamroh bo'ladi. Kam rivojlangan fikrlash nutq bilan birga oqadi, unga zarur vosita sifatida muhtoj.

Bolalar uchun, madaniyat darajasi past odamlar uchun va ko'plab ayollar uchun ularning fikrlashi tilsiz mumkin emasligi, aniqrog'i - til bilan birga bo'lishi osonroq va tanishroqdir.

Masalan, oddiy hayot jarayonida ayol faqat o'zini, o'z fikrlarini va aytmoqchi bo'lgan narsalarni tushunish uchun gapira boshlaydi. Unga oldindan qisqacha tezisni shakllantirish qiyin: u o'zining asosiy g'oyasini faqat undagi hamma narsani aytganida tushunadi.

Biroq, erkaklar ham o'z fikrlarini va so'zlarini aniqlashtirish uchun kimgadir o'z fikrlarini ovoz chiqarib aytishdan foydalanadilar. Til o'z-o'zini tushunishga yordam beradi: tushunish ma'noda ifodalanadi. O'z fikrlarini ovoz chiqarib, boshqalar uchun ifodalagan holda, odam ularni o'zi uchun shakllantiradi. Bunday shakllantirish, mustahkamlash, fikrni so'z bilan ifodalash fikrni ifodalashni anglatadi, diqqatni ushbu fikrning turli daqiqalari va qismlariga qaratishga yordam beradi va chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa tafakkur jarayonida yuzaga keladigan barcha asosiy g'oyalarni batafsil, izchil, tizimli fikrlashni, ya'ni bir-biri bilan aniq va to'g'ri taqqoslashni ishlab chiqish imkonini beradi.

Bundan tashqari, nutq to'g'ri fikr yuritish va muammolarni hal qilishga yordam beradi. Munozara (avval ovoz chiqarib, keyin o'zingiz haqingizda, ichki nutqda) - fikrlashga, uni to'g'ri o'rnatishga yordam beradigan keng tarqalgan usul. Ba'zi talabalar va hatto kattalar o'zlarining dalillarini baland ovozda shakllantirmaguncha muammoni hal qilishda qiynaladilar. Aniq nutq, ta'riflar, qoidalar va bosqichlarni ifodalash muammolarni hal qilishni osonlashtiradi.

Nutq ham fikrlarni eslab qolishga yordam beradi. Fikrni eslab qolish uchun uni baland ovozda aytish juda foydali. O'zingizdan gapirganda va eshitganingizda, uning mohiyatini va asosiy so'zlarini eslab qolish osonroq bo'ladi.

U yoki bu fikr qanchalik chuqur va puxta o'ylangan bo'lsa, so'zda, og'zaki va yozma nutqda shunchalik aniq va tiniq ifodalanadi: kim aniq fikr yuritsa, aniq aytadi, o'z fikrini tilda aniq ifodalaydi. Aksincha, fikrning og'zaki ifodalanishi qanchalik takomillashtirilsa va o'tkir bo'lsa, fikrning o'zi ham shunchalik ravshan va ravshan bo'ladi.

Nutq insonni hayvondan ajratib turuvchi markaziy aqliy jarayon, axborotni uzatish, qabul qilish va undan foydalanish belgilari tizimidir.

Nutq funksiyalari:

- ahamiyatli - aniqlash funksiyasi;

- kommunikativ - xabarlarni uzatish, bilimlarni, his-tuyg'ularni, munosabatlarni uzatish funksiyasi;
- o'z-o'zini tartibga solish funksiyasi - o'z-o'zini tartibga solish, insonning murakkab ichki dunyosining manbai, uning yuqori ruhiy funksiyalari - iroda, tasavvur, nazariy va ijodiy tafakkur, his-tuyg'ular va ong.

Nutq xususiyatlari:

- *mazmun* – nutqning teran fikr va tuyg'ularni aks ettirish hamda ifodalash qobiliyati;
- *tushunarlik* – so'zlovchining bilimiga bog'liq bo'lgan qobiliyat, uning mavzu bo'yicha o'z bilimlarini boshqalarga mantiqiy va oson yetkaza olish qobiliyati;
- *ekspressivlik* – aniq talaffuz, intonatsiya, ifodalarning emotsional ranglanishi bilan ta'minlanadigan nutqning emotsional ekspressivligi va boyligi.
- *ta'sir* – inson tilining boshqa odamlarga ta'sir qilganidek ifodalanadigan xususiyati;

Nutq ta'sirining shakllari:

- *ko'rsatma* - nima va qanday qilish kerakligini aniq ko'rsatish;
- *so'rov* - odobli so'zlar bilan birga odamga yumshoq ta'sir qilishning turli shakllari;
- *buyruq* - muayyan harakatni bajarish talabi, buyruqning maqsadi - boshqa shaxsning irodasiga bevosita ta'sir qilish;
- *chaqirish* - boshqa shaxsga hissiy ta'sir, buyruq xarakteriga ega emas, balki ma'lum bir hissiy kayfiyat tufayli bevosita harakatga undaydi;
- *buyruq* tartib va murojaatning birikmasi bo'lib, bir so'zda birlashtiriladi.

Tayach iboralar

Diqqat - ongimizning muayyan obyektga yo'naltirilishi va unda to'planishidan iborat psixik holat.

Diqqatning barqarorligi - diqqatning ma'lum obektga uzoq vaqt davomida mutassil qaratilish imkoniyati.

Diqqatning ko'lami - bir vaqtning o'zida diqqatning bir qancha obyektga qaratilishi imkoniyati.

Diqqatning taqsimlanishi - diqqatning bir vaqtda bir necha obyektga yoki faoliyatga taqsimlanish xususiyati.

Diqqatning ko'chishi - diqqatni ixtiyoriy ravishda bir obyektidan ikkinchi obyektga ko'chirish.

Adaptasiya (lot. Adaptare moslashtirmoq) - sezgi a'zolarining qo'zg'ovchi kuchiga moslashuvi natijasida muayyan sezgirlikning o'zgarishi.

Akkomodasiya (yunon. Akkomadatio - moslashish) - ko'zning turli masofadagi narsalarni ko'rishga moslashuvi.

Analizator (yunon. Analisis bo'laqlarga ajratish) - murakkab neyrofiziologik tizim, odamga ta'sir etuvchi qo'zg'alishlarni idrok etish va uni tahlil qilish.

Afferentasiya (lot. afferens (afferentis) - keltiruvchi) - tashqi va ichki qo'zg'atuvchilar orqali sezgi a'zolariga ta'sir etish asosida paydo bo'lgan nerv tizimiga kelib turish jarayoni.

Binokulyar ko'rish - (lot. bini - juft, okuliys - ko'z) - bitta obyektning o'zini har ikkala ko'z bilan barobar ko'rish.

Veber-Fexner qonuni - qo'zg'ovchi kuchning o'zgarishi bilan hosil bo'lgan muayyan sezgi kuchining o'zgarishi o'rtasidagi o'zaro munosabatni ifodalashdan iborat psixofiziologik qonun.

Vestibulyar apparat (lot. vestibultuu - boshlang'ich, apparatus - asbob) - fazodagi harakatlarning yo'nalishining holati va bunday harakatlar yo'nalishining o'zgarishini ko'zatib baholab turishga yordam beradigan analizator (ichki quloqda joylashgan).

Interoreseptiv sezgilar - (lot. interior - ichki, redpiere - olmoq) - ichki a'zolarga joylashgan reseptorlar.

Kinestetik sezgi (yunon. kineo - hapakatga keltiraman) - o'z tana a'zolarining holati va harakatini propreoreseptorlar ta'siri ostida sezish.

Sezgi - psixik aks ettirishning oddiy usuli tariqasida hayvonlarga ham, odamlarga ham xos xususiyat. Voqelikdagi narsa va hodisalarning ayrim belgi va xususiyatlarini bilib olishni ta'minlaydi.

Sezgi a'zolarining o'ziga xos quvvati - sezgi a'zolarning maxsus quvvati haqidagi qonun bo'lib, bu qonunga binoan sezgi a'zolari tashqi olamdagi narsa va hodisalarning ta'sirini aks ettirmay, balki sezgi a'zolarining o'ziga xos quvvatini qo'zg'ovchi tashqi turtki deb hisoblanadi (M. Myo'ller).

Sezgi chegarasi - sezgining mutloq chegarasi. Minimal kuchga ega bo'lgan qo'zg'ovchining bilinar - bilinmas ta'sirini sezishga sezgining kuchi chegarasi, qo'zg'ovchining eng yuqori kuchga ega bo'lgan ta'sirini sezishga - sezgining yuqori (maksimal) chegarasi deyiladi.

Sezgirlik - o'ta sezuvchanlik, sezgi a'zolarining o'ziga ta'sir etib turgan qo'zg'ovchilarning salgina yoki unchalik farq qilmaydigan ta'sirini ajrata olish qobiliyati.

Proprioreseptiv sezgilar (lot. proprius - xususiy, maxsus, recipere - qabul qilmoq) - tananing turli qismlaridagi holatlardan va ularning harakatlaridan darak beruvchi sezgilar.

Sensibilizasiya (lotin. sensibilis - sezuvchan) - ichki omillar ta'siri natijasida

analizatorlar sezgirligining ortib ketishi.

Sensor sezgilar (lot, sensus - sezgi, his) - sezgi a'zolariga taalluqli sezgilar. Sensorika sezgi va idrokni umumlashtiruvchi tushunchadir.

Sinesteziya (yunon. sineistcsus - birgalikda sezish) - turli xildagi sezgilarning o'zaro ta'siri natijasida qo'shib ketishi, (jumladan, eshitish va ko'ruv sezgilari va h.k.)

Ta'm bilish - sezgi turi (shirin, achchiq - chuchuk, to'zli). Analizator til o'zagidagi nerv tugunlari hamda bosh miya po'stloqqismidagi ta'm bilish markazidadir.

Farqqilish chegarasi - qo'zg'ovchilar o'rtasidagi bilinar - bilinmas farqni sezish. Bu avvalgi qo'zg'ovchilar bilan keyingi qo'zg'ovchilar o'rtasidagi qandaydir farq borligini seza olishda ifodalanadi.

Eksteroreseptiv sezgilar - tashqi olamdagi narsa va hodisalarning turli xususiyatlari haqida darak beruvchi sezgilar mas., ko'rish, eshitish, hid va ta'm bilishdan iborat tashqi sezgilar.

Hid bilish sezgisi - sezgi turi, xillarini aks ettirish jarayoni. Uning analizatori burun to'siqining shilliq pardasida joylashgan va uning markazi bosh miya po'stloqqismidadir.

Idrok - sezgi a'zolariga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarni bevosita yaxlitligicha aks ettirish jarayoni.

Idrokning konstantligi - (lot. constantis - o'zgarmas, doimiy) - idrok sharoiti o'zgarsada, idrok qilishdan hosil bo'lgan narsa obrazlarning (ularning shakli, rangi, hajmi) nisbatan o'zgarmasligi, turg'unlik holati.

Idrokning predmetliligi - jamiki olamdan olingan ma'lumotlarni - axborotlarni ichki olam obyektiga kiritish xususiyati.

Idrokning butunliligi - idrok xususiyatlaridan bo'lib, bu sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etib turgan obyektlarni, ularning belgi va xususiyatlari bilan birgalikda qo'shib idrok qilishdan iborat.

Illyuziya - (lot. illusio - aldash) - borliqning noto'g'ri idrok etilishi.

Ko'zatuvchanlik - shaxs xususiyatlaridan biri, u kishining idrok qilish jarayonnda narsalarni kamdan-kam uchraydigan ammo muhim tomonlarini payqay olishida namoyon bo'ladi.

Xotira - aks ettirilgan narsa va hodisalarni, tajribani esda qoldirish, esda saqlash va zarur bo'lganda esga tushirishdan iborat psixik jarayon.

Esga tushirish - xotira jarayonlaridai biri, buning natijasida oldin esda olib qolingani bilimlarni faollashtirish yuzaga keladi.

Esga olib qolish - yangi qabul qilingan axborotlarni oldin egallangan bilim va tajribalar bilan bog'langan holda esda saqlashga qaratilgan psixik faoliyat.

Qisqa muddatli xotira - qisqa muddatga esda qoldirish ta'minlaydigan xotira turi.

Nazorat savollari:

1. Diqqat tushunchasining mohiyatini izohlang?
2. Diqqatning fiziologik asosini nima tashkil qiladi?
3. Diqqat turlarini ko'rsating?
4. Xotira tushunchasining mazmuni nimalarda ko'rinadi?
5. Xotiraning nerv-fiziologik asosini nimalar tashkil qiladi?
6. Xotira turlarining mohiyatini ko'rsating?
7. Xotira jarayonlari mohiyatini izohlang?
8. Xotira tasavvurlarining o'rmini qanday izohlaysiz?
9. Xotira borasidagi tadqiqotlarga misol keltiring.
10. Sezgi tushunchasining mazmunini izohlang?
11. Sezgilarning nerv fiziologik asoslari nimalar bilan belgilanadi?
12. Sezgi qanday asosga ko'ra klasifikatsiya qilingan?
13. Sezgilarning turlarini sanang?
14. Sezgi sohasidagi qonuniyatlarni izohlang?
15. Psixologiya fanida sezgi nazariyalarining mohiyatini izohlang?
16. Idrok tushunchasining mohiyatini ko'rsating?
17. Idrokning nerv fiziologik asoslarini ko'rsating?
18. Idrokning murakkabligi nimalardan ko'rinadi?
19. Idrokda kuzatish va ko'zatuvchanlikning mohiyati nimalarda ko'rinadi?
20. Idrokda illyuziya va gallyusinatsiya hodisalarini izohlang?
21. Idrokning tasnifini izohlang?

Mavzu bo'yicha testlar

1. Qaysi qatorda diqqat tushunchasiga to'g'ri tarif berilgan?

A) ongimizning muayyan obektga yo'naltirilishi va unda to'planishidan iborat psixik holat

B) insonning amaliy faoliyatiga kiritilgan bo'lib, ularning muvaffaqiyatini taminlaydi V) ma'lum obektga uzoq vaqt davomida mutassil qaratilishi

- G) bir vaqtda bir necha obektga yoki faoliyatga taqsimlanishi
D) markaziy nerv tizimining vaqtincha hukmron qismi bo'lib, boshqa qismlar faoliyatini tormozlaydi

2. Dominanta tushunchasini fanga kiritgan olim qaysi qatorda ko'rsatilgan?

- A) A.A.Uxtomiskiy
B) A.R.Luriya
V) I.P.Pavlov
G) I.M.Sechenov
D) P.Ya.Galperin

3. Oliy nerv faoliyatidagi qo'zg'alishi va tormozlanish jarayonlari o'rtasidagi o'zaro munosabat..... deb ataladi.

- A) dominant
B) nerv jarayonlarining induksiyasi
V) parishonxotirlik
G) diqqatsizlik
D) retikulyar formasiya

4. Muayyan nerv uchastkasidagi kuchli qo'zg'aluvchanlik qobiliyatiga ega bo'lgan markaz..... deb ataladi.

- A) dominant
B) nerv jarayonlarining induksiyasi
V) parishonxotirlik
G) diqqatsizlik
D) retikulyar formasiya

5. Markaziy nerv tizimidagi qo'zg'alishi yoki tormozlanish jarayonlarining vaqt o'tishi bilan dastlabki paydo bo'lgan uchastkasiga to'planish qonuni nima deb ataladi?

- A) dominant
B) nerv jarayonlarining induksiyasi
V) nerv jarayonlarining konsentrasiyasi
G) parishonxotirlik
D) retikulyar formasiya

6. Yo'naltirish tushunchasining mazmuni qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) mazkur faoliyatga butunlay berilishi
B) ana shu faoliyatning tanlashgina tushunilib qolmay, balki ana shu tanlanganligini saqlab va qo'llab quvvatlash tushuniladi
V) shaxs uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lgan obekt ustida to'planishidir

G) psixik faoliyatning tanlovchanlik tabiati bo'lib, obektni ixtiyoriy va beixtiyoriy tanlash tushuniladi

D) diqqat xossasi bo'lib asab tizimi charchaganda shikastlanganda vujudga keladi.

7. Psixik faoliyatning yo'naltirish tushunchasiga berilgan tarif qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) mazkur faoliyatga butunlay berilish

B) ana shu faoliyatning tanlashgina tushunilib qolmay, balki ana shu tanlanganini saqlab va qo'llab quvvatlash tushuniladi

V) shaxs uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan obekt ustida to'planishidir

G) psixik faoliyatning tanlovchanlik tabiati bo'lib, obektni ixtiyoriy va beixtiyoriy tanlash tushuniladi

D) diqqat xossasi bo'lib asab tizimi charchaganda shikastlanganda vujudga keladi

8. To'satdan tasir qilgan biror sabab tufayli bizning hohishimizdan tashqari hosil bo'ladigan diqqatgaaytiladi.

A) ixtiyoriy

B) ixiyorsiz

V) ixtiyordan so'nggi diqqat

G) bo'linuvchanlik

D) konsentrasiyasi

9. Sezgi bu ...

A) eng oddiy psixik jarayon bo'lib, narsa va hodisalar o'ziga xos xususiyatlarini ongimizda aks etishidir

B) o'tmishdagi voqea-hodisalarga munosabat

V) sezgi organlarimizga ta'sir etib, ongimizda to'liq aks etishi

G) esga tushirish, esda saqlash

D) shaxs xulq-atvori, xususiyati

10. Insonning barcha sezgilari qaysi sifatlarga qarab klassifikasiya qilinadi?

A) ekstroseptiv, introseptiv, proprioseptiv

B) interaktiv, kommunikativ

V) ekstroseptiv, perseptiv

G) interoseptiv, perseptiv

D) ekstroseptiv, kommunikativ

11. Ekstroseptiv sezgilarga qanday sezgilar kiradi?

A) ta'm bilish

B) hid bilish

V) teri

G) ko'rish, eshitish

D) barcha javoblar to'g'ri

12. Sezgi qonuniyatlari qaysi qatorda ko'rsatilgan?

A) birlik

B) doimiylik

V) davomiylik

G) sezgi ostonasi

D) barcha javoblar to'g'ri

13. Sezgining kuchi nimaga bog'liq?

A) ta'sir kuchiga

B) himoya kuchiga

V) eshitish sezgisi

G) ko'rish sezgisiga

D) his qilish sezgisiga

14. Sezgi organlarini ularga ta'sir etuvchi stimullarga moslashish

bu...

A) sensibilizasiya

B) senesteziya

V) adaptasiya

G) konstantligi

D) interoseptiv

15. Sensibilizasiya bu...

A) bir sezgiga ta'sir etuvchi qo'zg'atuvchilar yig'indisi

B) mashq qilishi natijasida sezgi organlarini sezuvchanligi ortishi

V) ko'z gavharini moslashishi

G) predmetlarni u haqidagi ma'lumotlarni jamlangan holati

D) to'g'ri javob yo'q

16. "Ong" va "Aql" tarixiy evolyusiyasi natijasi emas, deb inson psixikasiga o'zgacha yondashuv uni izohlab berish mumkin bo'lgan birlamchi xususiyat ekanligini ilgari surgan olim qaysi qatorda ko'rsatilgan?

A) I. Pavlov

B) A. Orbeli

V) Volf

G) A.R. Luriya

D) X. Volf, I. Pavlov

17. Psixologiya tarixida "subyektiv idealizm" degan yo'nalish ham yuzaga kelgan bo'lib, ungacha, inson fakat o'ziligini biladi holos. Bu nazariya o'ziga xos g'oyaga ega bo'lib fan tarixida qanday nom olgan?

- A) Spesifik.
- B) Vestibulyator.
- V) Nospesifik.
- G) Solipsizm.
- D) to'g'ri javob berilmagan

18. Idrok bu ...

- A) sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etib turgan narsa va hodisalarning obrazlarining kishi ongida bir butun holda aks ettirilishidir
- B) shaxs tevarak-atrofidagi voqealarni aks etishi
- V) bor narsani noto'g'ri anglash
- G) yo'q narsani his qilish
- D) sezgi a'zolariga ta'sir etib turgan narsa va hodisalar ayrimlarini aks etishi

19. Sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etib turib, ongimizda bir butun holda aks etishiga ... deyiladi.

- A) sezgi
- B) idrok
- V) xotira
- G) xayol
- D) tafakkur

20. Gallyusinasiya - bu ...

- A) bor narsani noto'g'ri idrok qilish
- B) shaxsning idrok qilish qobiliyati
- V) yo'q narsalarni idrok qilish
- G) idrokning shaxs va uning tajribasiga bog'liqligi
- D) yo'q narsani noto'g'ri anglash

21. Idrok konstantaligi bu...

- A) narsalar sharoiti o'zgarsada obrazi o'zgarmasligi
- B) shaxsning idrok qilish qobiliyati
- V) idrokning shaxs va uning tajribasiga bog'liqligi
- G) vaqtni idrok qilish
- D) harakatni idrok qilish

22. Illyuziya bu...

- A) bir nimani his qilib anglash
- B) shaxsning idrok qilish qobiliyati
- V) idrokning shaxsga bog'liqligi

G) bor narsani noto'g'ri, yanglish idrok qilish

D) yo'q narsani idrok qilish

23. Appersepsiya - bu ...

A) shaxsning adaptasion davri

B) o'smirlikning o'tish davri krizisi

V) vaqtni, harakatni idrok qilish

G) yo'q narsani idrok qilish

D) idrokning shaxs va uning tajribasiga bog'liqligi

Mavzu bo'yicha keyslar:

1-Keys

Tergovchi va boshqa mansabdor shaxslar tintuv o'tkazishda bir vaqtning o'zida turar joyni, turli binolarni, hududlarni ko'zdan kechirishi, tintuv o'tkazilayotgan shaxslar va tintuvchilarning xulq-atvorini kuzatishi, tintuv o'tkazilayotgan joydagi vaziyatni tahlil qilishlari shart. tergov.

Bu holatda diqqatning qaysi xususiyatlari ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi?

2-Keys

Ajam haydovchi qattiq haydaydi, qurilmalarga qarash uchun ko'zini yo'ldan zo'rg'a uzadi va suhbatdosh bilan suhbatlashish uchun hech qanday tarzda sozlanmagan.

Ajam velosipedchi uchun bir vaqtning o'zida pedal, muvozanat va erni kuzatib borish juda qiyin.

Bu odamlarda bu holatda e'tiborning qaysi xususiyatlari hali ham etarli darajada shakllanmagan?

3-Keys

Aqlning qanday ijobiy fazilatlari bor, ularning ta'rifi quyida keltirilgan?

1. Faktlarning mohiyatiga kirib borish, sodir bo'layotgan voqeaning ma'nosini tushunish, hodisa va harakatlarning bevosita va uzoq, bevosita va ikkilamchi natijalarini bashorat qilish qobiliyati.

2. Fan va amaliyotning turli sohalaridagi bilimlardan foydalanib, keng ko'lamlı masala va faktlarni qamrab olish qobiliyati.

3. Murakkab sharoitlarda, tanqidiy vaziyatda bilimlarni safarbar qilish va unumli foydalanish qobiliyati.

4. Muammolarni eng qisqa vaqt ichida hal qilish, vaziyatni tezlashtirilgan baholash va darhol harakat qilish qobiliyati.
5. O'z oldiga maqsad va vazifalarni mustaqil qo'ya olish, ularning yechimini va yordamisiz erishish yo'lini topa olish qobiliyati.
6. Tafakkurning muayyan muammoni hal qilishga irodaviy yo'naltirilishi, uni uzoq vaqt va izchil, tizimli ravishda esda tuta bilish.
7. Xabarlarni, faktlarni, taxminlarni tahlil qilish, xato va buzilishlarni topish, ularning paydo bo'lish sabablarini ochib berish.
8. Hodisaga turli nuqtai nazardan yondashish, qaramlik va bog'lanishlarni teskari tartibda o'rnatish, harakat usullarini o'zgartirish, o'z faoliyatini qayta qurish va qabul qilingan qarorlarni yangi sharoitlarga qarab o'zgartirish qobiliyati.

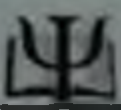
4-Keys

Erkaklar va ayollar soatlarini o'g'irlash univermagda o'g'irlik yo'li bilan sodir etilgan. Voqea sharoitlari va o'g'irlanganlarning tabiati (do'konda ko'proq qimmatbaho narsalar bor edi) jinoyatni soat eng katta ahamiyatga ega bo'lgan o'smirlar sodir etganligini ko'rsatdi: ularning mavjudligi yosh yigit tomonidan mustaqillik belgisi sifatida baholanishi mumkin. , kattalar. Bu taxmin bir qancha yangilariga olib keldi: jinoyatchilar o'g'irlangan narsaning bir qismini o'zlari uchun ishlatishadi, ba'zilari esa qizlariga berilishi mumkin. Ammo soatlar qayishsiz o'g'irlangani uchun jinoyatchilar ularni do'kondan sotib olishga majbur bo'lishadi. Ertasi kuni bir guruh yigitlar do'konlardan birida qo'lga olinib, qisqacha rad javobidan so'ng o'g'irlangan tovarlarni topshirishdi.

Bu holatda tergovchi ijodiy tasavvurning qanday usullaridan foydalangan?

Adabiyotlar ro'yxati

1. F.I.Xaydarov N.I.Xalilova. Umumiy psixologiya.// M.G.Davletshinning tahriri ostida Darslik. Toshkent -2009.334 b
2. B.M.Umarov. Psixologiya: Darslik. Nopedagogik oliy ta'lim yo'nalishi magistratura bosqichi talabalari uchun. // G'.B.Shoumarovning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zDJTU. 2011 – 380 bet.
3. Ivanov P.I. Umumiy psixologiya: Darslik. O'zROO'MTV. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – 15-20 b.

V BOB. MULOQOT VA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI. GURUHLAR PSIXOLOGIYASI.

5.1. Muloqot va munosabat to'g'risida tushuncha.

Muloqot - bu shartli odamlar o'rtasidagi turli xil aloqalar bo'lib, qo'shma faoliyatga bo'lgan ehtiyojdir. Bu ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro ta'siri bo'lib, ular o'rtasida kognitiv yoki affektiv-baholash (emotsional-baho) xarakterdagi ma'lumotlar almashinuvidan iborat Muloqot partiya, faoliyat sharti yoki alohida tur sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Muloqotning ijtimoiy funksiyasi ijtimoiy tajribani uzatish va shaxslararo o'zaro ta'siri ta'minlash vositasidir.

Muloqot mazmuni - bu shaxslararo aloqalarda bir tirik mavjudotdan ikkinchisiga uzatiladigan ma'lumotlar, bu bilim, ko'nikma va malakalar shaklida insonning umrbod tajribasi.

Muloqot natijasi boshqa odamlar bilan muayyan munosabatlarni o'rnatishdir.

Muloqot funksiyalari:

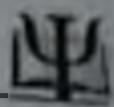
- *instrumental* – aloqani biror harakatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni boshqarish va uzatishning ijtimoiy mexanizmi sifatida tavsiflaydi;
- *integrativ* - odamlarni birlashtiruvchi vosita sifatida muloqotni ochib beradi;
- *tarjima* - faoliyatning muayyan usullarini, baholashni va boshqalarni o'tkazish funktsiyasi;
- *o'z-o'zini ifoda etish funksiyasi* muloqotni psixologik kontekstni o'zaro tushunish shakli sifatida belgilaydi;
- *ekspressiv* – kechinmalar va emotsional holatlarni o'zaro tushunish;
- *sotsializatsiya funksiyasi* - qabul qilingan me'yor va qoidalarga muvofiq jamiyatda o'zaro munosabatlar ko'nikmalarini shakllantirish;
- *ijtimoiy nazorat funksiyasi* – xulq-atvor va faoliyatni tartibga solish

5.2. Muloqot jihatlari va ta'sir vositalari. Muloqot turlari. Muloqot usullari.

Muloqot turlari:

Tarkibiga ko'ra:

Moddiy aloqa - ob'ektlar va mahsulotlar almashinuvi. Insonga normal hayot uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy madaniyat buyumlarini olish imkonini beradi.

Kognitiv muloqot - bilim almashinuvini ifodalaydi, intellektual rivojlanish omili sifatida ishlaydi.

Shartli muloqot - odamlar bir-birini ma'lum bir jismoniy yoki ruhiy holatga keltirish uchun bir-biriga ta'sir qiladi. Ushbu turdagi muloqot davomida suhbatdoshlar boshqa barcha turdagi aloqalarni optimallashtirish uchun zarur bo'lgan munosabatlarni shakllantiradilar.

Motivatsion aloqa - odamlar o'rtasidagi intilishlar, maqsadlar, qiziqishlar, motivlar va ehtiyojlar almashinuvi.

Faoliyat aloqasi - harakatlar, operatsiyalar, ko'nikmalar va ko'nikmalar almashinuvi, aloqa ishtirokchilarining o'z faoliyatini yaxshilaydi va boyitadi.

Biologik aloqa - bu organizmni saqlash, saqlash va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan, organik ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq bo'lgan aloqa.

Ijtimoiy aloqa - shaxslararo aloqalarni kengaytirish va mustahkamlash, shaxslararo aloqalarni o'rnatish va rivojlantirish, shaxsning shaxsiy o'sishi, ijtimoiy hayot shakllarini rivojlantirish maqsadlarini qondiradi.

Maqsadlarga qarab, aloqaning qo'shimcha turlari ham mavjud. Ular biologik va ijtimoiy ehtiyojlarning kichik turlari bilan belgilanadi:

- ishbilarmonlik - odamlarning birgalikdagi va ishlab chiqarish faoliyatining zarur elementi bo'lgan aloqa; ushbu faoliyat sifatini oshirish vositasi bo'lib xizmat qiladi; uning mazmuni odamlarning ichki dunyosiga ta'sir qiladigan muammolar emas, balki ular bilan band bo'lgan narsadir;

- shaxsiy - asosan inson shaxsini chuqur va chambarchas ifodalovchi ichki psixologik muammolar, qiziqishlar va ehtiyojlarga qaratilgan muloqot: hayotning ma'nosini topish, muhim shaxsga, atrofda sodir bo'layotgan voqealarga munosabatini aniqlash, muayyan ichki ziddiyatlarni hal qilish;

- instrumental - o'z-o'zidan maqsad bo'lmagan muloqot mustaqil ehtiyojlar bilan rag'batlantirilmaydi, balki muloqot harakatidan zavqlanishdan ko'ra boshqa maqsadni ko'zlaydi;

- maqsadli - muayyan ehtiyojni qondirish vositasi bo'lib xizmat qiladigan aloqa, bu holda - muloqotga bo'lgan ehtiyoj.

Shaxslararo muloqot birlamchi guruhlariga xos bo'lib, unda guruhning barcha a'zolari to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lishadi va bir-biri bilan muloqot qilishadi.

Shaxs-guruh muloqoti - suhbatdoshlardan biri - shaxs, ikkinchisi - guruh bo'lgan muloqot.

Guruhlararo muloqot - har biri o'z pozitsiyasini himoya qiladigan, o'z maqsadlariga erishishga intiladigan yoki muayyan masala bo'yicha kelishishga harakat qiladigan ikki jamoa o'rtasidagi muloqot.

Bilvosita aloqa - yordamchi bo'g'in kiritilgan aloqa - uchinchi tomon, texnik aloqa vositalari yoki ma'lum moddiy narsalar.

To'g'ridan-to'g'ri (to'g'ridan-to'g'ri) muloqot - suhbatdoshlarning barcha mavjud vositalardan foydalangan holda bir-birlarini bevosita idrok etishlari, aloqalarni o'rnatishlari jarayoni.

Qisqa muddatli muloqot - vaziyatli ehtiyojlar, joriy faoliyat yoki o'zaro ta'sirdan kelib chiqadi, mahalliy kommunikativ vazifalar talablari bilan chegaralanadi.

Uzoq muddatli muloqot - bir yoki bir nechta mavzu doirasidagi o'zaro ta'sir, batafsil ma'lumot almashish.

Tugallangan muloqot - mavzu mazmuni to'liq tugatilgan muloqot va bunday muloqot ishtirokchilari uning natijalarini to'liq deb baholaydilar.

To'liq bo'lmagan aloqa - suhbat mavzusining mazmuni oxirigacha oshkor etilmagan va uning ishtirokchilari kutganiga javob bermaydigan muloqot.

Yo'nalish bo'yicha: mono- va dialogik muloqotni ajratish mumkin.

Monologik aloqa quyidagilarga bo'linadi:

- imperativ - bu aloqa hamkorining xatti-harakati va ichki munosabatlari ustidan nazoratni qo'lga kiritish, muayyan harakatlar yoki qarorlar qabul qilishga majburlash uchun unga avtoritar, direktiv ta'sir ko'rsatish shakli; aloqa hamkori ta'sir ob'ekti sifatida qaraladi, passiv tomon sifatida harakat qiladi; imperativning yakuniy maqsadi - sherikning majburlashi - ochiladi;

- manipulyativ - o'zining yashirin niyatlariga erishish uchun aloqa sherigiga ta'sir qilishni o'z ichiga oladi; aloqa hamkori o'z maqsadlariga erishish uchun manipulyator tomonidan qo'llaniladi. Manipulyatsiya va imperativ o'rtasidagi asosiy farq shundaki, sherikga muloqotning samimiy maqsadlari haqida ma'lumot berilmaydi (ular yashiringan yoki boshqalar tomonidan almashtirilgan); aloqa sherigi yaxlit shaxs sifatida emas, balki manipulyator uchun ma'lum, "zarur" xususiyatlar va fazilatlarning tashuvchisi sifatida qabul qilinadi; boshqasiga nisbatan manipulyativ munosabat odamlar o'rtasidagi yaqin, ishonchli munosabatlarni yo'q qilishga olib keladi.

Dialogik muloqot - bu Ezopik, qat'iy munosabatdan suhbatdoshni, haqiqiy aloqa sherigini o'rnatishga o'tish; bunday muloqot psixoterapevtik

xususiyatlarga ega, odamni ruhiy salomatlik, muvozanat va yaxlitlikka yaqinlashtiradi.

Muloqot texnikasi - bu insonni odamlar bilan muloqot qilish, uning muloqot jarayonida xatti-harakatlarini qayta qurish vositasi.

Muloqot usullari og'zaki va yozma aloqa vositalarining ustunligidir.

Aloqa vositalarini og'zaki turi- ma'lumot uzatish va yozma tarzda - aloqa sherigiga munosabatni o'tkazishdir.

Og'zaki bo'lmagan aloqa vositalariga quyidagilar kiradi:

- kinetik vositalar - muloqotda ifodali va tartibga solish funksiyasini bajaradigan boshqa shaxsning harakatlarining ko'zlari bilan idrok etiladi;
- ovoz bilan bog'liq aloqa vositalari (prosodiya va ekstralingvistika);
- toksik vositalar - taktil ta'sir;
- proksemik vositalar - fazoda orientatsiya.

Kinetik aloqa vositalarining tuzilishiga quyidagilar kiradi:

- mimika - yuz mushaklarining harakati; yuz ifodalari yaxlitlik va dinamizm bilan ajralib turadi; yuz ifodalari shaxsning hissiy holatini belgilaydi: quvonch, ajablanish, qayg'u, g'azab, jirkanish, qo'rquv;

- qarash, vizual aloqa - insonning hissiy holatini aks ettiradi, aloqa o'rnatishni ko'rsatadi;

- imo-ishoralar - qo'llar va boshning turli harakatlari; imo-ishoralar milliy madaniyat va hissiy holatga bog'liq bo'lgan intensivlik bilan tavsiflanadi (kommunikativ imo-ishoralar - muloqotda nutqning o'rmini bosadi va mustaqil ravishda ishlatilishi mumkin; urg'u imo-ishoralar - inson nutqiga hamroh bo'ladi va til kontekstini ta'kidlaydi; modal imo-ishoralar - baholash, munosabatni bildiruvchi ekspressiv harakatlar). vaziyat);

- yurish - hissiy holatni tanib olish oson bo'lgan harakat uslubi.

Ovoz bilan bog'liq noverbal vositalarga quyidagilar kiradi:

- prosodiya - nutqning ritmik va intonatsion jihatlarining umumiy nomi (ovoz balandligi va tembri, ovoz ohangining balandligi, nutq tezligi, urg'u kuchi);

- ekstralingvistika - tilga pauza, yig'lash, yo'talish, kulish, nafas olish kabilarni kiritish.

Bunday aloqa vositalaridan foydalanish quyidagi omillarga bog'liq: muloqot qiluvchi tomonlarning holati;

yoshi;

tanishlik darajasi;

milliy urf-odatlar, urf-odatlar.

Proksemik xususiyatlar - sheriklarning aloqa vaqtidagi yo'nalishi, ular orasidagi masofa (madaniy va milliy omillar bilan belgilanadi). Muloqot

qiladigan odamlarga yaqinlashishning quyidagi namunali normalari mavjud

5.3 Jamoa va guruh tushunchalari

Jamoa soʻzi lotincha "*kollektivus*" soʻzining tarjimasi boʻlib, yigʻilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh maʼnolarini anglatadi. Aniqroq aytadigan boʻlsak, jamoa - bu kishilardan iborat guruh demakdir. Zamonaviy talqinda "jamoa" tushunchasi ikki xil maʼnoda ishlatiladi. Jamoa deganda, *birinchidan*, kishilarning istalgan tashkiliy guruhi (masalan, ishlab chiqarish jamoasi, korxonalar jamoasi, xoʻjalik jamoasi va h.k.), *ikkinchidan*, yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi. Chunonchi, oʻquvchi (tarbiyalanuvchi)larning birlashmasi oʻziga xos muhim belgilarga egadir. Quyida jamoa va uning xususiyatlari (belgilari) borasida soʻz yuritamiz.

Jamoa va jamoa orqali tarbiyalash - tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega boʻlgan tamoyillardan biridir. Shaxsni shakllantirishda jamoaning yetakchi rol oʻynashi toʻgʻrisidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davridayoq bildirilgan. Jamoada uning aʼzolari oʻrtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanishini taʼminlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab boʻlmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning yetarli darajada uyushgan har qanday guruhidan ajratib turadi.

Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanib, unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarning barcha meʼyorlari oʻz ifodasini topadi. Zero, jamoa jamiyatdagi mavjud munosabatlarning tizimida namoyon boʻlar ekan, jamoa va ijtimoiy jamiyat maqsadi, intilishda oʻzaro birlik, uzviy maqsadga muvofiq tashkil etiladi. Shu bois jamoa hayotining bir (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-gʻoyaviy yoʻnalganligi uning yetakchi belgisi sanaladi.

Har bir jamoa boshqa jamoalar bilan uzviy bogʻliq boʻladi. Uning har bir aʼzosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida oʻz jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoani tushunish, uni his etish hamda shaxsni shakllantirishdagi oʻmi va rolini toʻgʻri baholay olish umumiy va xususiy (shaxsiy) maqsadning qiziqishi, ehtiyoj va faoliyatning birligini namoyon etib, boʻlinishga yoʻl qoʻymaydi.

Har bir jamoa oʻzini oʻzi boshqarish organiga ega va umum-milliy jamoaning uzviy qismi sanaladi. Shuningdek, u maqsadning birligi va

tashkil qilish xususiyatlari orqali umummilliy jamoa bilan bog'lanadi. Ijtimoiy jamiyatning ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat jamoaning navbatdagi muhim xususiyatlaridan biridir. Jamoa faoliyatining ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi ham jamoaning faoliyati mazmunida o'z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir.

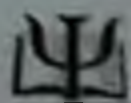
Jamoa xususiyatini aniqlashda kishilar guruhning *yagona ijtimoiy tizimini o'rnata* olishdagi usuli, ya'ni *jamoani tashkil qilish* usuli ham muhim hisoblanadi.

Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa faoliyati natijasida jamoa a'zolari o'rtasida ishchanlik, bir-biri uchun g'amxo'rlik, o'zaro yordam, jamoa manfaati uchun javobgarlik hissi qaror topadi.

Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun mas'uliyat hissini uyg'ota borib, jamoa a'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, jamoaga mansublik hissining paydo bo'lishiga ko'maklashadi, jamoa bilan munosabatda bo'lish ehtiyojini oshiradi. Jamoa a'zolari orasida o'zaro yaqinlik, hissiy birlik (bir-birini yoqtirish) yuzaga keladi. Ushbu munosabat ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi hamda ular pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun qo'l keladi. Ruhiy va hissiy jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatining mazmuniga, ular orasidagi hosil bo'lgan ishchanlik faoliyatining xarakteriga bevosita bog'liqdir.

Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridan farqlash lozim. *Jamoaning rasmiy tuzilishi* deganda, jamoa faoliyatining turli ko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zda tutiladi. Mazkur tuzilma, *bir tomondan*, jamoa a'zolari qo'shilgan ishchanlik munosabatlarni ifoda etsa, *ikkinchi tomondan*, rahbarlik vazifasini bajaruvchi tarbiyachilar hamda jamoa a'zolari o'rtasidagi mavjud boshqarish munosabatlari mazmunini ifoda etadi.

Norasmiy tuzilma jamoaning barcha a'zolari o'rtasidagi shaxslararo ma'naviy-psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhini tashkil qiluvchi ayrim a'zolar o'rtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi. Jamoaning har bir a'zosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu o'rinni egallaydi. Tarbiyalanuvchi shaxsning jamoadagi o'rni uning shakllanish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Kollej yoki guruhdagi rasmiy va norasmiy tuzilmalar bir-biriga muvofiq bo'lganda, jamoaning rasmiy yetakchilari norasmiy munosabatlar tizimida ko'zga ko'ringan o'rni egallagan holdagina u chinakam jamoa bo'la oladi. Shuningdek, norasmiy guruhlar (mikroguruhlar) umum-jamoa ijtimoiy manfaatlari uchun kurashuvchi guruhlar bo'lgandagina, jamoa o'zini o'zi chinakam jamoa

tarzida namoyon etishi mumkin.

Yashash joylarida o'zaro birikkan bolalar guruhlarida qanchalik ahil va inoq munosabat zaminidan tashkil topgan bo'lmasin, haqiqiy jamoa bo'la olmaydi. Chinakam jamoa ijtimoiy ahamiyatga moyillik faoliyatini tashkil eta olishi, jamoa a'zolari o'rtasida ijtimoiy ahamiyati faoliyat, maqsad, ishchanlik xarakteridagi aloqa va munosabatlarni o'rnatish lozim. Jamoaning majburiylik belgisi unga pedagogik rahbarlikning bo'lishidir.

Shunday qilib, jamoa kishilarning shunday muayyan guruhi bo'lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan umumiy maqsad hamda mazkur maqsadni amalga oshirish uchun yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Ushbu guruh a'zolari o'zaro birlik, a'zolarining munosabatlar jarayonidagi tengligi asosida unga rahbarlik qilish va bir-biriga bo'ysunish, shuningdek, jamoa oldidagi javobgarligi asosida muayyan faoliyatni olib boradilar.

Jamoa va uni shakllantirish - pedagogik faoliyatning maqsadi hisoblanadi. Ayni ko'rsatkich uni shakllantirish vositasi bo'lib, uning yordamida jamoaning barcha yoki har bir a'zosini tarbiyalash yaxshi samara beradi.

5.4. Guruhda o'zaro moslik va psixologik muhit. Guruhiy qaror qabul qilish va uning omillari

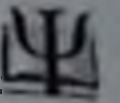
Guruh mavjudligining eng muhim shartlaridan biri bu yaxlitlik. U xulq-atvor, hissiy va kognitiv birlikda namoyon bo'ladi, muayyan ijtimoiy-psixologik hodisalar va ularning har tomonlama aloqalari orqali erishiladi.

Guruhdagi etakchilik - bu o'zlarining ijtimoiy maqomini anglaydigan guruh a'zolarining barqaror hukmronlik qilish jarayonidir.

Shaxslararo munosabatlar tizimi guruhdagi qadriyatlar, normalar maqsadlar bilan shakllanadi va belgilanadi.

Shu asosda va qadriyatlarini ifodalovchi ma'lum bir rahbar tayinlanadi va ularni amalga oshiradi.

Birinchi, guruh o'z a'zolariga ma'lum tarzda *psixologik ta'sir* ko'rsatadi. Bu hodisa psixologiyada *konformizm* deb ataladi (o'zbek tilida "moslanish" ma'nosini bildiradi). Bu hodisaning mohiyati shundan iboratki, u individning guruhda qabul qilinadigan normalar, fikrlar, xulq-atvor standartlarini qanchalik qabul qilish yoki qabul qilmasligi bilan bog'liq. Guruh fikrini qanchalik tez qabul qilish, uning ta'siriga berilish individ bilan guruhning ziddiyatlarini oldini olishi mumkin. Shuning uchun ham individ ana shunday hatti-harakat qilishga intiladi. Lekin ana shunday guruh fikriga, harakatiga qo'shilish turli

shakllarda bo'lishi mumkin: *tashqi konformlilik* - individ guruh fikriga nomigagina qo'shiladi, aslida ruhan u guruhda qarshi turadi: *ichki konformlilik* - individ guruh fikriga to'lig'icha qo'shiladi va ruhan qabul qiladi. Ana shunday hollarda individ bilan boshqalar o'rtasida ziddiyat yoki konfliktlar paydo bo'lmaydi. Bu o'rinda yana bir tushuncha ham bor, u ham bo'lsa "*negativizm*" tushunchasidir, bu individning har qanday sharoitda ham guruh fikriga qarshi turishi va o'zicha mustaqil fikr, mavqeni namoyon qilishidir. Bu tabiiy individ uchun noqulay, lekin mustaqil fikr, odil harakatlar doimo hurmat qilinadigan jamoalarda negativizm hodisasi yomon illat sifatida qabul qilinmaydi.

Guruhlardagi yana bir jarayon - bu guruhning *uyushqoqligi* muammosidir. Guruh a'zolarining bir-birlarini yaxshi bilishlari, bir-birlarining dunyoqarashliri, hayotiy prinsiplari, qadriyatlarini yaxshi tasavvur qilishlari bunday uyushqoqlikning birinchi omilidir. Ikkinchi asosiy omil - bu o'sha guruhni birlashtirib turgan faoliyat maqsadlarini, uning yo'nalishi va mazmunini bilishdagi g'oyaviy birlikdir. Umuman, eksperimental tadqiqotlarda qayd etilgan guruhga oid fikrlardagi umumiy uyushqoqlikka ijobiy zamin hisoblanadi.

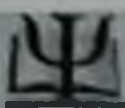
5.5. Liderlik. Liderlik usullari va nazariyalari. Superliderlik tushunchasi.

Superliderlikni shakllanish bosqichlari..

Lider asosan, guruhdagi shaxslararo munosabatlarni boshqaradi. U hech qachon yolg'iz bo'lmaydi, guruh a'zolarini u yoki bu xarakatlarga chorlaydi. Chunki lider guruh a'zolarining psixologiyasi, ularning kayfiyatlari, intilishlari, qiziqishlari va xokazolarini hammadan ham yaxshi biladi. Ular ichida eng tashabbuskoridir. Bundan tashqari, liderlikning uslublari va sifatlari xam aloxida o'rganilgan.

Guruhdagi o'zaro munosabatlar yuqoridan pastga yoki aksincha bo'lab, guruh a'zolarining konkret mavqyelari, boshliq bilan buysunuvchilar o'rtasidagi munosabatlarni o'z ichiga oladi. Bu borada "lider" va "boshliq" tushunchalari o'rtasidagi farqlar xaqida gapirish mumkin. B.D. Parigin bu ikki tushunchani farqlab shunday yozadi:

1. Lider guruhdagi shaxslararo munosabatlarni boshqarsa, rahbar shu guruhdagi rasmiy munosabatlarni boshqaradi;
2. Liderlik kichik guruhlardagina xos bo'lgan xodisa bo'lsa, raxbarlik ning xaq-xuquqlari katta guruhlar doirasida xam sodir bo'lishi, amalga oshirilishi mumkni;

3. Agar liderlik stixiyali, betartib jarayon bo'lsa, raxbarlik maqsadga karatilgan, jamiyatda ishlab chiqarilgan normalar, tartiblar asosida saylov oqibatida sodir bo'ladigan xodisadir;

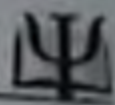
4. Liderlik raxbarlikka nisbatan vaqtinchalik xodisa bo'lib, guruh a'zolarining kutishlari, ularning kayfiyatlari, faoliyat yo'nalishiga qarab uzoqroq muddatda yoki qisqa muddatda ro'y beradi;

5. Raxbarning liderdan farqi yana shundaki, u liderda yo'q bo'lgan jazolash va rag'batlantirish tizimiga ega bo'lib, shu asosda o'z xodimlariga ta'sirini o'tkazishi mumkin.

Bu psixologik ta'sir shundayki, biron - bir manfaatni ko'zlab qilingan ishda erishilgan yutuqlar uchun boshliq xodimlarini ko'tarinki rux bilan rag'batlantirib mukofatlab tursa, o'sha yerda xodimlar o'zlari bilmagan xolda boshliqqa nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishada;

6. Lider guruhda u yoki bu qarorlar, ko'rsatmalar, tashabbuslarni o'z ixtiyoricha, bevosita chiqarish mumkin. Raxbarda esa bu yo'nalishda ko'plab rasmiy ko'rsatmalar, rejalar, normalar, buyruqlar mavjudki, raxbar-bular doirasidan chiqib ketishi kiyin. Ko'p xollarda raxbar lider uslubini qo'llasa, bu jamiyat tamonidan "o'zboshimchalik", "qonunga bo'ysunmaslik" deb qoralanadi.

7. Liderning faoliyati faqat kichik guruhlar doirasida amalga oshiriladi, raxbar shu guruhdagi, kengroq ijtimoiy doiradagi, jamiyatdagi vakil bo'lgani uchun vakolatlari xam keng, faoliyat imkoniyatlari xam ortiqdir. Liderlik xodisasi to'g'risida gap ketar ekan, liderlik nazariyalari xaqida xam qisqacha to'xtalib o'tish o'rinlidir. Xozirgi kunga qadar liderlik to'g'risida asosan, uchta nazariya mavjud.

VI BOB. TIBBIYOTDA PEDAGOGIK BILIMLARNING O'RNI VA AXAMIYATI.

6.1 Pedagogika ijtimoiy fan sifatida

XXI asrda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar rivojida inson aql zakovati va ma'naviyati asosiy muvofiqlashtiruvchi, rivojlantiruvchi omil va vosita ekanligi tobora namoyon bo'lmoqda. Shuning uchun insonparvarlik bozor iqtisodiyoti asosida huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurilishining bosh tamoyili sifatida maydonga chiqdi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risi- dagi"gi Qonunida ta'lim davlatimiz ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e'lon qilinishi pedagogika fani zimmasiga juda katta mas'uliyatli ulug'vor vazifalarni yukladi. Juda boy ilmiy, ma'naviy, madaniy, diniy merosimiz qayta tiklana boshlandi.

Har bir mustaqil fan o'zining predmeti va metodologik asos- lariga egadir. Jumladan, pedagogika fan sifatida shakllanib, o'zining predmetiga ega. Boshqa fanlar kabi pedagogika ham fan sifatida paydo bo'lar ekan, u awalo jamiyatning talab va ehtiyojlari asosida vujudga keldi. Shu sababli tarbiya jarayonini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi deb qarash lozim. Chunki tarbiyaviy ishlarni olib bormasdan turib, jamiyatni, uning rivojlanishini tasavur qilish qiyin.

Pedagogika atamasi qadimiy bo'lib, "bola yetaklovchi" degan ma'noni bildiruvchi grekcha "paydogogos" so'zidan kelib chiqqan. Tarixiy manbalarda ko'rtilishicha, qadimgi Yunonistonda o'z xo'- jayinlarining bolalarini sayr qildirgan, ehtiyot qilgan tarbiyachini "pedagog" ("bola yetaklovchi") deb atashgan. Keyinchalik esa bu tushuncha keng ma'noda ishlatilib, maxsus bilimlarni egallagan mutaxassislariga nisbatan qo'llanila boshlandi. Shu bilan birga ta'lim-tarbiya ishlari bilan shug'ullanuvchilar kasb-hunar homiylari sifatida ajralib chiqqan boshlaydilar. Ularning ta'lim-tarbiya borasi- dagi faoliyatlari va to'plagan tajribalaridan o'rinli foydalanishlari pedagogika fanini vujudga kelishiga olib keldi.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq siyosiy, ijtimoiy, madaniy-ma'naviy va ilmiy hayotimizda ko'plab yangiliklar, umumbashariy jarayonlar bilan bog'liq ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi.

«Eng muhimi inson va fuqaroning fikrlash va dunyoqarashi o'z- garmoqda, siyosiy va ijtimoiy ongi, uning umumiy saviyasi to'xtovsiz o'sib bormoqda»¹ deb ta'kidlaydi birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov.

Pedagogika nafaqat o'zining o'iganuvchi predmeti, balki tarixiy rivojlanishi bilan ham o'ziga xos fandır.

«Avesto» ta'limoti, «Qur'oni Karim» sabog'i, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-970), Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (824-892) kabi xadis ilmining ulig'lari ta'lim-tarbiya jarayoniga ulkan xissa qo'shib, pedagogikaning shakllanishiga zamin yaratdilar. Ulaming pedagogik qarashlari tarixning zarhal sahifalaridan munosib o'rin egalladi.

Ilk o'rta asrlarda Abu Nasir Forobiy (789-950), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (937-1051), Kaykovus (XI asr), Ahmad Yugnakiy (XI asr), Mahmud Qoshg'ariy (XI asr) kabi allomalar ta'lim-tarbiyaga oid dunyoviy fikrlari bilan shuxrat qozondilar.

O'zbek badiiy tilining asoschisi, buyuk davlat arbobi Mir Alisher Navoiy o'zining tarbiyaviy ahamiyatga molik boigan noyob asarlari, ilmiy tafakkur va falakiyot ilmi sohasida yetuk dunyo-qarash sohibi Mirzo Ulug'bek ma'rifiy qarashlari, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa adiblar o'zlarining oimas ijodiyoti bilan pedagogika taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shdilar.

Ovro'pa faylasuflari Tertullian (160-222), Avgustin (354-430), Akvinat (1225-1274)laming pedagogik ta'limoti muvaffaqiyat qozongan boimasada, rotterdamlik Erazm (1466-1536), Italiyalik Viktorino de Feltre (1378-1446), farangistonlik Fransua Rable (1494-1553) va Mishel Monten (1533-1592)laming insonparvarlik g'oyalari, ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari muhim ahamiyat kasb etdi.

Didaktikaning asoschisi, chex olimi Yan Amos Komenskiyning ta'lim tamoyillari, shakllari va uslublari to'g'risidagi ilmiy qarashlari, ingliz faylasufi va pedagogi Jon Lokk (1632-1704)ning «jentelmen tarbiyasi» - tadbirkor va ma'rifatli, ishbilarmon va ziyoli, e'tiqodi kuchli shaxs tarbiyasiga oid ta'limoti bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotganicha yo'q.

Fransuz ma'rifatparvar mutafakkirlari Deni Didro (1713-1784), K. Gelvetsiy (1715-1771), P. Golbax (1723-1789), Jan Jak Russo (1712-1778)laming demokratik va gumanistik qarashlari, shveytsariyalik olim Iogann Genrix Pestalotsi (1746-1827)ning o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasi va rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi pedagogika sohasini kengaytirdi.

Amerikalik olimlar Iogann Fridrix Gerbart (1776-1841), Jon Dyui (1859-1952), Edvard Tomdayk (1874-1949)laming fanga «tarbiyaviy ta'lim», «dars modeli», «rivojlantiruvchi topshiriqlar tizimi», «eksperimentel pedagogika», «test usuli» kabi tushunchalarni kiritishlari, noan'anaviy pedagogik ta'limotlari, nemis olimi Fridrix Adolf Disterverg

(1790-1886)ning tamoyillari muammo- lariga qarashli nazariyasi insonlarni xanuzgacha originalligi bilan hayratga soladi.

Rus milliy pedagogikasining asoschisi Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy (1824-1870)ning o'qitishning xalqchilligi nazariyasi, ulug' yozuvchi, olim, pedagog va tanqidchi Lev Nikolayevich Tolstoy (1828-1910)ning o'qitish jarayonidagi hayotiylik tamoyili taiim-tarbiya jarayonida o'ziga xos o'rinni egalladi.

Jadidchilik harakatining yorqin namoyondalari: Munawarqori «Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Saidahmad Siddiqiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Ishoqxon Ibrat, Muhammad-sharif So'flzoda kabilar

Bugungi kunga qadar pedagogika sohasida yangi-yangi ta'limotlar, g'oyalar kashf qilindi, yuzlab risolalar, asarlar yaratildi, bu sihaga oid «Everest cho'qqilari zabt etildi, ammo tarbiya jarayonidagi insonni chuqur o'yga cho'mdiradigan muammolar hanuzgacha o'z yechimini to'laqonli topganicha yo'q.

Pedagogikaning metodologik asosi yosh avlodni tarbiyalash an'analarini, jamiyatning taraqqiyot bosqichlaridagi o'qitish va kamol toptirish tizimlarini, ulaming qonun-qoidalarini, qomusiy mu-tafakkirlar, ma'rifatparvar adiblar va pedagoglaming ta'lim-tarbiya, ma'rifatga doir g'oyalarini va ulaming rivijlanishini mukammal o'rganadigan fandır.

Zamonaviy Pedagogika ijtimoiy hayot jabhalarida faoliyat ko'rsatayotgan shxslami bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatga bardosh bera oladigan, yuksak ongli, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, komil inson etib tarbiyalashdek muhim masalalami hal qilishi lozim.

Pedagogika insonshunoslik fani bo'lib, jamiyat va shaxs munosabatlarini tizimlashtiradigan tarbiya va taiim muammolarini o'rganadi.

Unda hozirgi zamon fani va metodologiyasining quyidagi umumiy masalalari yoritiladi:

- fan tarixi va taraqqiyoti;
- fan haqidagi asosiy konsepsiyalar;
- hozirgi zamon fanidagi asosiy dolzarb muammolar.

Pedagogikaning rivojiga IX-XVI asrlar (Sharq uyg'onish davri)da yashab ijod etgan Al-Buxoriy, At-Termiziy, Abu Nasir Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Bohouddin Naqshbandiy, Mirzo Ulug'bek, Mir-Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk daholar, XIX asming oxiri XX asr boshlarida Turkistonda jadidchilik harakatining

yirik namoyondalaridan Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munawarqori Abdura-shidxonov, Abdulla Avloniy, Saidahmad Siddiqiy, Ovro p.i davlatlarining buyuk mutafakkir va pedagog olimlaridan Yan Amos Komenskiy, Jan Jak Russo, I.G. Pestolotsi, Adol'f Disterveg, K D Ushinskiy, A.S. Makarenko, J. Lokk, Jon Dyui, Edvard Torndayk, S.T. Shaskiy, B.Blumlar ulkan hissa*qo'shdilar.

Pedagogika fan sifatida shakllanib, takomillashib borib, ta'lim-tarbiyaning maqsad va vazifalari, ulaming mazmuni, usullari hamda tashkil etish shakllari haqidagi fanga aylandi.

Insoniyatning yashash uchun kurashish va turli tabiiy ofatlardan himoyalaniish yo'lida olib borgan harakatlari tarbiya g'oyalarining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan. Ijtimoiy tarbiya g'oyalari asrlar davomida shakllanib kelgan bo'lib, kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining har bir bosqichida yangi mazmun bilan boyib borgan.

Ibtidoiy jamoa tuzumida odamlarning guruh-guruh bo'lib hayot kechirishi sababli bolalarga tirikchilik o'tkazish yo'lidagi faoliyat (o'simlik mevalari, ildizlarini terish, hayvonlarni ovlash)ni tashkil etish borasidagi tajribalarni o'rgatish guruh a'zolari tomonidan birdek amalga oshirilgan. Bilimlar, aksariyat hollarda, mehnat va o'yin jarayonlarida o'zlashtirilgan. Mehnat faoliyatini tashkil etish jinsiy xarakterga ega bo'lganligi bois o'g'il va qiz bolalarni tarbiyalashda o'ziga xos jihatlar ko'zga tashlangan.

Oila, xususiy mulk va davlatning paydo bo'lishi ijtimoiy tarbiya mazmunida ham tub o'zgarishlarning sodir etilishi, quldorlarning paydo bo'lishi olib keldi. Aynan mana shu davrdan tarbiya jamiyatning ijtimoiy talab va ehtiyojlari asosida yo'lga qo'yila boshladi. Erkin fuqarolarni tarbiyaning maqsadi, vazifalari, mazmuni va vositalari borasidagi fikrlar Demokratik, Platon va Aristotellarning asarlarida muhim o'rin egallagan. Mutafakkirlarning asarlarida ushbu fikrlar mustaqil pedagogik nazariya sifatida emas, balki falsafiy qarashlar yoki jamiyatni tashkil etish loyihasining muhim komponenti tarzida bayon etilgan. Ushbu davrda tabiiy-ijtimoiy fanlar tizimi shakllanishi uchun boshlang'ich asoslar qo'yildi.

Quldorlik tuzumida erkin bo'lmagan kishilar (qullar)ning haq-huquqlari cheklanganligi bois tarbiya tizimi faqatgina quldorlar, ularning farzandlari uchun xizmat qilgan.

Feodal tuzumda pedagogik g'oyalar feodallar manfaatini ifoda eta boshladi. Mazkur davr pedagogik jarayonni tashkil etishda diniy g'oyalar yetakchi o'rin egallashi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy hayotda diniy

muassasalar (G'arbda cherkov, Sharqda esa machitlar)ning roli osha borib, bolalarni o'qitish va tarbiyalash ishlari asosan shu maskanlarda tashkil etildi. Garchi dunyoviy g'oyalarni ilgari surish, ilmiy nazariyalarni yaratish va targ'ib etishning din peshvolari tomonidan qoralanishi kabi holatlar ham ko'zga tashlangan bo'lsa-da, ammo savdo-iqtisodiy aloqalar ko'lamining kengayishi, tabiiy ofatlarga harshi keskin chora ko'rish ehtiyoji ilmiy bilimlarning rivojlantirish hayotiy zaruriyat ekanligini isbotladi.

Savdo, hunarmandchilik va manufaktura negizida rivojlanib borayotgan ishlab chiqarishni yanada takomillashtirish yo'lidagi amaliy harakatlar bu boradagi muvaffaqiyat murakkab texnikani boshqara oladigan shaxsni shakllantirish evaziga hal etilishi tasdiqladi. Bu davrda ilg'or, progressiv pedagogik g'oyalar ilgari surildi.

Aynan shu davrda pedagogika fani asoslari muayyan tizimga solindi va ilmiy jihatdan asoslandi. Shaxsga ta'lim berish, uni tarbiyalashga oid qarashlar yanada boyitildi; ta'lim tizimiga ilm-fan, texnika yangiliklarini tadbiq etish, o'qitishni yangi tizim (izchil, uzluksiz, asoslangan) asosida tashkil etish kabi g'oyalar ilgari surildi.

Sobiq Sho'ro davrida pedagogika fani mazmunan ilm-fan, texnika va texnologiya yutuqlari asosida boyib, ta'lim muassasalari tizimi shakllantirildi, har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish nazariyasi asoslandi. Biroq, mazkur nazariya g'oyalarini amaliyotga tadbiq etishning puxta asoslangan mexanizmi yaratilmadi.

O'zRda mustaqillik yillarida "ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish" (davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Asosiy e'tibor yuksak ma'naviy va axloqiy talabalarga javob beruvchi, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga qaratildi.

Demak, pedagogika fani mavjud sharoitda barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlashga yo'naltirilgan ijtimoiy hrakat istiqbollari, bu boradagi muammolar va ularni hal etish yo'llarini o'rganadi.

6.2 Pedagogika fanining obykti, predmeti, maqsad va vazifalari

Har qanday fan mustaqil fan maqomiga, o'z tadqiqot obyektiga va predmetiga ega bo'ladi. Fan obykti bu aniq bir fan o'rganadigan borliqdagi biror bir qism, soha hisoblanadi. Pedagogika fanining obykti va predmetini aniqlashga turli qarashlar mavjud. Pedagogika fanining obykti sifatida keng ma'nodagi ta'lim qabul qilingan.

Pedagogika fanining obykti bola, ya'ni yosh avlod, pedagogikaning predmeti esa bolaning, yosh avlodning tarbiyasidir. Pedagogikaning mustaqil fan sifatida tadqiqot predmeti maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayon sifatida shaxsni shakllanishi va tarbiyalanishining nazariy va metodologik muammolaridir. Demak, pedagogika fan sifatida tarbiyalash, ta'lim berish va rivojlantirish bilan shug'ullanmaydi. Bu vazifalarni ota-onalar, tarbiyachilar va o'qituvchilar amalga oshiradi. Pedagogika fan sifatida ta'lim, tarbiya, rivojlanish vositalarini yo'l va usullarini ko'rsatib beradi. Pedagogika fanining tuzilmaviy elementlarini quyidagilar tashkil etadi: obyekt, predmet, kategorial apparat, nazariya, faraz, metodlar va faktlar.

Fan obykti ko'p aspektli fenomen bo'lganligi uchun, uning aniq bir tomoni fan predmeti bo'lib xizmat qiladi.

Taniqli rus pedagog olimi V.V. Krayevskiy pedagogika fanining predmeti kishilarning o'zaro aloqasiga asoslangan, ta'lim-tarbiya jarayonlarining birligidan hosil bo'lgan bir butun pedagogik jarayon hisoblanadi deb ta'kidlaydi.

Har qanday fan o'z nazariyasiga, fundamental bilimlar tizimiga ega. Pedagogik nazariya - bu pedagogik hodisalarni aloqalari, qonuniyatlari, obyektiv mohiyati to'g'risidagi bilimlar tizimini ifodalaydi. V.V. Krayevskiyning fikricha, pedagogik nazariya pedagogik borliqni ayrim tomonlarini izohlovchi, tushuntiruvchi, tashxislovchi vazifalarni bajaradi.

Fundamental va xususiy pedagogik nazariyalar mavjud. Pedagogikaning fundamental nazariyalariga ta'lim nazariyasi, tarbiya nazariyasi, pedagogik tizimni boshqarish nazariyasi kiradi. Pedagogikaning xususiy nazariyasiga masalan, G. I. Shukina tomonidan asoslangan o'quvchilarni bilish faoliyatini faollashtirish nazariyasi, M.I. Maxmutovning muammoli ta'lim nazariyasi, L.V. Zankov, V.V. Davidovlarning rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi, N.D. Xmelning pedagogik jarayonni bir butunligi nazariyasini kiritishimiz mumkin.

Har qanday nazariyani ishlab chiqishda faraz asosiy o'rinda turadi. Faraz - bu haqqoniyligi amaliyotda tekshiriladigan, nazariy asoslangan taxminlar yig'indisi

Pedagogik faraz - bu borliqdagi hali ilmiy faktlar, metodlar, qonunlar yordamida tekshirilmagan, pedagogik hodisaga tegishli taxmin hisoblanadi. Har qanday pedagogik faraz aniq usul va metodlar yordamida tekshiriladi.

Pedagogika faniga nisbatan nazariyachilarning uch xil qarashlari mavjud:

- pedagogika — insoniy bilimlarning predmetlararo sohasi hisoblanadi. Bunday yondashuv tarafdorlari pedagogikani mustaqil nazariy fan, pedagogik hodisalarni ifodalash sohasi sifatida inkor etadilar;

- pedagogika — ta'lim yoki tarbiya sohasida paydo bo'luvchi, vazifalarni hal etishga moslashtirilgan, ilmiy bilimlarni qo'llash funksiyasini bajaruvchi amaliy o'quv predmetidir. Pedagogik hodisalarni alohida tomonlari, tasavvurlari yig'indisi ushbu pedagogikaning mazmunini tashkil etadi;

- pedagogika - o'z tadqiqot obyektiga va predmetiga ega bo'lgan mustaqil fandır.

Uchinchi nuqtayi nazar pedagogikani mustaqil fan sifatida qabul qiladi. Pedagogika mustaqil fan sifatida ta'lim-tarbiya hodisalarini aloqadorliklarini o'rnatib, turli faktlarni umumlashtiradi. U ta'lim-tarbiya ta'sirida nima uchun va qanday inson rivojlanishidagi o'zgarishlar ro'y beradi degan savolga javob beradi.

Pedagogikani fan sifatida aniqlash uchun uning tadqiqot predmetini aniqlash hamda «pedagogika nimani o'rganadi» degan savolga javob berish maqsadga muvofiq. Shuning uchun pedagogikaning obyektini va predmetini anglash zarur.

Fan obyekti - bu u yoki bu fan o'rganadigan borliqdagi soha hisoblanadi. Pedagogikaning obyekti jamiyatdagi maqsadga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida inson rivojlanishini ta'minlovchi borliq hodisasi hisoblanadi. Borliqdagi bunday hodisa ta'limdir. Ta'lim - davlat, jamiyat inson qiziqishlarini ifodalovchi maqsadga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya jarayonidir.

Fan predmeti -bu obyektini ushbu fan nuqtayi nazaridan qarashdir.

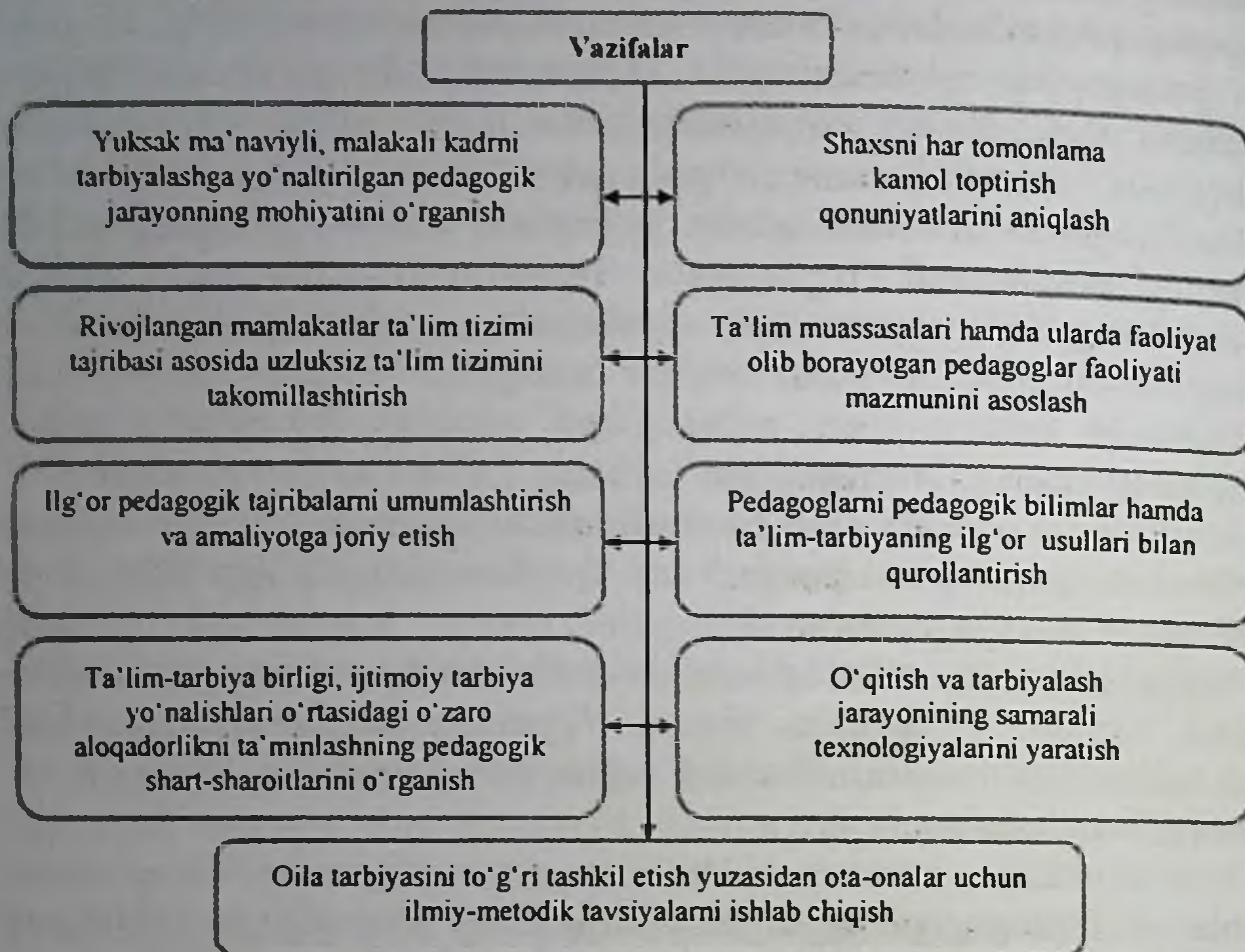
Pedagogikaning predmeti ongli va maqsadga yo'naltirilgan tashkillashtirilgan pedagogik jarayon hisoblanadi.

Pedagogik jarayon deganda aniq tarbiyaviy tizim doirasida tarbiyachi va tarbiyalanuvchi hamkorligida maxsus tashkil etilgan, rivojlanuvchi, qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan, tarbiyalanuvchilarda shaxsiy sifat va fazilatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon tushuniladi.

Pedagogika fanining vazifalari. Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish orqali jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Fanning maqsadi va vazifalarini belgilashda ijtimoiy munosabatlar, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar muhim ahamiyatga ega. O'zRda pedagogika fani yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega yuqori malakali kadrni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, ta'lim va tarbiya nazariyasini

milliy istiqlol g'oyasi asosida ijodiy rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda quyidagi vazifalar bajariladi:

6.3. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari.

Har qanday fan predmeti uni kategorial-tushunchaviy apparati orqali ochib beriladi. Shuning uchun «kategoriya», «tushuncha», «atama» so'zlarini ma'nolarini farqlash maqsadga muvofiq.

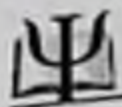
Kategoriya (yunoncha. kategoria - aniqlovchi) - umumiy va fundamental tushuncha bo'lib, ilmiy-nazariy tafakkur xarakterini aniqlovchi va real borliq qonuniyatlarini va munosabatlarini, xususiyatlarini ifodalaydi.

Tushuncha - bu aniq mazmun bilan to'ldirilgan so'z yoki so'z birikmasidir.

Termin (atama) (lot. terminus - chegara) - maxsus soha doirasida real obyektни aniq belgilash va uni boshqa tushunchalar bilan munosabatini o'rnatishni ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir.

Pedagogikaning asosiy kategoriyalariga quyidagilar kiradi: ma'lumot, tarbiya, ta'lim, pedagogik jarayon, o'z-o'zini o'qitish, o'z-o'zini tarbiyalash. Ushbu kategoriyalarni ko'rib chiqamiz.

Ma'lumot - o'quvchilarni bilim, ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish

natijasi va jarayoni, u asosida dunyoqarashni, axloqiy va boshqa shaxsiy fazilatlarni shakllanishi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi.

Tarbiya - shaxsni shakllanishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratishga va maqsadga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'lim - bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish maqsadiga yo'naltirilib, maxsus tashkil etilgan jarayon bo'lib, uning natijasida shaxsni tabiiy qobiliyatlari rivojlanishi hamda uning shaxsiy va ijtimoiy sifatlari shakllanadi.

Pedagogik jarayon - o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro aloqadorligi asosida maxsus tashkil etilgan shaxsni ta'limi, tarbiyasi va rivojlanishini ta'minlovchi jarayon.

O'z-o'zini o'qitish - bilimlarni o'zlashtirish va izlash bilan bog'liq bo'lgan insonni maqsadga yo'naltirilgan faoliyati.

O'z-o'zini tarbiyalash - insonni o'zida xulq-atvor normalari, sifat va fazilatlarini shakllanishini anglagan va maqsadga yo'naltirilgan faoliyati.

6.4. Pedagogika fanlari tizimi

Pedagogika fanlari tizimi. Shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlari, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o'rganiladi. YA'ni: Pedagogika fanining obyektlari xilma-xil bo'lganligi sababli, ushbu obyektlarni o'rganish bilan shug'ullanuvchi pedagogika fani sohalari pedagogik fanlar tizimini tashkil etadi. Pedagogika fanining rivojlanishi natijasida pedagogik fanlar tizimi shakllandi. Ularga quyidagilar kiradi: umumiy pedagogika, maxsus pedagogika, qiyosiy pedagogika, ijtimoiy pedagogika, yosh pedagogikasi, oila pedagogikasi, xalq pedagogikasi va boshqalar.

Umumiy pedagogika - pedagogik borliqdagi pedagogik tizim ichida kechadigan ta'lim, tarbiya, rivojlanish jarayonlarini maqsadini, mazmunini, metod va vositalarini hamda shaklini o'rganuvchi fandır. Umumiy pedagogika pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi, tarbiya nazariyasi, pedagogik menejment bo'limlaridan iborat. Ushbu bo'limlarni pedagogikaning mustaqil sohasi nuqtayi nazaridan qarasa, unda pedagogikaning umumiy asoslari - umumpedagogik jarayondagi ta'lim, tarbiya, rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini; Ta'lim

nazariyasi - umumpedagogik jarayondagi ta'lim jarayonini mohiyatini, didaktik qonuniyatlarini, prinsiplarini, maqsadini, mazmunini, metod va vositalarini hamda tashkil etish shakllarini; Tarbiya nazariyasi - umumpedagogik borliqdagi tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini, qonuniyat va prinsiplarini, metod va vositalarini; Pedagogik menejment esa pedagogik tizimni boshqarish qonuniyatlarini va prinsiplarini hamda boshqarish shakl va metodlarini o'rganadi.

Maxsus pedagogika - aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni o'qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini, prinsiplarini, maqsadini, mazmunini, metod va vositalarini hamda shaklini o'rganuvchi fandır.

Ijtimoiy pedagogika - jamiyatning tarbiyaga, tarbiyaning jamiyatga ta'siri natijasida shaxsni ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini, mexanizmlarini, prinsiplarini, mazmunini, metod va shakllarini o'rganuvchi fandır.

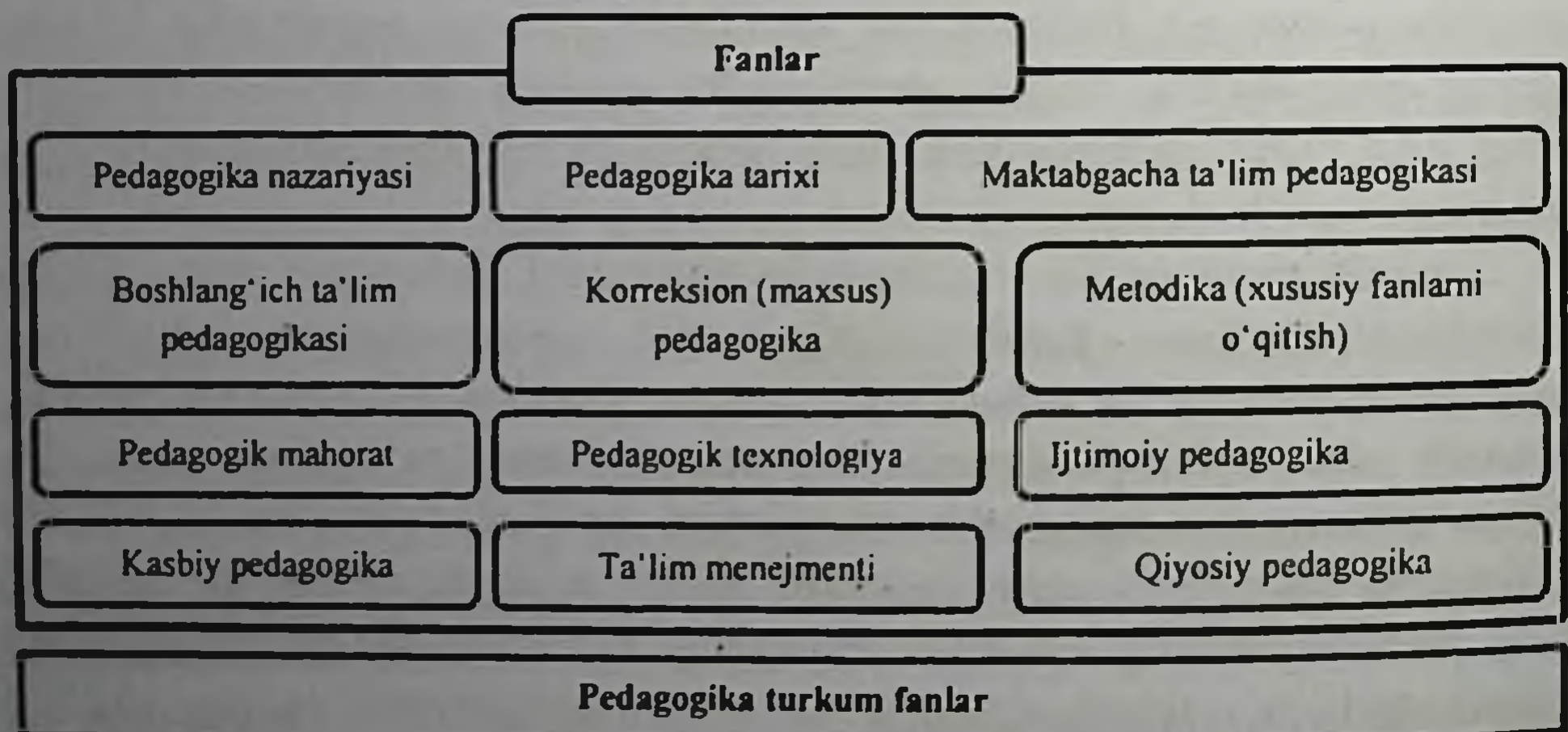
Qiyosiy pedagogika - turli mamlakatlarning ta'lim-tarbiya tizimini, maorif taraqqiyotini taqqoslashni o'rganuvchi pedagogikaning mustaqil sohasidir.

Xalq pedagogikasi - turli xalq, millat va elatlarning xalq og'zaki ijodidagi ta'lim-tarbiya to'g'risidagi pedagogik g'oyalarning mohiyatini, mazmunini o'rganuvchi pedagogikaning mustaqil sohasidir.

Yosh pedagogikasi - turli yoshdagi bolalarni individual va yosh xususiyatlarini inobatga olib, ularni o'qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini o'rganuvchi fandır.

Pedagogika tarixi - turli tarixiy davrlardagi pedagogik g'oyalarni, ta'lim va tarbiya tizimi taraqqiyoti masalalarini pedagogika tarixi tadqiq qiladi.

Oliy o'quv yurtlaridagi o'quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlarini oliy maktab pedagogikasi tadqiq qiladi.

Ko'rsatib o'tilgan ushbu fanlar qanday pedagogik masalalarni o'rganadi?

Pedagogika nazariyasi – ta'lim yoshidagi bolalar, o'smirlar va o'spirinlarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalalarini o'rganadi.

Pedagogika tarixi – ta'lim-tarbiyaga oid pedagogik fikrlarning rivojlanish, taraqqiy etish tarixini, shaxsni o'qitish va uni tarbiyalashning tarixiy shakllarini, shuningdek, asrlar davomida pedagogik jarayonda qo'llanilib kelingan metod va vositalarni o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi – boshlang'ich sinflar o'quvchilarini tarbiyalash, ta'lim berish, ularning o'ziga xos psixologik, fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika – rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi. Korreksion pedagogika tarkibiga turli sohalar kiradi. YA'ni:

Surdopedagogika va surdopsixologiya – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya – aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

Tiflopedagogika va tiflopsixologiya – ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

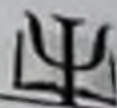
Logopediya va nutqiy buzilishlar psixologiyasi – nutqi, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlar bo'lgan bolalar (ko'r, soqov va kar bolalar)ni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

6. **Metodika** xususiy fanlarni o'qitish xususiyatlarini o'rganadi

7. **Pedagogik mahorat** – bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o'rganadi.

8. **Pedagogik texnologiya** – ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

9. **Ijtimoiy pedagogika** – shaxsni ijtimoiylashtirish jarayoniga salbiy ta'sir etuvchi omillarni, ularni bartaraf etish yo'llarini, ijtimoiy yordamga muhtoj shaxslar toifalariga ko'rsatiladigan ijtimoiy-pedagogik yordam mohiyatini, turlari, shakl, metod va vositalarini o'rganadi.

10. **Kasbiy pedagogika** – ta'lim oluvchilarga muayyan kasb yoki hunar yo'nalishida maxsus bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish, kasbiy faoliyatni malakali tashkil etish, kasbiy mahoratni takomillashtirish masalalarini o'rganadi.

11. **Ta'lim menejmenti** – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish, istiqbolni belgilash masalalarini o'rganadi.

12. **Qiyosiy pedagogika** – turli xalqlarning shaxsni tarbiyalashga oid pedagogik qarashlari, ta'lim-tarbiya tizimi, pedagogik ta'limotlarning mohiyati, shuningdek, jahon ta'limiga xos bo'lgan samarali shakl, metod, vosita va innovasion yondashuvlarni qiyosiy-genetik jihatdan o'rganadi.

13. **Konfliktologiya** – ta'lim jarayonida yuzaga keladigan pedagogik muammolar, ta'lim o'uvchi va ta'lim beruvchi o'rtasida yuzaga kelgan ziddiyatlar mohiyati, ularni samarali bartaraf etish yo'llarini o'rganadi.

6.5. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari

Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishda aniq ilmiy tadqiqot metodlari qo'llaniladi.

Pedagogik tadqiqot metodlari — bu ilmiy nazariyalarni qurilishi, bog'liqliklari, munosabatlari, qonuniy aloqalarini o'rnatish maqsadida ilmiy ma'lumotlarni olish yo'llaridir.

Pedagogikada psixologiya, sotsiologiya, fiziologiya, matematika fanlaridan kirib kelgan metodlardan tashqari pedagogikaning o'zini metodlari ham keng qo'llaniladi. Biz pedagogikani ilmiy tadqiqot metodlari deganda, yosh avlodni ta'limi, tarbiyasi, rivojlanishi jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish hamda ular to'g'risidagi ma'lumotlarni olish yo'l va usullarni tushunamiz.

Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishda umumnazariy metodlar: analiz, sintez, taqqoslash, induksiya, deduksiya, mavhumlashtirish, umumlashtirish, konkretlashtirish, modellashtirish; sotsiologik metodlar: anketa, intervyu, reyting; ijtimoiy psixologik metodlar: sotsiometriya, test, trening; matematik metodlar.

Pedagogik tadqiqot metodlari nazariy va amaliy (empirik) turlarga bo'linadi.

Tadqiqotning nazariy metodlari ilmiy faktlarni tizimlashtirish, kengaytirish, aniqlashni taqozo qilib, hodisalarni tushuntiradi va oldindan izohlab, olingan natijalarni ishonchliligini oshirib, mavhumdan aniq

bilimlarga o'tishni, turli tushuncha va farazlar orasidagi aloqadorliklarni o'rnatib, asosiy va ikkinchi darajalilarini ajratadi.

Ayrim nazariy metodlarni tavsiflaymiz.

Analiz - hodisalarni alohida sifat va xususiyatlarga ajratish, ya'ni o'rganilayotgan butun bir hodisa yoki jarayonni fikran tarkibiy qismlarga bo'lish.

O'rganilayotgan hodisani turli aspektlar bo'yicha tahlil qilish mumkin. Har taraflama tahlil hodisani mohiyatini chuqur ochib berishni ifodalaydi.

Sintez - hodisani xususiyatlari va sifatlarini fikran jamlab butunni hosil qilish.

Sintez - bu nafaqat miqdoriy to'plash, balki mazmunan bog'lashdir. Agar hodisalar shunchaki bog'lansa, unda tizimli aloqadorliklar hosil bo'lmaydi.

Har qanday tadqiqotda analiz va sintez uzviy aloqada bo'ladi.

Taqqoslash - o'rganilayotgan hodisalar orasidagi o'xshashliklarni va farqlarini o'rnatish.

Taqqoslashda taqqoslash asoslarini, ya'ni mezonlarini aniqlab olish maqsadga bog'liq.

Hodisalarni bir-biri bilan taqqoslash uchun avvalo ularni asosiy belgilarini ajratib olish lozim. Taqqoslashning tarkibiy qismi hamisha analiz hisoblanadi, ayrim hollarda sintez ham qo'llaniladi.

Umumlashtirish - hodisa va jarayonlarning umumiy jihatlarini ajratish. Tadqiqotni umumlashtirish.

Hodisalarni bir-biri bilan taqqoslash natijasida tadqiqotchi hodisalarni umumiy jihatlarini topib va u asosida bir fikriy guruhga birlashtiradi.

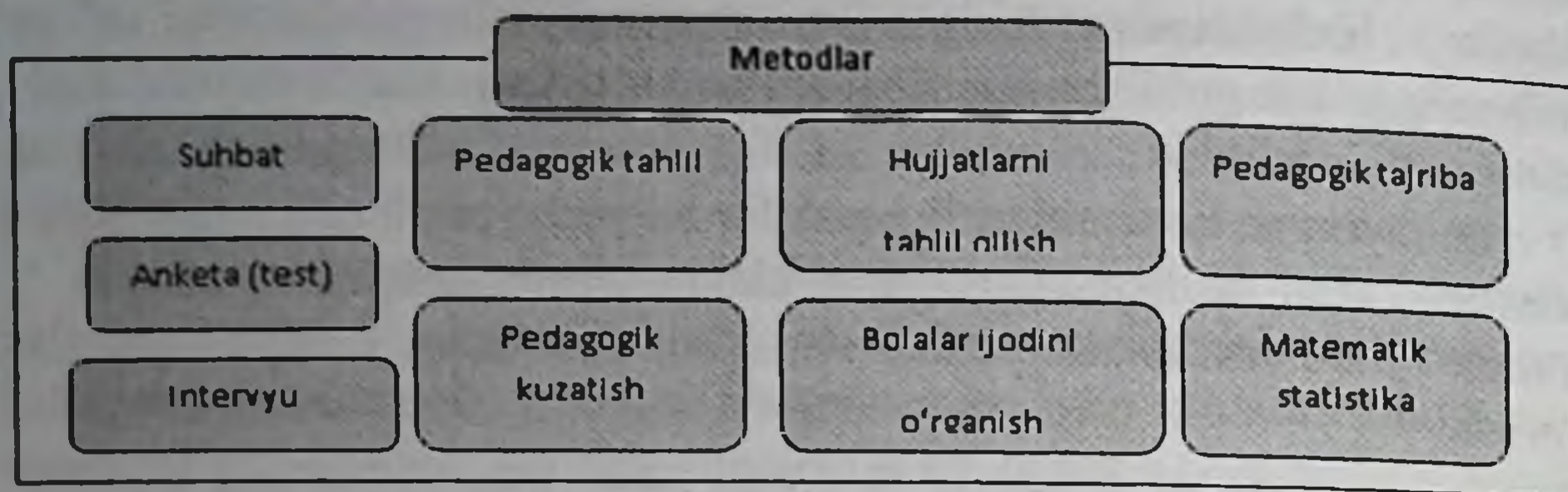
Modellashtirish - hodisa va jarayonlarni real va ideal modellar yordamida tadqiq qilish.

Induksiya, deduksiya - amaliy yo'llar bilan olingan ma'lumotlarni umumlashtiruvchi mantiqiy metodlar. Induktiv metod xususiy fikrlardan umumiy xulosalarga borishni, deduktiv - umumiydan xususiy xulosalar chiqarishni ifodalaydi.

Tadqiqotning empirik (amaliy) metodlariga: ma'lumotlarni yig'ish va to'plash metodlari (kuzatish, suhbat, anketa, test); nazorat va o'lchash metodlari; ma'lumotlarni qayta ishlash metodlari (matematik, statistik, grafik, jadvalli; baholash metodlari (o'z-o'zini baholash, reyting); tadqiqot natijalarini pedagogik amaliyotda qo'llash metodlari (eksperiment, tajribali ta'lim, masshtabli qo'llash) va b.

Zamonaviy sharoitda pedagogik yo'nalishda tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

Kuzatish - aniq pedagogik hodisalarni maqsadli, tizimli o'rganish. Pedagogika fanida kuzatish keng qo'llaniladi. Kuzatish ilmiy materiallarni to'plashning asosiy metodi sifatida ayrim hollarda yordamchi metod hisoblanadi. Kuzatish o'z-o'zini kuzatish bilan birga qadimiy tadqiqot metodi hisodlanadi.

Kuzatish tadqiqot metodi sifatida qator xususiyatlarga ega:

- kuzatishning maqsadga yo'nalganligi;
- kuzatishning analitik xarakteri;
- uzatuvchi umumiy kartinadan baholanadigan, tahlil qilinadigan, tushuntiriladigan alohida tomonlarini, elementlarini, aloqalarini, ajratib oladi;
- kuzatishning kompleksligi (bir butunligi) kuzatilayotgan obyekt tomonlarini diqqat markazdan qochirmaslik;
- kuzatishning tizimliliigi.

Turli belgilar bo'yicha kuzatish quyidagi turlarga bo'linadi:

Kuzatish tashkil etish vaqtiga ko'ra uzluksiz va diskret turlarga bo'linadi.

Kuzatish hajmiga ko'ra keng va tor kuzatish turlariga bo'linadi.

Ma'lumotlarni olish yo'llariga ko'ra kuzatish to'g'ridan-to'g'ri va yashirin kuzatish turlariga bo'linadi.

Kuzatuvchi va kuzatiluvchi orasidagi farqiga ko'ra, uzviy va vaqti-vaqti bilan kuzatish turlariga bo'linadi.

O'tkazish sharoitlariga ko'ra, tabiiy va tajribaviy kuzatishga bo'linadi.

Rejaga ko'ra noformal (erkin) va formal (standart) kuzatish.

Qo'llanish davriga ko'ra doimiy, qaytariluvchi, bir marotabali, ko'p marotabali kuzatishga bo'linadi.

Kuzatish turlari qo'yilgan maqsadga va obyektning xarakteriga bog'liq. Har qanday metod singari kuzatish metodini ham salbiy va ijobiy tomonlari mavjud.

Kuzatish metodining ijobiy tomonlari:

- predmetni bir butunlikda o'rganadi;
- tabiiy sharoitda o'rganish;
- ko'p qirrali aloqalarda va namoyon bo'lishda o'rganadi.

Ushbu metodni kamchiliklari:

- ko'p miqdordagi hodisalarni qamrab ololmasligi;
- ko'p vaqt talab qilishi;
- kuzatuvchi shaxsi bilan bog'liq xatolarni mavjudligi ehtimoli;
- ayrim hodisa va jarayonlarni kuzatish imkoniyati bo'lmasligi.

Pedagogik kuzatish — ilmiy tadqiqotni o'tkazishning passiv shaklidir.

Tadqiqotning aktiv shakli suhbat hisoblanadi. Suhbat ilmiy tadqiqot metodi sifatida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarni pedagogik fakt va hodisalar, ular orasidagi aloqalar to'g'risidagi fikr va munosabatlarni uning motivini chuqur tasavvur etishlarini ifodalaydi. Suhbat kuzatish davomida tushunarsiz bo'lgan, kerakli ma'lumotlarni olish maqsadida mustaqil yoki qo'shimcha metod sifatida qo'llaniladi. Suhbatga qo'yilgan talablar:

- oldindan tayyorgarlik;
- suhbatdoshni samimiylikka chaqirishni bilish;
- savollarni aniqligi, ishonchliligi.

Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish orqali, uning tadqiq etilayotgan muammo yoki umumiy muammoning biror jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabatini o'rganilishidir.

Anketa metodi tizimli savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi, ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa (fransuzcha "tekshirish") metodi yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Bu metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Savollarga javoblar, odatda, yozma ravishda olinadi. O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo'ladi: 1) ochiq turdagi savollar (erkin, batafsil javob berish uchun imkon yaratadigan savollar); 2) yopiq turdagi savollar ("ha", "yo'q", "qisman" yoki "ijobiy", "qoniqarli", "salbiy" va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlashga imkon beradigan savollar).

Anketa samaradorligini ta'minlovchi shartlar:

- 1) savollar muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim; 2) savollar yirik hajmli va noaniq bo'lmashligi kerak; savollar o'quvchilarning dunyoqarshi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;
- 3) savollarga to'la javob qaytarilishi uchun yetarlicha vaqt ajratilishi kerak;
- 4) anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur; 5) javoblar muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart

Test metodi - o'rganilayotgan shaxsning aqliy rivojlanish darajasi, qobiliyati, muayyan ish-harakat, faoliyatni bajarishga doir ko'nikma, malakalari, shaxsiy va irodaviy sifatlari, ruhiy xususiyatlarini aniqlash va baholashda qo'llaniladigan qisqa standart tekshirish bo'lib, uning ahamiyati shaxsning muayyan soha bo'yicha nazariy bilimlarini, qobiliyati, psixofiziologik, shaxsiy xususiyatlarining rivojlanganligi, ma'lum faoliyatni tashkil etishga doir ko'nikma, malakalarning shakllanganlik darajasini aniqlashga xizmat qilishida ko'zga tashlanadi. Test metodi respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat bo'ladi: 1) ochiq turdagi savollar (batafsil javob berish imkonini beradigan savollar); 2) yopiq turdagi savollar ("ha" yoki "yo'q", "ijobiy" yoki "salbiy" tarzda javoblarga asoslanadigan savollar); 3) to'g'ri javob variantlari qayd etilgan savollar (to'g'ri deb topilgan javob varianti belgilanadi).

Pedagogik tajriba metodining ilmiy-amaliy ahamiyati muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishni kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi va ularning samaradorligini aniqlash uchun keng imkoniyatlarni yaratishda aks etadi.

Ilmiy jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yilgan tajriba (eksperiment) birinchidan, ta'lim, tarbiya, rivojlanish o'rtasidagi qonuniy aloqani va uning natijalarini belgilashga yordam beradi; ikkinchidan, ta'lim, tarbiya jarayonlariga yangi, ilg'or, innovatsion texnologiyalarni kiritishga; uchinchidan, ta'lim-tarbiya jarayonini borishini, uning sharoitlarini, tuzilishi va mexanizmlarini ilmiy jihatdan oldindan ko'rishga imkon beradi.

Pedagogik tajribaning tabiiy tajriba, laboratoriya tajribasi, tajriba ishi kabi turlari mavjud.

Pedagogik tajribaning samaradorligi quyidagi shartlarga rioya etish asosida ta'minlanadi:

- tajribaning maqbul loyiha (dastur) asosida uyushtirilishi;
- tadqiqot ilmiy farazining puxta asoslanishi;
- tadqiqot obyektlari va usullarining to'g'ri tanlanishi;
- tajriba o'tkazilish vaqti, davomiyligining aniqlanishi;
- zarur pedagogik shart-sharoitlar (asbob-uskuna, jihozlar, vositalar)ning yaratilganligi;

tajriba ma'lumotlarini umumlashtirish, tahlil qilish, natijalarni qayta ishlashning to'g'ri amalga oshirilishi.

Maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi. Pedagogik jarayon va faktlarni tekshirishda maktab hujjatlarini o'rganish va har tomonlama tahlil etishga e'tibor berish lozim. O'quv-tarbiyaviy muassasalar hujjatlarini tahlil etish ta'lim sohasidagi Prezident farmonlarini, Vazirlar Mahkamasining qarorlarini amaliy bajarilish darajasini, har bir jamoa va xodimning faolligi, ularning faoliyatidagi kamchilik va xatolarini aniqlashga hamda mas'uliyatini oshirishga imkon beradi.

Pedagogik tadqiqot metodiga pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish kiradi. Bu metod amaliyot holatini tahlil qilishga yo'naltirilgan.

O'rganish obyekti ommaviy tajriba (ilg'or tajribalarni to'plash uchun); salbiy tajriba (xato va kamchiliklarni topish uchun); ilg'or tajriba (yangi elementlarni topish uchun) bo'lishi mumkin.

M.N. Skatkin ilg'or tajribani pedagogik mahorat va novatorlik turlarga ajratadi.

Pedagogik mahorat fan va amaliyot tavsiyalarini ratsional qo'llash.

Novatorlik - bu shaxsiy uslubiy topilmalar, yangi mazmun.

Shkalalash - tadqiqot metodlaridan biri bo'lib, sifat omillarni miqdoriy qatorga o'tkazishni ifodalaydi.

Matematik-statistik tahlil metodi - pedagogik tadqiqot, tajriba-sinov ishlarining amaliy natijalarini ma'lum bir maqsad asosida tizimli o'rganish, umumlashtirish va amaliy natijalarning haqqoniyligini baholash maqsadida olib boriladi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarda matematik-statistik metodning qo'llanilishidan ko'zlangan maqsad tajriba-sinov ishlari, shuningdek, tadqiqot ishining samaradorlik darajasini aniqlashdan iborat. Unga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida tajriba avvali hamda yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi, yakuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Pedagogik tadqiqot metodlari. Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot

ishlarining g'oyasi, mazmuni, natijalari hisobiga ta'minlanadi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida sodir bo'lish sabablarini aniqlash, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etishni taqozo etadi. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlar shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, obyekt va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik va aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega jarayon.

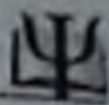
Pedagogik tahlil. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi.

Suhbat metodi pedagogik kuzatish chog'ida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, vaziyatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat indiviudal, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida o'quvchilarning imkoniyatlari to'la namoyon bilishga erishish muhim.

Suhbatning samarali kechishini ta'minlovchi shartlar:

maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash, savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash; 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash; 3) suhbat ishtirokchilarining sonini aniqlashtirish; 4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish; 5) suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish; 6) suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish; 7) savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish; 8) olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish

Intervyu respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammoning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirilishini ta'minlaydi. Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o'tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

Ta'lim muassasasi hujjatlarni tahlil qilish. Pedagogik hodisa va dalillarni tekshirish maqsadida ta'lim muassasalari faoliyati mazmunini yorituvchi ma'lumotlarni tekshirish maqsadga muvofiqdir. Ta'lim muassasalarida uzluksiz ta'limni tashkil etishga oid hujjatlar talablarining bajarilish holatini o'rganish, erishilgan yutuq hamda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg'or tajribalarni ommalashtirish va ta'lim muassasasi pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo'llaniladi.

Ta'lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar o'quv mashg'ulotlarining jadvali, o'quv dasturi; guruh jurnallari; o'quvchilarning shaxsiy varaqalari; buyruqlar; Pedagogik kengash yig'ilishi bayonnomalari va qarorlari; ta'lim muassasasi smetasi hamda pasporti; tarbiyaviy ishlar rejasi; o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etishga oid hisobotlar, ta'lim muassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol stullar va h.z.) qayd etilgan daftar va hokazolar

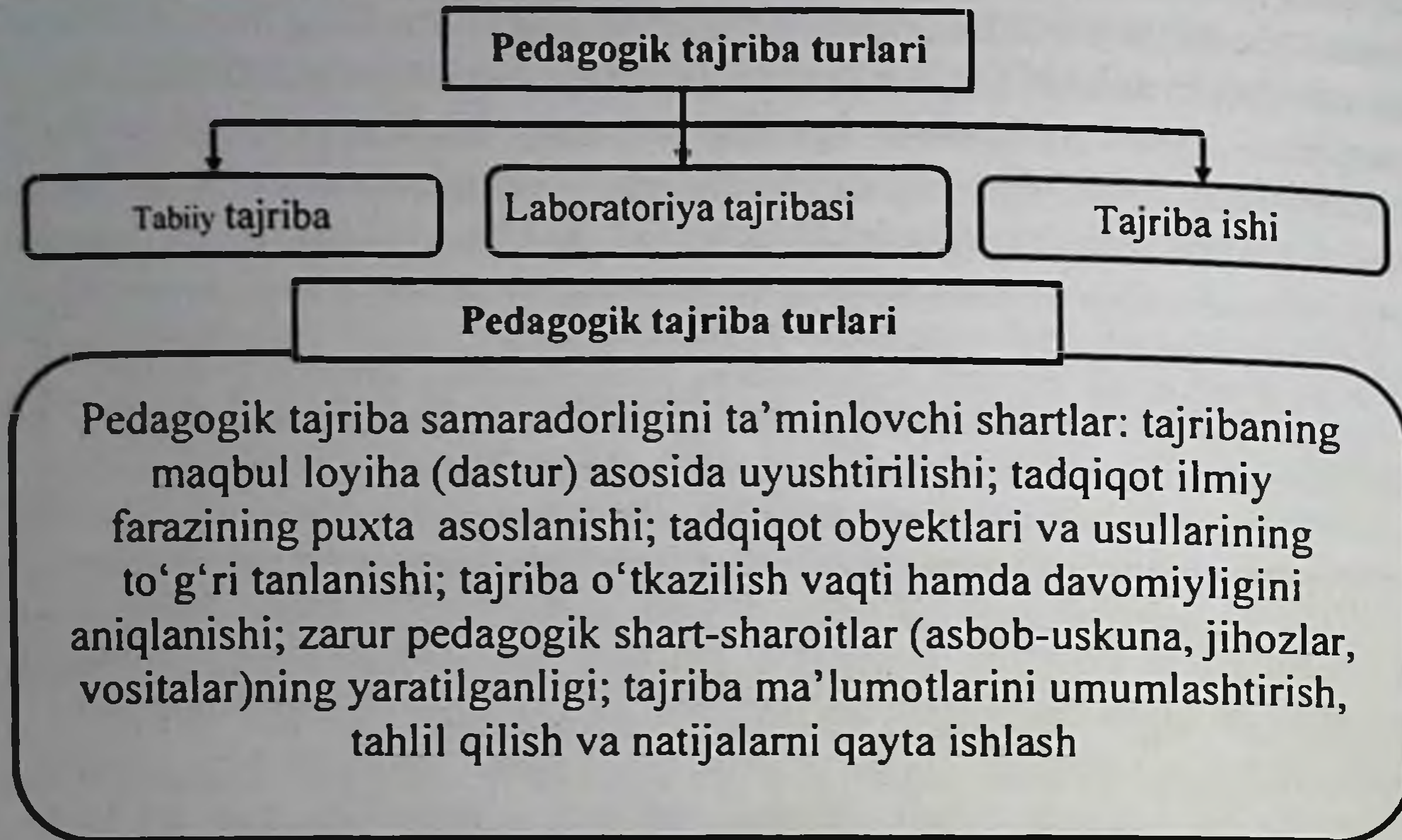
Bolalar ijodini o'rganish metodi o'quvchilarning muayyan yo'nalishlardagi layoqati, qobiliyati, ma'lum fan sohalari bo'yicha BKM darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari – kundalik, insho, yozma ish, referat va hisobotlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Metod ma'lum o'quvchiga xos bo'lgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Bolalar ijodini o'rganishda 1) fan olimpiadalari; 2) tanlovlar; 3) maktab ko'rgazmalari; 4) festivallar; 5) musobaqalar va h.z.larning natijalarini tahlil qilish, samaradorligini baholash orqali shaxsning muayyan ma'naviy-axloqiy sifatlar va amaliy faoliyat ko'nikmalariga egaliklari baholanadi

Pedagogik kuzatish. Uni qo'llash jarayonida ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba- avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogik tajriba ("eksperiment" lotincha – "tajriba qilib ko'rish") metodidan muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi va

ularning samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Pedagogik tajribaning quyidagi turlari mavjud:

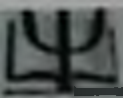
Pedagogik tajriba yakunida olingan natijalarga asoslanib umumiy xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Matematik statistika tajriba-sinov ishlari, shuningdek, umumiy holda tadqiqotning samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Muammo holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi. Yakuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Ayni vaqtda pedagogik yo'nalishda tadqiqotlar olib borishda Styudent, Kivirlyag, Rokich, V.Bespalko va V.Grechixin metodlaridan keng foydalanilmoqda.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB. PSIXOLOGIYA FANIGA KIRISH. TIBBIYOTDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK BILIMLARNING O'RNI VA AHAMIYATI.....	5
1.1. Psixologiya va pedagogika fanlarining tibbiyotdagi o' mi	5
1.2. Psixologiyaning predmeti, maqsadi va vazifalari hamda prinsiplari.....	7
1.3. Psixika va ong muammolari.....	9
1.4. Onglilik va ongsizlik tushunchalari	12
1.5. Psixologiyaning sohalari va tadqiqot metodlari	15
1.6. Psixologiyaning boshqa fanlar bilan bog'liqligi.....	24
1.7. Psixologiyaning shakllanish tarixi va rivojlanish bosqichlari	29
II BOB. PSIXOLOGIYA VA PEDAGOGIKADA SHAXS MUAMMOSI. SHAXS FAOLIYATI VA UNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	44
2.1. Psixologiya va pedagogikada shaxs muammosi.....	44
2.2. Shaxs va uning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar Biogenetik, sotsiogenetik, psixogenetik konsepsiyalar	51
2.3. Shaxs faoliyati, faolligi, ehtiyoji, motivatsiyasi	56
2.4. Faoliyatning tarkibiy qismlari va turlari	60
2.5 Shaxsning individual-psixologik hususiyatlari haqida tushuncha....	64
2.6. Temperament haqida tushuncha va uning turlari.....	65
2.7. Xarakter va uning xususiyatlari	74
2.8. Xarakter aksentuatsiyasi.....	78
2.9. Qobiliyat, layoqat, intellekt, talent.....	81
2.10. Intellekt ko'pligi nazariyasi (G.Gardner bo'yicha)	86
III BOB. SHAXSNING EMOTSIONAL-IRODAVIY HOLATLARI	100
3.1. His-tuyg'ular. His-tuyg'ularning ifodalanishi	100
3.2. His-tuyg'ular va faoliyat	103
3.3. His-tuyg'ularning asosiy sifatleri.....	103
3.4. Emotsional holatlar: stress va uning bosqichlari, bartaraf etish yo'llari.....	105
3.5. His-tuyg'ular va inson salomatligi.....	109
3.6. Iroda. Shaxsning irodaviy sifatleri.....	111
3.7. Irodani tarbiyalash.....	113
IV BOB. SHAXSNING PSIXIK-BILISH JARAYONLARI.....	121
4.1 Diqqat va uning fiziologik asoslari	121
4.2. Diqqatning turlari	122

4.3. Diqqatning asosiy xususiyatlari	124
4.4. Diqqatsizlik va uning korreksiyasi.....	126
4.5. Sezgi va uning turlari, o'ziga xos xususiyatlari.....	127
4.6. Idrok va perseptiv jarayonlar	131
4.7. Appersepsiya va uning turlari	134
4.8. Xotira va uning umumiy xarakteristikasi va fiziologik asoslari....	135
4.10. Xotira turlari.....	140
4.11. Xotiraning individual farqlari	143
4.12. Tafakkur va uning turlari, aqlning muhim sifatleri	144
4.13. Tafakkur operatsiyalari	146
4.14. Tafakkur bosqichlari	147
4.15 Tafakkur va nutq. Nutq turlari	148
V BOB. MULOQOT VA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR	
PSIXOLOGIYASI. GURUHLAR PSIXOLOGIYASI	160
5.1 Muloqot va munosabat to'g'risida tushuncha.....	160
5.2 Muloqot jihatlari va ta'sir vositalari. Muloqot turlari. Muloqot usullari	160
5.3 Jamoa va guruh tushunchalari	164
5.4. Liderlik. Liderlik usullari va nazariyalari. Superliderlik tushunchasi	166
5.5. Superliderlikni shakllanish bosqichlari.....	167
VI BOB. TIBBIYOTDA PEDAGOGIK BILIMLARNING O'RNI VA	
AHAMIYATI.....	169
6.1 Pedagogika ijtimoiy fan sifatida	169
6.2 Pedagogika fanining obykti, predmeti, maqsad va vazifalari.....	173
6.3. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari	176
6.4 Pedagogika fanlari tizimi	177
6.5 Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari.....	180

D.U.Mamadiyarova, Sh.N.Muratova, O.O.Qo'chqorova

PSIXOLOGIYA. PEDAGOGIKA

Darslik

(Tibbiy ta'lim muassasalari va barcha oliy ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan)

Muharrir: G.Rahimova
Tex.muharrir: M.Sattarova
Musahhih: H.Amirdinov

© "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti,
140104, Samarqand sh., Bo'stonsaroy ko'chasi, 93.

ISBN 978-9910-786-54-9

Nashriyot tasdiqnomasi:
№ 1243-7560-5999-432c-2125-1811-8655

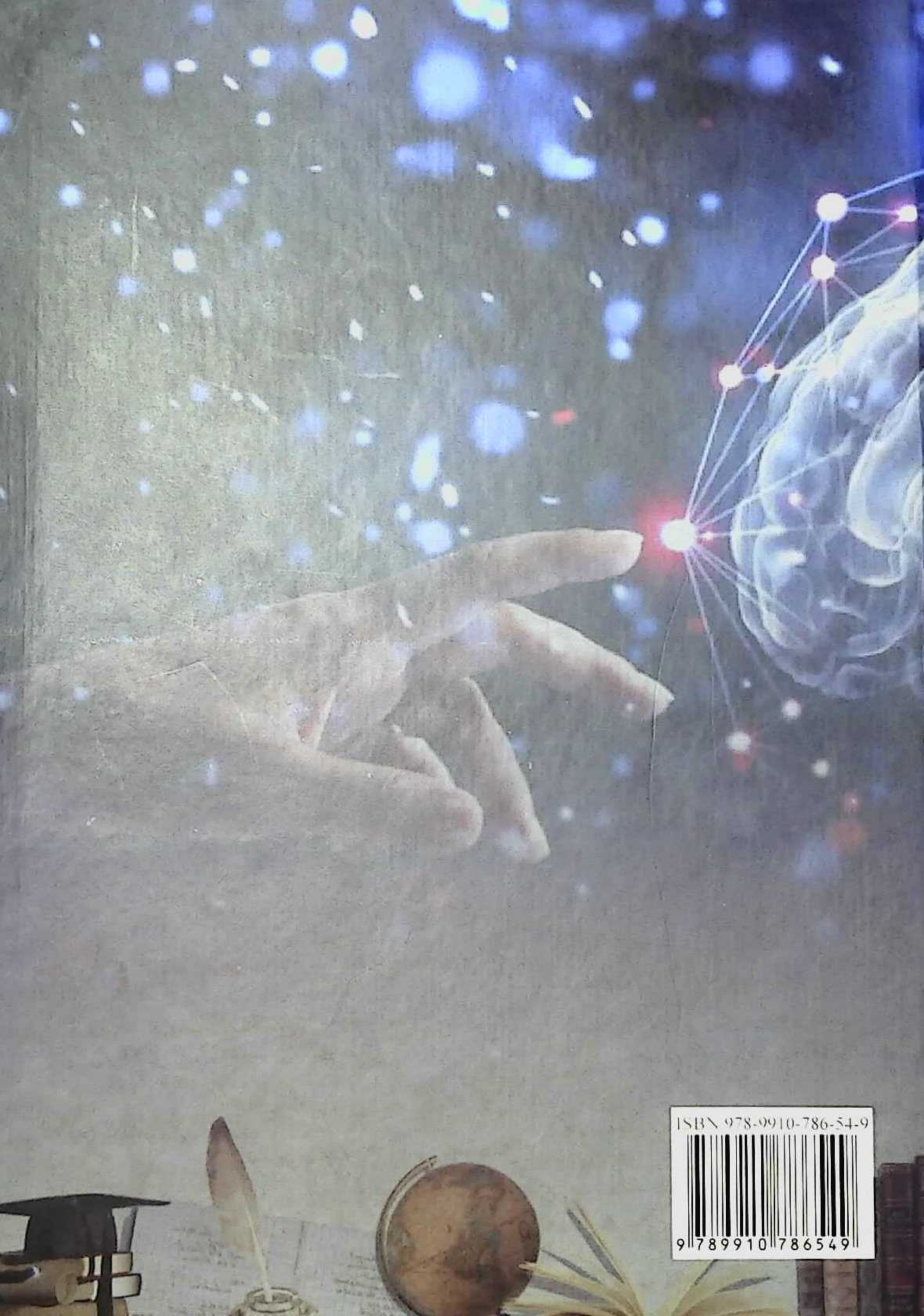
Bosmaxona tasdiqnomasi:

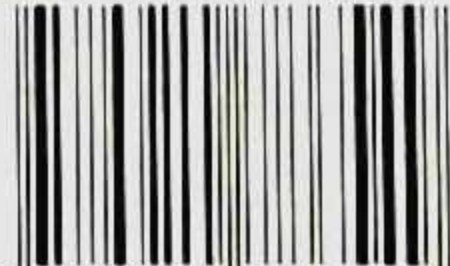
4268

Bosishga ruxsat etildi: 05.05.2023-yil.
Ofset bosma qog'ozi. Qog'oz bichimi 60x84 1/16.
"Times New Roman" garniturasini. Raqamli bosma usuli.
Hisob-nashriyot t.: 12,0. Shartli b.t.: 9,7.
Adadi: 100 nusxa. Buyurtma №23.

SamDCHTI tahrir-nashriyot bo'limida chop etildi.
Samarqand sh., Bo'stonsaroy ko'chasi, 93-uy.

ISBN 978-0910-786-54-9

9 789910 786549